

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BALÁZS ATTILA ESSZÉJE
TOLNAI OTTÓ, SZÖGEDI SZABÓ BÉLA
ÉS KALAPÁTI FERENC VERSE
HERCEG JÁNOS, JUHÁSZ ERZSÉBET
ÉS DAVID ALBAHARI NOVELLÁJA
GION NÁNDOR REGÉNYÉNEK RÉSZLETE
BOSNYÁK ISTVÁN TANULMÁNYA
SINKÓ ERVIN KISREGÉNYEIRŐL
TOLNAI OTTÓ ESSZÉJE ÁCS KÁROLY VERSÉRŐL
BATA JÁNOS ÉS VARGA ZOLTÁN ÍRÁSA
GÜNTER GRASS A HAL CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1988

November

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LII. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Balázs Attila: Kleopátra tüje (esszé)</i>	2125
<i>Tolnai Ottó: A gyönggyel töltött browning (vers)</i>	2129
<i>Szögedi Szabó Béla két verse</i>	2151
<i>Kalapáti Ferenc: Vessünk vagy ne vessünk (vers)</i>	2153
<i>Herceg János: Divertimento (novellák)</i>	2160
<i>Gion Nándor: Börtönről álmodom mostanában (regényrészlet)</i>	2170
<i>Juhász Erzsébet: Átlók IV. (novella)</i>	2180
<i>David Alabari: Jeruzsálem (novella)</i>	2187

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Bosnyák István: Az etikus fantázia kisregényei (Sinkó Ervinről)</i>	2190
<i>Tolnai Ottó: Ács Károly első verse (esszé)</i>	2205

KLEOPÁTRA TÚJE

BALÁZS ATTILA

Igen, London meglehetősen nagy város — mondta valamikor a zseniális Aldous Huxley, és keresztbe tette a lábát. Fáradt volt, akárcsak a mi Csáth Gézánk, és nem akart több vitát. Se régi hagyományokról, se szép új világról. Megengedte magának, hogy ne vitatkozzék többé. Kinézett az ablakon,¹ merengően elnézett az angolpázsitos, haragoszöld lankák felett: az érzékelés kapuja felé. Akárcsak D. H. Lawrence, ő is érezte a végtelent.

A végtelenben hideg, szürkés angol tenger csapkodott. Nem rejtett magában többé semmiféle kincses szigetet.² Aldous Huxley fáradtan lehunyta a szemét. Londont képzelte maga elé, aztán Egyiptomot. Akárcsak D. H. Lawrence, ő is zseni volt.

Az angol irodalom megismerésében egyaránt fontos helyet foglal el Lawrence és Huxley. Anglia és akár: Egyiptom.

Lawrence cinikus-romantikus erotomániás volt, Huxley pedig végül is: a fene tudja. Kitűnő író. Mindketten azok voltak.

Szép új világ.

De kinek érdemes a jelen *fergeteges* pillanatában távoli világ-irodalmakról értekezni? Kinek érdekes?

Valaki finoman megfogalmazta: mindez most éppen nem túlzot-tan érdekes, következésképp a művelődési cikkíró helyzete még reménytelenebb, mint volt. A művelődési cikkíró helyzete most teljesen reménytelen, hiába leste meg a szép új világról beszélő Huxley utolsó előtti önkéntelen lábmozdulatát. Hiába utazott el a szép új világról értekező Huxley utolsó előtti fáradt lábmozdulatának tágabb értelemben vett színhelyére. Se Huxleyt, se önmagát — már nem találta ott. Se itt, se ott. Nyilvánvalóan nincs szép új világ, Dover³ fehér szikláján túl sem. Innét sem.

Legfeljebb Orwell⁴ röhög, a markába. De nincs már errefelé igazi Állatfarm se.

Ebben a kis jegyzetben, mely egy angliai utazás apropóján született, Lawrence, Huxley, Orwell és Dover Henry Moore által kifáragott fehér sziklái szinte egységes vezényszóra rakják keresztbe lábait. Egy szocialista vizsgálódó fürkésző tekintete előtt. Welcome!

Tanuljunk nyelveket!

Good morning. I am Miss Brown!

You are Miss Brown?

Yes, I am. No, I am not. Ovde moramo da prekinemo njihov razgovor, da vam objasnimo izgovor. MISS BROWN.

Miss Brown is: persona non grata.

Miss Brown is persona grata.

Musculus „termo-cleido masteideus”. (?)⁵

Kleopátra tüje.

Mint egy tű a szalmakazalban. Pedig hatalmas kötű ez a Kleopátra tüje egy hatalmas városban, ahol még Henry Moore sem szoborinthatott nagyobbat. Úgy hozták az angolok valahonnan. Kilencven hajón. Valamikor, amikor még lehetett, talán Gulliver előtt. Megfoltozni Gulliver pantallóját. Egy valamiféle fragmentummal. Most a Temze partján mered az égnek a vérbeli tisztos angolok szeme láttára; „a Kleopátra tüje. Két imperialista oroszlan őrzí. Az egyiknek tisztos oldalát valaha kilyukasztotta az angol impérium ellen irányuló, vaktában elszórt bomba, mert csak vaktában történhetett — ez a valamikori német bomba. Céltalanul robbant, mert a nagy oroszlan úgyis bevarrja önmagát, legalábbis ideiglenes tartósággal. Örökké tartó fértelmes állati ordítással a saját musculus-termo izomzatát. A magyarországi útikalauzok szerint a Lánchíd „nyolc”⁶ imaginárius bejáratát és kijáratát őrző bestiák nem létező szemfényével. A magyar útikalauzokban valamiképp magyaroknak tudják ezeket az oroszlanokat is, és néma ordításuk árnyékában gyűlekszik néha okulásra és vigadásra a Szepsi Csombor-kör.

Lon-don-don.⁷

És rendületlenül közlekednek az emeletes, piros autóbuszok; a Trafalgaron Nelson szobra áll, a Piccadillyn Lawrence Erósza, az Erószon pedig egy oda telepedett galamb hirdeti — a fene tudja mit. Angol galamb. Angolul nézzük. Aztán repül egyet: a Kleopátra tőjére.

A buszokat ír vagy néger és egyéb sofőrök vezetik, és Miss Brown

felsőhajt. Ma már megint tébolyultabb ez a közlekedés, mint tegnap volt, és valaha is vala.

A föld alatt a londoni metró nyomja maga előtt a levegőt, s néha fingik nágyokat, akár a Hyde Park csücskében gyülekező hordószónokok, míg valaki el nem köti a körforgás mindkét végét — *non disputa*. Nem Csáth — aki egyébként ámulattal nézne fel Kleopátra tűjére —, hanem Füst Milán kergeti ábrándjait, a londoni ködben, és a nagy angol ópiumevő természetesen összekeveri Csáth Gézával. Mit neki füst!

YOU ARE MISS BROWN?

FUCK OFF, YOU IDIOT!

Merre van Európa?

Európa itt van.

Itt van: ANGLIA!

És a királynő magasba emeli csillogó tűjét.

Az éj leple alatt — míg Aldous Huxley ideje megáll, és Soho zegzagos utcáin a förtelmes sohói púpos Púpos rohangál — a feketén dolgozó Gulliver tisztogatja a birodalom idejét. A Big Ben véletlenül letört imperialista időmutatóját sebtében az úgymond csupa vagina Kleopátra tűjével, nagy, hieroglifás kötűjével helyettesíti, úgy lesz végül is kővé az idő. Sean O'Leary⁸ ír utcasöprөгető csendes ámulatára. Sean O'Leary azonban bölcsen magába zárja a titkot — az ő ősei konok kitartásával. Mert hiszen: aki ír, az nem beszél.

És akkor lassan megint feljön a nap a westminsteri apátság mögül. Attól függ, hogy merről nézed, akárcsak Turner vásznait a Tate Galleryben. Azokat a vitorlavásznakat is Kleopátra tűjével foltozták. Meg a Beatlesekét is.

Az örült akárki⁹ egy dombon áll, s egy oroszlánt lát a Trafalgar sarkán. Az oroszlán az arra vágató fehér ló hátára veti magát, körmeivel tépi a kiszolgáltatott húst. A ló mozdulata csupa visszaforduló rémület és vonaglás:

— What are you doing?!

Kleopátra varázslatos tűjével talán még ez az angol klasszikus vászon is megvarrható, elendíízhető.

— Ugyan már, mit csinálsz? (Mi a fene?!)

— Csak egy pint Guinness-t kérek — habosan! Mert fáradt vagyok én is. Örült és szomjas, London pedig meglehetősen nagy város: MY DEAR SIR!¹⁰

FÜGGELÉK

- ¹ Amelyik egy kicsit piszkos volt.
- ² Huxley zsengekorában imádta R. L. Stevenson regényeit.
- ³ Dovertól kezdődik az egész világ angolszász világa.
- ⁴ Orwell itt csak futólag jelenik meg.
- ⁵ Ez csakugyan támadható pontja e jegyzetnek. Valami orvosi kifejezés lehet. Biztos valami izom. Meg hő.
- ⁶ A budapesti Lánchídnak — egyes szerzők szerint — még több imaginárius bejárata és kijárata van.
- ⁷ Ez egy régi ír nóta.
- ⁸ Lon-don-don.
- ⁹ Célzás egy valamikori Beatles-számra.
- ¹⁰ Az angol pint kb. 0,5 l, kedves uram!

A GYÖNGGYEL TÖLTÖTT BROWNING

TOLNAI OTTÓ

lednak

a gyönggyel
a gyönggyel töltött browning
szerezni kellene egy kis nikkelbrowningot
meg egy retikült egy tenyéryní gyöngyretikült
benyúlsz a púderos szelencéért vagy a crayonért
gyűrű koccan üvegcséhez csöpp porcelántégelyhez
istenem mit keres itt a napszemüveg
ebbe a napba már bele lehet nézni
hosszan
s legfeljebb ha egyetlen könnycsepp alágördül
belenyúlsz a retikülbe
és tévedésből a kis gyöngyháznyelű browningot húzod elő
és ha már előhúztad a halántékkodra szorítod
valójában nem is szükséges browning
csak így mutatóujjal (mintha gondolkodnál)
a gyönggyel
a gyönggyel töltött browning
írta
írta
a közönség nem érti mi történt
írta
ki írta kérdezik mind többen
a gyönggyel töltött browning
nem kell meghajolni
csak kisomfordálok a színpadra leülök törökülésben
és egy szálkát piszkálva elmotyogom magamnak
a gyönggyel töltött browning

különben sem szabad fegyvert vinni a színpadra
úgy tanultuk elsül
igaz a balettek mögött valahol mindig ott kísértettek
a forradalmak
a tüllök át-átvéreződtek
majd már csak a gennyes gézek (ez olyan mint a görbe gríz)
majd már csak a fekete fáslik végtelen szalagjai
milyen hűvös köd emelkedik hirtelen a dunáról
szólni akar hozzám a folyó még nem is üdvözöltem
azt ságja a messzi ködkürt
azt akarja tudtomra hozni ősz van
szerencsére még van egy kis színem
először újvidéken kellett megfürödnöm édes vízben
meg most itt tusoltam a kollégiumban budán
már nem érezni a sót
mindenesetre még barnább vagyok mint a barátnőim
akik lám a szó szoros értelmében úgy alusznak
mint a tej (tejcskék)
kreolabb
ettől is rákot lehet kapni kicsikém
nemcsak a szemölcsötől mondta
kreolabb-labb
mint mindentől kicsikém mondtam
kreolabb-labb
no ez éppen egy olyan öblös
öblögetésre való szó ezzel fogok labdázni
labb-labb-labb-dázni
ismét járnom kellene a logopédushoz
mint amikor skouen *balerindját* csináltuk
ő egy vadabb (örültebb) változatot akart mint a rendező
nem megríkatni megrémíteni a nézőket
mindannyian megijedtünk tőle egy kicsit
valahogy igazibul akarta
valójában én is igazibul üvöltöttem
haza akarok menni haza akarok menni
mit üvöltök még felébrednek a tejcskék
mit üvöltök hisz most érkeztem
gargarizálni
labb-labb-labb-da
egész nap a napon

egész nap az erős kék közegben
mint a sósav mind lemarta a gombáimat mondta
apám almáriumán amit afféle írópultként használt
(mint hemingway mondta az öcsém) ott abban a kőházban
a kőfaragók magas tornyában
egy kék füzetet találtam
AZÚR írta rajta arabul is AZUL
bent meg azt hogy *kis kék könyv: ADRIA*
beleolvastam de, semmit sem értettem
egy gumikalapács részletes leírásával indult
egy fekete gumikalapács a partszegély fehér kőmorzsáján
egy szeplős német verte (szerelte) szét vele szép vitorlását
mint egy óriás fehér hangszert
és ott felejtette az izzó kőmorzsán
apám mohón rávetette magát s mint írta egész nap azzal rohangált
akár ifjúkorában úgy tört azzal a kalapáccsal a világra
persze akkor való kalapácsnak vélték
ó nem a sarló párjának nem
pedig akár annak is vélhették volna
hanem valami anarchista dorongnak
jöllehet egy isteni gumiszerszám volt már az is
amellyel mozart biliárdasztalán és a postojnai csepkőbarlang
sztalagmitjein-sztalaktitjein játszott
szeretett volna játszani végtelen
aztán meg minden átmenet nélkül a sópárolókról
a dubrovnik és koper környéki sópárolókról kezdett értekezni
egy skót művészről aki valós sóval képezi
kristályosítja képeit
nem tudtam létezik-e az a művész (onwin) vagy csak az
alliteráció szülte sós skót
később megkérdeztem létezik egy valós edinburghi skót
a sós skót a sós skót
egyszer szeretnék én is sót söpörni
ómama a vitéz ómama is szerette söpörni a sziken a sót
szarszappanfőzéshez szóda vagy mi helyett
a sziksót
söpörni a csillogó sót lapátolni a vakító sóhegyeket
az azúr zaccát ahogy írta
aztán egy vers
egy cím nélküli vers következett abban a kis kék füzetben

egyáltalán nem értettem azt sem pedig egyszer én is szeretnék
szavalni tőle valamit
mármint édesapámtól
mint szegény öcsém
kiállt meghajolt bement a címet
(puncs vagy puccs már nem emlékszem)
de a szerző nevének megakadt

írta

írta

ki írta szólt ki a kulissza mögül a tanító néni

írta

ki írta kérdezte már kórusban röhögve a közönség is
de öcsém csak vakarta a seggét és nem jött ki szó a száján
előbb én is röhögtem aztán nagyon megijedtem

írta

írta

írta: *apukám.*

a tengeri csillag

a vörös tengeri csillag átöleli a kagylót

így kezdődött a kék füzetben az a vers

és kiszippantja

mintha csak a brehmből írta volna ki az első sort

de aztán hirtelen megcsavarta csomóra kötötte

a pneumatikus csók

csak akkor halálos a csillag számára is

ha a kagylóban véletlenül gyöngy van

az igazgyönggyel agyonlövi

homlokon lövi magát mint egy öngyilkos forradalmár

nem emlékszem az égen vagy mélyen a vízfénéken cuppant-e

az a pneumatikus csók

hol durrant el az a gyönggyel töltött browning

kinéztem hirtelen az ablakon

határtalan intenzitással ragyogott a kék közeg

apám azulja

az adriában nincs gyöngy vagy van

apu van gyöngy az adriában

még csak az hiányzik gyöngy a turisták csordái elé

bár lexikonunk (tolnai) azt mondja az osztrigában olykor találni

töméredek osztrigát szűrőcsöltem

igaz korántsem annyit mint az a római császár

aki minden étkezésnél félezer osztrigát fogyasztott
mondom én tényleg tömérdek osztrigát szürcsöltem
az abszurd csipkévé vert várfalú ston egyik legkedvesebb városkám
tömérdek osztrigát csókoltam szájon
pneumatikusan
de még egyetlen egy gyöngyszemre se bukkantam
istenem gyöngyöt mérni
megmérni pontosan egy szem igazgyöngyöt
mint vermeer gyöngymérő nője mérte lelkét
lelkének leglelkét gyöngyszemnyi magzatát
(a gyöngyszemet a foetushoz hasonlították)
mérte egzaktul
volt valami külön kis mérlegük a gyöngyméréshez
gyöngymérleg
vagy ugyanazon a mérlegen mérték mint a szűz porokat
majd odaadom a mesternőnek apám gyönggyel
töltött browningja köré firkált jegyzeteit
ott aztán bőven talál koreografálni valót
borneón gyönggyel tömik tele a halott száját
laoszban meg még a hulla segge lyukába is gyöngyöt dugnak
a gyönggyel töltött
a gyönggyel töltött browning
írta
írta
azt hiszem úgy írta azt a verset
hogy összevissza olvasott mindent a gyöngyről
szép lehetett évekig csak a gyöngyről olvasni
összevissza olvasni mindent a gyöngyről
s akkor véletlenül rábukkant arra az öngyilkos
gyönggyel öngyilkos csillagra
a kagyló teknőjébe hulló harmat- vagy rózsaoajcsepp
maga a szeplőtelen fogantatás
a homokszem az már egy szeplő
teherbe ejtette egy homokszem
börtönbe zárt homokszem
ez a börtön írja a tolnai világlexikona: *a gyöngy*
abszolút fogház a gyöngyház egy porszem számára
gyöngytüsző a kagyló szívében
igen azt mondja a tolnai hogy a kagyló szívében is keletkezhet
engemet ez a gyöngyszem érdekel

ezt szeretném lemérni
most már azt hiszem el is árultam ki az én apukám
a tolnai világlapja
(vérzést levertséget félkegyelműséget mérgezést sárgaságot
szembetegséget gyógyítottak a gyönggyel
elmész az orvoshoz levert vagy már-már félkegyelmű
vérzékeny vagy romlik a látásod s ő egy gyöngyszemet
nyújt feléd a tenyerén és te mohón megrágod)
egy cüppor egy aszpirin (BAYER) súlya pontosan
egy gyöngyszem súlyának felelhet meg
szerezni kellene egy ilyen kis patikamérleget
és
kezemben patikamérleggel melynek serpenyőjében
gyöngy csillan
az egyikben gyöngy a másikban aszpirin
nehéz mozdulatok ugrások forgások bonyolult figurák
hallani amint az üvegserpenyőben meg-megremeg
az üveghez koccan a gyöngy
a könnyűszínű lázas gyöngyszem
de a réznyelv rezzenetlen
simone weil mondja hogy lehetséges a mérleg vallási tárgy volt
mielőtt a kereskedelembe használatos lett volna
valójában éppen vermeer idejében szűnt meg vallási tárgy lenni
ám vigyázzunk a gyöngymérő nő mérlege még vallási tárgy
akár el is gurulhatna egy szem
az elgurult gyöngyszem keresése
spiccelés a megtalált gyöngyszemen
mondani fogom a mesternőnek csináljuk meg
a gyöngymérő nő koreográfiáját
érkeznek a hajók telis-teli gyönggyel, fűszerrel, kincssel
a gyöngy történetét kellene megcsinálni
a tolnai világtörténelme
a tolnai világlexikona
de nem az a régi hanem az új
a kínaiak csöpp ólom buddha-szobrot dugnak a kagylóba
egy alig látható buddha ül tehát a gyöngyszemben
a gyöngyszemben amit a szív képez
ezt tényleg szépen meg lehetne csinálni
lótuszülés stb.
de legjobban az ragadta meg a képzeletemet

hogy a gyöngyhalászok kék inget viselnek
a cápák észre ne vegyék őket
fel ne falják őket gyöngyöstül
mert akkor a cápa szívébe is bekerülne a gyöngy
a cápa szívébe is beülne a buddha
ez édesapámat is foglalkoztatta
kék inget a barna fekete ingesek ellen
valahol a távoli égen
ezt meg kedvenc japán írója írhatta
teljesen egyensúlyban nyugszanak az üveg mérlegserpenyők
álltam ott az ablakban kezemben a kis kék füzettel
és nem tudtam a füzetet a vizeket
az egek üvegserpenyőit egyensúlyozom-e
ha legközelebb utazok haza kék inget fogok vinni édesapámnak
nagyon szerette azt a kőfaragóházat
azt a hűs esővizes ciszternára épített márványtornyot
amelyben úgy sétált le-föl mezítláb
akár dubrovnik fényes főutcáján
álltam ott a szűk ablakban és nem tudtam hova is pillantsak
a kis kék füzetben citátumok következtek ismét
a citátumok kék szimfóniája
a gyöngyhalászok kék ingéről a semmiről ami maga után vonz
amivel szeretnénk egyre távolabb haladni hogy találjunk
egy olyan pontot ahol megpihenhetnénk
citátumok a tengerről ami a halaknak itala éltetője
az embernek ihatatlan és halálos
arról hogy a tenger iránti szerelem valójában nem más
a halál velencében e mondatát azonnal felismertem
mint a tagolatlanhoz az anyagtalanhoz az örökkévalóhoz
a semmihez való vonzódás
arról hogy a tenger előtt örökre dilettáns marad az ember
citátumok vegyi képletek sóról indigóról tintákról tusokról
az azúrról arról a bizonyos azúrkék paplanról
az archipelagosz színei most átbuktak egy végső vörösön
és egy zöld sötétségben megtisztultak a tizenkét óras
kéktől
amit nyáron itt tényleg azúrnak lehetne nevezni
és nem lenne költemény
és nem lenne költemény
nagy megrázkódtatást jelentett számára

a széplélek számára hogy a szépia tintája
 nem kék
 kormos kínai tus
 tehát nem azúrral töltött korbács
 térdre estem akkor ott a sópároló közepén
 és durván csapkodni kezdtem magam egy polippal
 szóval citátumok
 csak én tudom hogy kell énekelni barátok nélkül
 az azúr ketrecében
 akár egy öngyilkos tengeri malac
 citátumok gyors ideges pontatlan kivonatok
 mintha csak egy pávát próbált volna ott a füzet lapjain
 megkopasztani de a páva mint gyerekkorában egyszer
 felhasogatva mellkasát durván ellökte tőle magát
 és kikerült a tenger fölé
 a tenger a páva színeiben pompázik idézte lampedusát
 hogy azon nyomban összeszikkasztathassa krlezával
 a tenger nem pávatoll nem pávatoll
 pávatollal a seggében vígan így dalol
 nem pávatoll nem pávatoll
 és akkor amikor már ultraviola lánggal kezdtek lobogni
 a füzet lapjai a citátumok hirtelen megszakadtak
 és egy nyugodt alig hullámozó szinte csak vízszintesekkel írt
 novella következett
 a novella hőse (lám ezt akár el is játszhatnám)
 az írópultként használt almáriumnál áll
 letről először amióta a szigeten él kiabálás
 duda sziréna hallatszik
 az ablakhoz lép a mólón összesereglettek az emberek
 ki gondolná hogy ennyien tartózkodnak a szigeten
 patetikusan gesztikulálnak akár egy bizet-operában
 a mungoszokat szidják vagy ismét erdőtüz
 robbantja egyenként az ősi pínéákat
 (a ciripelő ciprusok áthúzza)
 önnön görceikbe bonyolódott olajfákat
 a tenger tiszta kék vizében
 közel a fehér kőszegélyhez karjait széttárva
 egy hullá lebeg
 noha azonnal felismeri első gondolata mégis
 akár ő is himbálódzhatna ott a levlapkék lében

szokatlanul zavart magányos ember volt
közvetlenül hősünk után érkezett
és hasonló módon ismerkedett a kis lakatlan szigettel
szigetvilággal
a leprások szigetére például ugyanazon a napon eveztek át
állt a két pucér ember a csupasz ótvaros köveken
akárha egyszerre toloncolták volna őket oda
aztán többször összefutottak a fekete-fehér ikonok
túltelítődő régi képek a sziget szent keresztje előtt
amit minden ötven évben kivilágított hajón visznek
körbe a sziget körül
kevés krucifixen halmozódott fel annyi szenvedés
csoda hogy az a kivilágított hajó nem süllyed el vele
a legkülönösebb ilyen találkozásuk az apátság kincstárában
történt
a megboldogult egy földre helyezett fehér mellszobor előtt
térdelt
ahogy távozott hősünk a szoborhoz sietett
de semmi különöset sem észlelt
egy keskeny arcú bíboros
de miért helyezték a földre
miért nem készítettek neki is talapzatot
ahogy elébe térdelt hirtelen megpillantotta a bíboros száját
hosszú orra alá rejtett cápaszáját
a legijesztőbb száj volt amit életében látott
később valamelyik katedrálisban még egyszer ráfutott a bíborosra
vízszintesen feküdt magasra ágyazott márványszarkofágján
megvárta míg kiürül a hajó és az egymásra helyezett imazsámolyokon
felkapaszkodott hozzá
belebámult az arcába
bele a szájába
a háború előtt a halászok fogtak a sziget mögötti
kis homokos strandon egy cápát
amikor felvágták arany cigarettatárcát találtak a hasában
a cigaretta teljesen száraz volt
szépen rápipáltak
ha nem járták a környéket mozdulatlanul ültek a parton
álltak a boltíves ablakban
a szemben levő óriás szürke hegyvonulat (monte vipera)
holdfelszínét bámulták

európában már csak itt él sakál
aransakál
a hulla pontosan alatta lebeg
döglött légy a kék tintában
noha tornacipő farmer kockás ing van rajta
mindinkább úgy tűnik a fenekét kémleli
ráérősen végtelen alapossággal
lefut a zuhogó falépcsőn hogy segítsen kiemelni
a csónakból kihajolva megfordítják
valami már megrágta az arcát
akárha valami szörnyel csókolódzott volna
valami szörnyel miközben pontosította megfigyeléseit
kiemelik a partra
az összecsdülő gyereksereg miatt ismét hasra fektetik
és a szobájába sietnek
magányosan élt egy elhagyott kőfaragóházban
egy-két ruhadarab néhány régi könyv csöpp rezgő buszola
néhány szép szemérmetlen rózsaszín kagyló
már mindenki távozik amikor hősünk
kis kék füzetet pillant meg az almáriumon
az úr
írja didergős kézírással
furcsa elmenni délre
mintha csak élő húshoz ért volna olykor az éles toll
egy-egy betű szóvég hiányzik
furcsa és iszonyatos
rajzok következtek, számítások hajókról
bujdosónak születtem
írta ugyanazzal a hideglelős kézírással
egy beragasztott színes reprodukció alatt
legszívesebben egy deltánál éltem volna
claude lorrain (az ő festménye lehetett tehát)
a piktor élt egy ilyen tündérikikötőben
hajói úgy festenek mintha száz tonna gitár volna a rakományuk
kották, ismét vázlatok számítások hangszerépítésről
egy szimfóniát végigjátszani a hangszernek annyi
mint a hajónak túlélni egy patetikus vihart
ha a hajómakettre húrokat húzol
ha szakszerűen felhúrozol egy hajómakettet
meg kell állnia a helyét mint hangszer is

mint mandolin gitár tekerőlant
sómarta vitorlákkal felszerelt cselló kontrabasszus
ami kiállta a viharos vizet a fergeteges patetikus zenét
adatok az adria parti templomok fagerendázatáról
a középkori tetőfedő ácsok tengerben gondolkodtak
tengerben
nietzsche szavai bizet zenei délvidékéről
kiskályhát kér turinból hűgától
csak ahogy felpillant a kis kék füzetből
veszi észre egyedül van az idegen szobában
ott felejtették
visszarohantak a hasra fektetett hullához
már a zsebeiben kotorásznak
nem tudja elengedni a rezgő kézírás kék vezetéket
erős jeges áram vacogtatja
só fagy ki a nap sugarától verve
hirtelen úgy érzi a kis kék füzetet lapozva
ismét megérinti a kiharapott szájú márványhullát
ki bocsátja meg nekem
félni kezd
törülközőt dob a rózsaszín kagylókra
az az érzése rázárták az ajtót rendőr áll előtte
mintha csak ő lenne az egyetlen bizonyítékuk
próbál tovább olvasni
ki bocsátja meg nekem
ezt a kéket az égen
vigyázva a törülköző alá csúsztatja a kék füzetet is
és az ablakhoz lép
már alkonyodik
a hegy karbidszín tömege egészen közel farol
csak egy sárga pont világít
szúr tűként
egy sakál fixálja
többé nem tud mozdulni beszorul a szűk boltíves ablakba
egy sakál
egy magános, aransakál
ősei görögből jöhettek ide az adria leggörögebb városa fölé
a hegy holdfelszíne már kézzel érinthető
hallja a kötörmelék száraz gleccsereinek mocorgását
egy ilyen kőmorzsalék deltájában ül az állat

és fixálja

én kezemben apám kis kék füzetével

még jobban megrettentem mint a novella hőse

mert ahogy ő magára ismert a vízbe fúlt, zavart emberben

úgy ismertem én szegény édesapámra mindkettőjükben

fiatalkorában már írt egy hasonló témájú kisregényt

látszott rajta, hogy nem őslakó

csak azt egy kicsit elbonyolította

még jobban megrettentem hisz a szoba

az almárium a szemérmetlen rózsaszín kagylókkal

a vastag falba (könyörtelen azúrba), vágott boltíves ablak

és hát a kis breviárium hajótörötteknek

ott volt a kezemben

s a sakál sárga tüzeme is szűrni kezdett

szűrni épp abban a pillanatban

sőt már az úszó sakál csobbanásait is hallani véltem

úszik hozzám

úszik értem az aransakál

eldobtam a kis kék füzetet és sikítva futottam le

a dongó falépcsőn szüleimhez a dvorba

noha már többször is mesélték egy fekete kutya úszik át

estelente a sziget egyetlen nőstényéhez

mégis szentül meg voltam győződve

most valóban a sakál

az aransakál úszik át értem a fekete vízen

azt is többször mesélték a szigetlakók

hogy voltak telek amikor tényleg átúsztak a sakálok

egyedül a postás martin volt vadász közülük

napokig leste kerítette őket

míg végül sikerült lepuffantania egyet

martin je ubio čaglja

čagalj je ubio martina

martin je ubio čaglja

zsongott a felbolydult sziget

fogalmuk sem volt ki kit őlt meg csak kiabáltak összevissza

martin megölte a sakált

a sakál megölte martint

igen

azon a kis szigeten éltünk a nyáron

azon az isteni kis szigeten amiről egész idő alatt mesélni próbálók

43 négyzetkilométer
télien már csak ketten nyáron harminc-negyvenen élnek rajta
a turistairodák nem tudnak a szigetről
ilyen sziget nincs
vrnik nem létezik
és valóban a turistairoda butus alkalmazottja
anélkül hogy tudatában lett volna mit mond
pontosan fogalmazott
olyan az a kis sziget mintha egy roppant égi szörny
zabálta volna fel
s az ami még megmaradt belőle
amin mi nyaraltunk
az az utolsó falat a legutolsó
szépen látni rajta az óriás fogak nyomait
a világ egyik legnagyobb kőfejtője volt
noha magát a követ sosem róla nevezték
a kő korčulai kő volt
ám az ő testéből, harapták
dubrovnik és velence palotáit
sőt állítólag még ide a pesti parlament falába
is került belőle néhány falat
amikor ezt említették, megborzadtam
arra gondoltam egy hét s már ott fogok állni
budán szemben a parlamenttel
a balettpatkányok füstös kis kollégiuma
sziklakápolnája teraszán
és most itt állok ni
nézem a parlament homoktornyait (egy ablak világít
valaki dolgozik apám biztos azt mondaná bibó szelleme)
és ugyanúgy megborzadok a bányák sajtaként szelt falait látom
a bányákba jártam olvasni ott nyírtam meg öcsémet
aki olykor utánam osont
oda jártam sírni
abból a kis szigetből vették ki a történelem színhelyeihez
a kulisszáknál maradandóbbnak vélt anyagot
és űr maradt
azúrba foglalt űr maradt a helyén
azúrba foglalt semmi
semmi-kő
azúrba foglalt semmi-ékkő

csak egy idős kőfejtő dolgozik még a szigeten
téli-nyáron minden reggel végigmegy a szirteken
és benn a fenyőerdő mélyén saját kis bányájában
egyesegyedül fejt hasítja az erek mentén
munkálja a hatalmas tömböket attól függően küszöb
szobor vagy ablakpárkány lesz belőle
és egyes-egyedül húzza le aztán őket valami szánszerű
alkalmatosságon a vízhez
ahová aztán csónakján eljön érte a megrendelő
aki kizárólag csak borban fizethet
valójában már csak ő és felesége az állandó lakója a szigetnek
lentől a vízből gyakran elnéztem az öreget
amint bányája felé kapaszkodik
hatalmas keze külön életet élt
az összes kő- és képfaragó kezét megláttam benne
michelangelóét és meštovićét is
abban a lepényhalszerű (hogya rá bírjon tekeredni a véső
nyelére) tenyérben ami tán éppen az utolsó ilyen kéz
az utolsó ilyen tenyér
a kis szigeten él nyaranta egy világhírű festő is
évközben párizsban nyaranta ott
egy-kétszer megfordult a mi házukban is
és míg édesapámmal csevegtek megfigyeltem a kezét
pontosabban az ujjait
mert nála meg az ujjakon volt a hangsúly
állandóan csücsörítettek az ujjai
állandóan olyan mozdulatokat tett mintha áldást osztana
apám egyszer azt kérdezte tőle
miért választotta éppen ezt az apollói világot
ez nem apolló világa kapta fel a fejét a festő
dionüszosz domíniuma
és crnjanski útijegyzetét idézte
dionüszosz személy szerint boldog lenne
ha ismét szállást kaphatna itt
korčula körül
és akkor említette meg böcklin híres festményét
festménysorozatát a halottak szigetét
apám észrevettem összerezzen
akkor rendült meg először
hisz ő noha jól ismerte böcklint

valami egészen más miatt utazott a kis szigetre
a másik nagyobb megrendülés akkor érte amikor az egyik őslakó
akinek az ősei is a kőfejtőben dolgoztak mind
jöllehet sosem hallott böcklin festményéről
halottak szigetének nevezte vrniket
akkortájt úszhatott be lebegve
a kis füzet kék öblébe
az a hulla
a festő is tett említést egy hulláról
apám legújabb munkái felől faggatta és akkor mesélt
párizsi műtermében levő nagy vásznáról
paysage
előtérben egy naturalisztikus hullával
de mint magyarázta munka közben zavarni kezdte a hulla
nem fért tőle hozzá a tájhoz
és addig fogyasztotta míg végül teljesen lefestette
letakarta finom festéktakaróval
egyszer jegyezte meg maga elé emelve tömpe ujjait
majd rábukkannak a restaurátorok
apámon akkor már eluralkodott az a vacogás
amit a füzet hajszálvékony tintavezetékei
olyan erősen közvetítettek felém
állandóan azt a tájat látja mondta később
de úgy ahogyan a képröntgen látja
állandóan azon a tájon bolyong
mindezt csak azért meséltem
hogy jobban tudjam érzékeltetni a magam helyzetét
az én azilumomat abban az azulban
apámmal és öcsémmel egész nap fejest ugráltunk
körbe-körbeúsztuk a szigetet és ahol jó helyre bukkantunk
ott gyikként napoztunk meztelenkedtünk
egyik nap kiálltam a sziget magas hajóorrszerű déli csücskére
alattam mélyen az áttetsző tiszta víz
azt hiszem egzakt pontossággal állítható
hogy az adrián éppen ott a legtisztább a víz
éppen ott
az orvosok ajánlják is a torokfájósoknak
járjanak oda gargarizálni
mi is sokat gargarizáltunk
azúrral égettük torkunkat

különösen engem gargarizáltatott sokat apám
mivel az utóbbi időben a tánctól (klasszikus balettől)
észrevétlen ahogy ő hitte a mozgásszínház felé
térített s mivel kicsit pöszének tudott arra gondolhatott
az erős sós víz az égő azúr leforrázza torkomat
felerősíti kicsit érdekesebbé teszi hangomat
ezt el kell majd mesélnem a logopédusnőnek
lehet ő is küldene oda pácienseket
álltam ott fenn a csipkés sziklán
ugrásra készen
öcsém rákászott az egyik szűk szakadék fenekén
apám egy festőről olvasott aki egész életében
csak egy egyszerű csigaformát variált
isteni finom festékekben
a csavar útja egyenes és görbe egy és ugyanaz
álltam ott fenn az éles csipkén
mezítláb spicceltem akárha zsiletteken
és hirtelen úgy éreztem ha elrugaszodom
az égbe zuhanok
a kis kék breviáriumban természetesen ott voltak
az örült nizenszki szavai
maga a levegőbe zuhanhat
hová is zuhanhatnék
apám valami pokoli csellel kiállított ide
rászorított a levegőre
hová is zuhanhatnék
hisz a kis sziget nem létezik
felzabálta a kőbánya
egy máris elavult civilizáció molochja
maguk a kőfejtők kőfaragók sem tudják hová is húzták szét
szülőszigetük testét
és egy szép napon nem maradt semmi
csak egy lyuk az azúrban
pontosan éreztem hideg huzatát
hihetetlen de apám végül is megtalálta
megtalálta azt a lyukat
azt az egyetlen egérutat
azt az egyetlen egérutat nekem az azúrban
szobámból ami épp ilyen magasan volt mint ez a kápolna
egy nagyobb sziget fehéren izzó

ferences rendi kolostorára láttam
tán oda vitték a legszebb darabokat
a bánya legszeplőtelenebb tömbjeit
ott badiján épp abban a kolostorban
ami a felszabadulás után rövid ideig nevelőintézetként működött
felvételezték az egyik első jugoszláv játékfilmet
a fekete gyöngyöket
most itt állok a kollégium teraszán budán
szemben a parlamenttel
mögöttem oltárok voltak valamikor szép fészületek
néha még most is megtörténik hogy betámolyog
egy-egy volt apáca egyenesen afrikából
ahol tán épp lepratelepen dolgozik
és letérdel az egyik ilyen üres kopott falmélyedésben
imádkozik szépen majd ahogy jött szó nélkül távozik
átbotorkál a szabadság-hídon
a fehér ruhás balettpatkányok közül
vissza a leprások közé
a remete akiről a magyar rend nevét kapta
egyiptomban született az üldözések elől egy barlangba menekült
és ott mint a tolnai lexikon mondja kegyeskedve élt
teste konstantinápolyba velencébe majd ide
a pálosok budai zárdájába került
a mohácsi vész után az ereklyetést tűz martaléka lett
virág benedek a költő is pálos volt
apám egyszer felolvasta nekem hogyan írta le halálát kosztolányi
egy tyúk kapirgált az ágyán horpadt cinkanala földön hevert
nézem naponta újracsöpögtetem akárha palicson a parlament
homoktornyait tegnap egy tigrisbőr sapkás államfőt fogadtak
hosszú vörös szőnyeget terítettek elé a téren
egyszer én is jártam benn
de nem emlékszem hogy a vezetők a siklósi
és sienai sárga meg a gyüdi zergebőrszín kő között
említette volna a korčulait is
csak a szlavóniai tölgyből készült mennyezetre emlékszem
mögöttem a lányok alszanak mint a tej
az első nap nagyon kimerített bennünket
mindenki engem nézett csipkedett
milyen kreol milyen kreol
szinte szerecsen és még sós még mindig sós

és sorban jöttek és megnyalták a vállamat
még sós még sós még mindig sós
állok itt a teraszon a duna felett
alattam kormos műszirtek
állok mint ott a sziget csücskén álltam
és sehogyan sem tudtam elszánni magamat
már öcsém és apám is felemelték fejüket
észrevették ódzkodásomat
igaz az volt a legmagasabb pont
olyan magasról még egyikünk sem ugrott
de látszott a fenék tiszta selymes homokja
egészen fenn sirály sírt kisgyerekként
észrevették megtorpantam
de nem szóltak nem mozdultak
a festő kék gumikajakja sejlett a távolban
festményei tele gazdátlan ujjakkal
kis siva-kezek nyúlnak ki
megolvadt reneszánsz kulisszái kék függönyei
zöld tárgyzuhatagai mögül
akárha táncolna ott valaki
fuldokolva
balról badija lobogott fehéren
(jó lenne többet megtudni arról a kolostorról
legközelebb ott kellene lakni
és nézni vrniket)
apámmal sok-sok képtárban megfordultunk a világban
leginkább az angyalok képei előtt álldogáltunk
a szárnyakat propellerszerű ujjakat tanulmányoztuk
nem szóltunk egymáshoz csak hallgattuk
a toll zizegését
azt ahogy száraz zajjal felemelkednek
gondolta majd hasznát veszem a szakmában
még egy helikopter elé is elcipelte
állandóan a légcsvár száraz zajáról
száraz forró tollzajáról értekezett
ó a légcsvár mondtam
a légcsvár amely már nem csavar semmit
blow up isteni légcsvarára gondoltam persze
és lassan megértettem szegényt
valahogy úgy képzelhette el életünket

amitől félt felettébb rettegett
hogy ő a kék vízbe (azúrba avagy tintába) fullad
homlokon lövi gyönggyel
igazgyönggyel (ami a gyöngyök között az éles)
lövi homlokon a tengeri csillag mint egy forradalmárt
én meg felrepülök fel az azúrba
elfelejtettem említeni a kis kék breviáriumban
ott volt kierkegaard válság a színésznő életében című
írásának a kivonata is ott épp a nizzinszkij-mondat közelében
tegnap a mesternő megkérdezte mit szólnánk ha az idén
kék
azúrkék lenne a dresszünk (tavaly kávébarna volt)
összerezcentem a lányok észrevették
mi történt semmi semmi
el ne felejtsek kék inget venni apámnak öcsémnek
mi az ők is táncolnak
nem nem csak a cápák
a cápák ellen
ilyenkor ősszel meg aztán tavasszal
sokat üldögélek lenn a rakparton
játszok hülyéskedek a többiekkel
de néha váratlanul felüvölt bennem egy hang
a logopédusnak biztosan nagyon tetszene
haza akarok menni haza akarok menni
szeretem csinálni a BALERINÁ-t
kiüvöltöm magam jóízűt dadogok a pesti szőfósók között
barátnőim mindig ott sírnak az első sorban
a közönség azt hiszi ők is a darab tartozékai
sírnak mert tudják tényleg haza akarok menni
nem játékból üvöltök
haza újvidékre kanizsára palicsra az adriára
egy alkalommal megcsúsztam itt a lépcsőn
és fenekemen egy pillanat alatt lezötyögtem
a mocskos vízbe ahol már napok óta
egy olajhullám úszott újvidék felé
akkor a duna mocskos vizéből felpillantva a parlament
homokvárára pontosan megéreztem hány lépcsőfok is vezet
fel azaz
le
egész napokat tudtam üldögelni az utolsó kőfaragó

bányájának gyantaillatában
a világ sosem tűnt olyan egyszerűnek mint ott
egy-két ék feszítővas kalapács
és a tömbök szinte maguktól hasadtak szánkáztak le
a vízpartra
a tömbök az egész sziget
ott értettem csak meg azt a kierkegaard-kivonatot
hogy a könnyedséghez nehézkedés szükséges
a súlyon keresztül vezet az út
de azt is látnom kellett hogy a szó szoros értelmében
azok az utolsó tömbök
az utolsó nehezékek
az utolsó párkányok szobrok
az utolsó
a legutolsó küszöb
fehér küszöb nversanvaga
néhány nap és a visszaszámlálás véget ér
nulla
nullatömb
és akkor az öreg kőfaragó
az utolsó kőfejtő
a vízbe szórja szerszámaikat
kiissza utolsó pohár vörösborát
és akkor mint egy léggömb eloldozódik a világ
lebegve emelkedik
majd elpukkan
mi durrant
ki húzta meg a gyönggyel töltött browning ravaszát
mondtam nem szabad fegyvert hozni a színpadra
ki húzta meg a ravaszát
és kinek a halántékán
ki írta
írta
írta apukám
nem browning volt
csak egy lufi
csak egy lufi durrant szét a parlament
homoktornyához vagy a zoo műsziklájához érve
csak egy rózsaszín lufi

hirtelen lekuporodtam és zokogni kezdtem
a sirályok hozzám ejtőztek
ismerősnek tűnt nekik a hang
a sirályok ugyanígy sírnak zokognak
vagy tapasztalatukat akarták átadni
hirtelen orrba vágott a toll
a forró toll szaga borzalom
a mennyországban még nagyobb lehet a bűz
nagyobb mint a galambpadláson
csak most értettem meg miért zárt fel
annyiszor apám a galambpadlásra
a fészekbe zápult tojások
a fészek ürülékébe temetett rothadt kiscalambok
egyszer gyerekkorában kis híján a tollas zsidó
tollraktárába fulladt
öcsém észrevétlenül a háta mögé lopakodott
nincs kizárva apám jelzett neki a szemével
és röhögve lelökött
zuhantunk mert ők is velem ugrottak
csak ők a vízbe zuhantak
az azúrral töltött korbács
hatalmasat csattant a testükön
az azúrral töltött korbács
a gyönggyel
az igazgyönggyel töltött browning
írta
ki írta
a tanító néni már a haját tépi
valaki feldönti a kulisszát
a közönség gurul a nevetéstől
ki írta
öcsém a seggét vakarja
írta
ki írta
a browning
az igazgyönggyel töltött browning
végül valóban elsült
a csöpp ólombuddha felrobbantotta gyöngyházbörtönét
repültem

repülünk noha sohasem hittem volna hogy első igazi táncpartnerem
a halszálkás kék parketten
éppen a tonnás mozdulatlan buddha lesz

vrnik — 1985

SZÜGEDI SZABÓ BÉLA KÉT VERSE

ÉVEK ÓTA

vagy
ami épp csodálatos kedvesem
juhokat őrizni
kormos angliai tájakon
kéményseprőnek lenni
Salvador kunyhói felett
nekünk
éppoly fontos

FEHÉR ÜNNEP

Cs. Simon Istvánnak

— a kőrisfák felől
érkezik a tél

az ég újból kibontja
hattyúszárnyait
összeácsolt kertek
mögött
az éj
makacs nyomai

nagyapám agyában
nyúlketrecek torlódnak
sohasem láttam

hóvirágot
hatalmas hagymafúrót
szeretnék
átölelni liliomhagymáit
a kertnek

— óriás hópehelylővedék
a tél
a kőrisfák felől
dobogni látszik
szíve

VESSÜNK VAGY NE VESSÜNK

*(agrár és ipari költemény
egy vidéki vicinális zakatolására)*

KALAPÁTI FERENC

*s még hírmondó se szabadul
szegény lárvák közül, kiket
az árnyak kertje ejt rabul*

(Kálnoky László)

felek
(előljáró beszéd)

hol a hangom
ha nem lelem mindig lehangol
az ostoba eszköz
mely köti magát hozzám
mint karó az ebhöz költözött
szőr köz választékán feszelve bolha

nyelvet nyújt
öltést mér és szteppel
mondhatnám nélkülem is
összeviszsa fecseg
csörög a lánc
folyik a tánc
s csordogálnak neszek
én nem minden bundát eszek
(válogatós faj moly
ki nem fal csak karmol)

olyannyira hogy napokig mosakodhatok
megtegetőzhetek helyesbíthetek
mert nem úgy gondoltam én azt
vagyis hát nem egészen

(hús csúz nyúz)

hisz ép vesém májam lépem
 következésként nem is szólhatok másként
 hacsak nem örököltém hibás gént ezért
 gyakran igazoltatom önmagam (rutin puszi)
 igyekezzvén elcsígni hangomban
 a tőlem idegen elemet hogy
 időben kiiktathassam a rakoncátlan
 lehelettel elegy kisikló hangzót
 tiszteletem herr s nem hernyó
 (herr nyomor vagy
 hernyó mór)
 így üldözzvén téves nyomon
 kinyúlt sorban nyolc-tíz rokon
 fürkészem milyen csapást forral ellenem
 a szándéktól független szervezet
 haszontalan elve
 (ha elkezdted fejezd be)
 (se eleje se vége)
 minden óvintézkedés dacára
 a legkellemetlenebb percben nyomon beszél holott
 (hízott is meg fogyott)
 ez a szóárba nem volt bekalkulálva
 mint viharba a szél iránya az ostoba
 (bakter-ka)
 visszaszökken oda ahol már-már sikerült valamelyest
 elosztatni a részint teljes részint hiányos tercet
 durva mondat gebedj meg
 gáncs nélkül úgy szeretlek
 eltüntetni a hanghullámok vájta
 patinás homlokzaton repedt angyalszárnyak
 tépett tolla alá rejtett sejtés markába
 (test nélkül hever a kedvesen telt teher)
 amikor hirtelen rárezonál a frissen bevert
 malterban gipsszel kevert stukatúrszögekre
 s kérlelőre fogná ne vedd le
 még nedves a burkolat köré vont korlát (kopasz konty)
 de nem ismeri a formát
 s már száll is velem a vakolat
 gomolygó porfelhőjében a vak vonat füstje
 békésen alvó városok kopott csendjéhez szokott
 váltóin a pattanásig feszült sínpár befagyott reccsenése
 robog és zakatol egy ködbe vérzett
 konok szakadt kísértet

1. számú művelet

vesd el magad
 büdös bőrök avas haraszt
 a vonat békésen halad
 el fölőted s elnyeli szavad a szabad
 vasúti pálya pörnyés zakatolása ápolta
 tömjén hogy te mint a gőzös masinistája
 a vagonban ülhetsz
 jó hecc
 a kazán helyén nyílt seb
 ül a lokomotíva gyomrában
 a parázs pattogó szikrája lüktet
 inthetsz a buka restisnek sőt meghívhatod egy piára
 azt az elegáns urat aki folyton az órájára kémlel
 (se eleje se vége)
 nyugodt lehetsz haver soha nem
 késel — a pincér

 kever —

 el

az enyészet óvja utad
 meg egy álnok indulat amely
 a natúra expressz természetvédői közé ültetett
 fel a csomagtartóra aggatott zöld fülekkel
 hallhatod e furcsa manzárd szutykos ablakán
 virágom verd ki
 fejedből mit belepréselt a verkli
 nincs tél és nincs nyár
 két telefonpózna közt az idő megáll
 mint sárarany árnyék
 rám borult a privát lét és
 elnyelt az étkezéslettel együtt a féltés
 a lázakat termelő bárszék
 majd kiköpött
 másolat vágyként hintett szét a sajtó
 szívd mélyre és nem leszel halandó
 amíg ezt tudod
 vagy hazudod csak
 igyekezz gyakran levegőt venni
 ha használt is ne aggódj
 csak ne engedd pihenni
 az értékbérskála keskeny nyomtávján tovarobogó gyorsot
 űzd a mozdonyt mint túlfűtött sorsot hangjegyfüzetbe

s a hervadást képletként vezesd le
másra

ne téged vigyen föl a padlásra
a kenderzsák gyomrában lapuló magvakkal
elegy vak taggal szövetkezet-t szárított palánta
ápoló tekinteted vesd a határra
szorult vadvirágok után
nincs tél és nincs nyár
csomorika kérics boroszlán a fű közt
egy tátott nyúlszáj is poroszkál
hát vesd el magad
az idő nem áll és nem halad
zab-olát-lan hűt-len bab-a
és hagyj ma

2. számú megművelés

bukfencet vetnek az évszakok
műveltségem a tarokk lapjai közt lopott
magvaváló emlék
kerülöm az ágyások dohos hálótermét
és elvetem a termést mint
kopott barázdák vágányai mentén osonó
sértést okozó kés éle
se eleje se vége
tél következik a télre ilyenkor
ki gondol a kalauz fagyos kezére
ahogy félénken lyukasztja a kártyát
oszip mandelstam hosszú az út
öltse magára kabátját
átfázhatnak a költészet vadhajtasai
a koszorúba font köszörűkövirág szirmairól
lepattogó lila szikrák felaprításánál
teljes gőzzel dolgozik a szócséplőgépezet
magágyat magánnyal társít a gond
és állít őrszemet
üres szavak nyúzott bőre
éppen passzent az időre otthonod
a szent passz sivatag
nyugodtan fújjad ki magad
az óramutató járása
és a szívverés nem egy irányban halad
tél követi a nyarat
vagy a telet a tavasz pimasz zsendülése

ássa alá s vele a fagy
dermeszti kővé a lehulló hangfoszlányokat
a didergő csizmatalp alatt
lám a természet még nyitva tart
délután is túl a tundrán
így borul rád a fű
vesd el magad
a léptetőipari vállalat munkásainak keze
alatt ég a munka
a csatornázási művek munkástanácsa
gyűlést tartott az aknában
a testvériség egység útja
és a tito marsall sugárút
kereszteződésének burkolata alatt
a küldöttek megvitatták a befolyó eszközök
felhasználásának módját
különös tekintettel
a vágyakat karbantartó vállalat szükségleteit figyelembe véve
úíz a zűr
a tarack acat s rest bűn
növezzünk vagy vesszünk
a ruhaszártó kötélén gazdátlan ing feszül
s avított hangok moraja kattog
a síneken konzervet nyit a gyár
afféle leányvállalat körvonalai bontakoznak
a mozgásba lendülő gépezet olajozására
forgalomba kerül a nyitott konzerv
mától kezdve ne titkon verd
dobra gyermeked néma öccsét a szót ha
arcátlanul szökne torkodból a pörce
dobj utána lasszót
s a világ végére küldjed
publius ovidius nasót a dekadens
ki avatatlanul mérte a grammot
veled
hegyes fülek , árja csüng
egy zsinegen táncoló selyemhernyó
lárva arcára mint figyelem
pántja átölel és leköt
az őszi latyakba fulladó köd
kabátját gondosan reád terítve
kibomlik burkából a vad-mag
s a neszezésből sejtetheted menten gyökeret eresztett

imhol már nem magad vagy az eretnek
 fülek egyike sőt másika sem
 a zsembékos ágyások közt tovasikló kutató szem
 gyanakvó pillantása a tájba vész
 mint ama ködbe a lehelet
 (őriz titkot ékszeret tehenet)
 az otromba formák palástja
 és ha nem is veled
 reád hull a hó ha —
 hóemberek fagyosak fehérek négerék
 húzzák a szánt a poros dűlőutak mellett
 kaszán siklik a szánkó
 az aszály tönkretette a téli termést
 bánkódik a bikaborjú után
 ma délután tél lesz-e a nyár után
 vagy ősz a derengős buja
 lepusztulás követi a havat
 termelek kökényt kölest damaszt
 egy fiókban griffmadarat tömök
 mégsem elég zömök hitvesem a köröm
 ki folyton a fülembe rőfög
 két lélek egy test
 egy légynek sem árthat
 árpakalász int búcsút a tovatűnő sínpárnak
 télnek nyárnak ősznek tavasznak
 minden virágnak termésnek gaznak
 s mihez netán még tervek emlékek tapadnak
 kibomló gubancos árvalányhajaknak

3. számú műveret

(egy torzó aktra)

hajt a baj

s temérdek zöltség
 a répa retek paraj
 levele hizlalta hernyó
 ki dagadt mind jó
 ágyközösség
 a ködösség

optimista utóirat

mintha kierkegaard modorában (mottóval)

*A mi művészetünk nem a kristály,
hanem az örvény jegyében áll.*

(Hamvas Béla)

vesd el magad vagy
ne-vesd el magad

DIVERTIMENTO

HERCEG JÁNOS

1.

A királyné öltözött.

Három komorna sürgölődött körülötte, míg egy negyedik hatalmas tükröt tartott elébe gyöngyházkeretben, úgyhogy kedvére gyönyörködhetett volna mandulavágású, szép szemében, magas homlokában, finom metszésű orrában. De nem gyönyörködött. Kritikus természetű volt, s most semmit sem talált magán szépnek. Kisebbségi érzés kínoztta, amelyet pedig a bécsi tudós csak háromszáz évvel később talált fel, és közölt a világgal, de attól persze még létezhetett. El is pityeredett a királyné a felismerésre, hogy ő nem szép:

— Látjátok? Meg is öregedtem!

— Jaj, dehogy! — csapták össze kórusban a kezüket az öltöztetőnők. — Felséged fiatalabb, mint valaha, amennyiben ez egyáltalán lehetséges. És milyen szép! Nem csoda, hogy a francia királynak majd kiesett a szeme, amíg felségeden legeltette, úgyhogy a pápa öszentsége le is hajtotta tapintatosan a fejét, mint aki nem akar zavarni.

A királyné szerelmes volt. Nem az urába, természetesen. Ilyesmi a királynékkal nemigen fordul elő, miután nem a szívükre hallgatva kötnek házasságot, hanem a diplomácia érdekeit szem előtt tartva adják össze őket. Egy fiatal testőrtisztbe szeretett bele szegény, aki eg isten háta mögötti országból került az udvarhoz, mer tott minduntalan fellázadt a nép, és a török is folyton be-betört.

— Esteban — mondta neki egy vallomásos pillanatában a királyné —, én boldogan elmennék veled a hazádba.

— Igenis! — ütötte össze sarkantyús sarkát a nyalka testőr oly mereven, mint aki karót nyelt. — Csakhogy ez lehetetlen, felséges

királyné! Váltott lovakkal is nyolc-tíz napba telnék, amíg odaérnénk, s addig engem százszor lefejeznének valahol öfelsége, a király emberei.

A királyné a megalázóan elutasító válasza sirt egy verset, aztán felhívatta az udvar bölcsét, és megmutattatta magának azt az országot a térképen három hegy barna foltja meg négy folyó kék csíkja között.

— Mit gondolsz — kérdezte a szakállas bölcstől —, csakugyan olyan messze van? Nyolc-tíz napra, jó lovakkal?

— Á — legyintett csontos kezével a bölcs —, mesebeszéd! Én egy törődött vénember vagyok, de jó paripákkal, francia földön és Itálián át két nap és két éjszaka biztosan odaérnék!

— Esteban — mondta másodszor a királyné és finom ujjával megigazította fején a rizsporos parókát —, én kineveztelek a testőrség parancsnokának, és berendellek személyes szolgálatra, ha már nem akarsz a hazádba vinni. És akkor mindig együtt lehetünk!

— Fájdalom — felelte a büszke magyar, mert mindezek után csak világos, hogy az volt —, én hűséget esküdtem öfelségének, a királynak, s így nem lehetek esküszegő. Szembeköpném magamat, ha az lennék!

— Ugyan, ugyan — húzta mosolyra azt a piros kis száját a királyné —, ez legyen a legkisebb gondod. Hiszen az eskü csak arra jó, hogy legyen mit megszegni. A világ népei mást se tesznek, mint felesküsznek erre meg arra, s aztán füttyölnek rá! Na és azt hiszed, én nem esküdtem meg a királlyal? Az urammal? Ország-világ előtt, miközben három bíboros ministrált a dologhoz. S ódákat írtak a költők az esküvőnkéről.

— Az megint más, felséges királyné — felelte bátran Esteban, s megvetően legyintett. — A költők kevés kivétellel mindig hajlamosak voltak a túlzott lojalításra. Ezen különben nem is szabad csodálkozni, hiszen nekik is élniük kell. Engem azonban más fából faragtak, s költő se vagyok, hanem katona. Én csak akkor mondhatok le az eskümről, ha kegyesen feloldanak alóla.

Mit volt mit tenni szegény királynénak, elhívatta a pápát, oldja fel a szép testőrtisztet a királyi eskü kötelme alól, amit őszentsége készségesen meg is tett. Abban az időben a pápák sok minden előtt szemet hunytak. Most már csak a királyné beleegyezésére volt szükség.

Ez volt a nehezebb eset. Mert mikor találkozik egy király a feleségével? Állami ünnepeken, díszvacsorákon, vagy ha egy másik uralkodó jön látogatába felséges hitvesével. Máskor, hogy úgy

mondjuk, hét közben ritkán kerül sor ilyesmire. Először is harminchat szoba választja el őket egymástól, másodszor ott a protokoll, amelyet a régi királyok nem kevésbé vettek komolyan, mint manapság a kiskirályok. De a rendíthetetlen akarat sok mindent legyőzhet.

— Ó, örülök, hogy látom, Madamel! — kiáltott fel a király minden formaságot mellőzve, amikor udvarhölgyei kíséretében örök és miniszterek tömegén át végre bejutott hozzá a királyné. — Hogy van?

— Köszönöm, man lebt! — válaszolta egyszerű közvetlenséggel a királyné, anyanyelvén is aláfestést adva a szónak. — Azért jöttem, felséges uram, hogy felmentse szolgálata alól azt a magyar tisztet, Estebant; és rendelkezésemre bocsássa. Szeretném ugyanis, ha az én személyes szolgálatomba állna, amennyiben nincs kifogása ellene.

— Ó, csak nem szerelmes? — mosolyodott el kedvesen a király. — Különben nem csodálom. Jóképű fiú. Esetleg a trónöröklés kérdését is sikeresen megoldaná alattvalóim örömére.

A királyné elpirult, majd amikor beismerően bólintott, szép szemét ellepték a könnyek.

— Hát csak menjen nyugodtan a lakosztályába — mondta a király megértően, már csak azért se féltékenyen, mert köztudott volt, hogy fiúkat szeretett, és nem nőket. Udvara tele volt szebbnél szebb apróddal, válogathatott közöttük. — Mától kezdve Esteban a rendelkezésére áll!

A királyné szoknyája csücskét felkapva, boldogan szaladt haza.

— Esteban — mondta, miután maga elé rendelte a testőrt —, bizonyára tudod már az örömhírt! A király őfelsége elbocsátott! Most már igazán semmi akadály, hogy szeressük egymást.

— Csakhogy én nem szeretem felségedet! — felelte a magyar, és keményen szembenézett a királynéval. — Egy lányt hagytam otthon fél év előtt, amikor menekülnöm kellett, nem is a zendülők közül, hanem a török elől, annak esküdtem én örök hűséget. És ha majd hazamegyek, azt fogom feleségül venni.

— Jaj, istenem, meghalok! — kapott a szívéhez a királyné, és elájult. Úgy voltak kénytelenek udvarhölgyei felszedni a padlóról, s tormát szagoltatni vele, hogy magához térjen. De akkor Esteban már nem volt a teremben.

Úgy kellett a pribékeknek előkeresniük és vasra verve elhozniuk, hogy a vészbírák hűtlenség rettenetes bűne miatt halálra ítélik, s aztán jöjjön a hóhér a szörnyű pallossal, hogy lefejezze.

— Isten nem volt kegyes hozzám! — sóhajtotta a királyné, csipkés zsebkendőjét a szeméhez tartva, míg lenézett a királyi palota udvarának négyszögére, ahol már ott állt vérvörös palástban, lábhoz tett pallossal a hóhér a szegény hűséges magyarra várva, ahogy az régi-régi pergameneken olvasható. Esteban pedig bátran lépett a fekete-fehér kockaköveken fel, az emelvényre, hogy majd a sűrű dobpergés után lehajtsa fejét a hóhér előtt.

A dobok hirtelen elnémultak, s a pallos éle megvillant a napfényben.

2.

A tanár úr nagy, erőteljes, kicsit keserű ember volt, s abban a korban, amikor az embernek már nincs pontosan meghatározható kora, mert mintha megállt volna az idő országútján, elsuhantak mellette az évek.

Most hangversenyre készültek, s az mindig esemény volt a városban, jóllehet többnyire műkedvelők muzsikáltak a kottaállványok előtt, de a hölgyek mégis kiöltözhettek erre az alkalomra. És a műkedvelők között is jobbra fiatalok játszottak, az „új nemzedék”, ahogy a tanár úr némi gúnnyal, s elnéző apai mosollyal nevezte őket.

— Varga! — szólt ki most szigorúan az előszobába olyan hangon, mintha névsort olvasott volna. Pedig a kislány, ez „a Varga” egy maga volt, s nem is a tanítványa, a konyha felől meg hagymás étel-szag áradt, mert a felesége már megint nyitva hagyta az ajtót.

A kislány levetette télikabátját, s miután a sapkáját is levette, tenyerével végigsimított a haján, a tanár úr meg türelmetlenül nézte, sőt amikor a kivágott blúzra esett a tekintete, mert ez a Varga már nem is volt olyan kislány, el is fordult, s úgy kérdezte komolyan:

— Kezdjük?

Gyakoroltak persze. Csak ők ketten, abban a biztos tudatban, hogy Mozart mindenekelőtt a hegedűsökre építette kompozícióit, a finom átmeneteket, s a trillákat, melyeket minden játékoságuk ellenére mély, férfias hangon kísért a brácsa. Persze, fontos lett volna a fuvola, amely olaszosan könnyed és vidám hangulatot tudott teremteni. De az öreg Kovács már teljesen használhatatlan volt, olyankor is belefújt önfeláldozóan a hangszerébe, amikor pedig már drámai fordulatot kapott a dallam.

— Uraim — védekezett a tanár úr, amikor mint most, a zeneszám is fontosnak tűnő helyet kapott a műsorban —, csodára nem vagyok képes, csak egy kvartettel tudok elfogadható muzsikát produkálni. Szolnoki, a csellós, Zöldi a brácsával, a kis Varga Mimi, aki az akadémiára jár, meg én mint hegedűsök.

Azt már nem mondta, hogy ebben a vonósnégyesben az utóbbiak, vagyis ők ketten adnak a muzsikának célt és értelmet, mert azt hitte, ezt úgyis mindenki tudja. A gordonkásban volt valami cigányos mélabú, Zöldi meg a szorgalmas gyakorlás ellenére sem tudta elfeledtetni, hogy műkedvelő.

Most hát felcsendültek a hangok, hol egymásba fonódva, hol könnyedén elválva, hogy aztán majd nagy kerülővel megint egymáshoz simuljanak.

— Várjunk, kérem! — kiáltott fel néha a tanár úr, s akkor Varga Mimi elvette állá alól a hegedűt, és megint látható lett az a kis fehér Neander-völgye a kék blúznak, s mintha ettől még szigorúbbnak kellett volna lennie a tanár úrnak, keményen folytatta: — Nem elég tudni! Érezni is kell! Borzasztó, hogy mit művelt magukkal, új nemzedékkel ez a mai akadémia! Belekényszerítette valamilyen hideg formalizmusba! Nem tudják odaadni magukat, elfelejteni a technikát mint elsőrendű követelményt, hogy sírva és nevetve elmerüljenek Mozart muzsikájába, a kutya istenit neki!

A leány lehajtott fejjel állt mellette, és csendesen sírdogált. Ezt azonban a tanár úr nem vette mindjárt észre. Tovább dohogott és dühöngött valamilyen láthatatlan sötét hatalom ellen, amelyet könnyű volt akadémiának nevezni, s időbe telt, amíg kissé megenyhülve rászólt a kisírt szemű kislányra, amint csüggedten lógatta kezében a hegedűt.

— Hát akkor gyerünk!

Ugyanazt a tételt ismételték, szorosan egymás mellett szálló hangokkal, ahogy a kezük a hegedű nyakán le-föl sétált a fekvésekben, míg a vonó hol selymesen simogatta, hol pedig csaknem nyersen szaggatta a húrokat. Fuvolás nélkül is madárcsicsergéssel meg Faun diadalmasan örömteli ujjongásával az erdei fák között. Ők maguk nem látták egymást. Pedig a lány arcáról eltűnt a szomorúság és megalázottság érzése. Mintha egyszerre megszabadult volna a külvilág valóságának nyűgétől, míg a tanár úr legalább tíz évvel lett fiatalabb, mint valami győző, aki egyszerre tudatára ébredt a maga erejének és fölényének.

Hanem aztán váratlanul és alattomosan, mint amikor a gyilkos a sarok mögül egyszerre kiugrik, és ráveti magát áldozatára, úgy tört rájuk az ijedség, mert elvesztették egymást. Egész mostanáig akárha kézenfogva futottak volna valamerre — hova is? —, az üdvösség felé, boldogan, s most hirtelen elváltak, mint akiknek semmi közük többé egymáshoz.

— Nem vagyunk a kocsmában! — kiáltott fel a tanár úr. — Hogy mondjam még, az istenfáját neki, hogy az érzelmességnek nem szabad érzelgőssé lennie! Magukat megtanították az elemzésre, de arra nem, hogy a zenei mű nem értelmi fenomén! S csak kicsit térjenek el ettől a hülyén iskolás magatartástól, és máris elvesztek, mint az úszó, akit nem tanítottak meg lélegezni!

A lány, a „kis Varga”, megint előhúzta blúza ujjából a gombóccá gyűrűt zsebkendőjét, pedig most már nem is sírni szeretett volna, hanem odavágni a hegedűt, és elmenni valahova, a vak világba, vagy egyenesen a halálba.

— Na jó, most ne sírjon ezen! — mondta a tanár úr kicsit megnyilvánulva, s kezével ügyetlenül a lány álla alá nyúlt, mint a felnőttek a gyerekeknek, de a lány ellökte a kezét. Ettől aztán a nagy marha ember egyszerre kicsinek és gyámoltalannak érezte magát, s szinte félve kérdezte:

— Folytatjuk?

A lány megadó engedelmességgel megint felemelte a hegedűt, és jobb kezét a vonóval derékszögbe hajlította. És muzsikálni kezdtek.

Most mintha valami csoda történt volna, a lány oly magabiztosan játszott, olyan pontosan kifejezve a zenei gondolat minden árnyalatát, hogy a tanár úr, mintha szerepet cseréltek volna, készségesen követte, az egymásra találtak ritka örömeivel. Nem is volt ez már játék, hanem a muzsikának olyan harmonikus egybeolvadása, ahogy a görög istenek találtak egymásra egy-egy viharos összezapás után az antik tragédiákban. Csupa zengés volt a szoba, és alázatosan könyörgő odaadás mindkettőjük részéről a zene váltakozó hangulathullámaiban, úgyhogy boldogan néztek egymásra, amikor a mű végére értek.

— Na igen, hát nem mondtam... az új iskola! — mondta a tanár úr olyan hangon, mintha nem ő lett volna. — Bennünket annak idején még megkülönböztettek tehetségünk szerint, hülyén elhanyagolva szorgalmat és pallérozottságot! A beleélést tartották fontosnak, s nem annyira a precíz, kidolgozott előadást!

Hangja panaszos lett, mint mindenkié, akinek be kell ismernie a

vereséget. De akkor a lány odafordult hozzá, egészen szorosan, mint az elragadtatás pillanatában minden nő, s azt mondta:

— Oly boldoggá tett a tanár úr, hogy ki se mondhatom!

— Hát... csak az igazat mondtam, drága Mimi! Mert, tudja, én most egy olyan változáson mentem keresztül hirtelen, amilyen az ember az életben csak egyszer mehet át!

— Ó, ó! — felelte a lány, mint aki váratlanul beleszeretett ebbe az esetlen, nagydarab emberbe, aki kényelmesen az apja lehetett volna. — Én mindig nagyra becsültem a tanár urat! Több volt ez, sokkal több részemről egyszerű tiszteletnél...

— Jó, jó, köszönöm! — mondta a tanár úr zavartan, s ellágyulását alig palástolva, mert a legszívesebben felkapta volna ezt „a kis Vargát”, hogy elmenjen vele valahova, a világ végére, elfelejtve a kisvárost s az örökké ételszagú előszobát, ahol felváltva vártak rá a tanítványai, hogy beszélítsa őket.

3.

Nagy, fekete napszemüveg volt a lányon, eltakarta a fél arcát.

— Szabad ez a hely? — kérdezte franciául, mire Jenei szélesen elmosolyodott, s felugrott, kikapta kezéből a borvörös kis táskát, föltette a csomagtartóba, majd állt még egy-két pillanatig ostobán, mert nem tudott franciául, az imént is a lány mozdulatából értette meg a kérdést, visszaült hát a helyére. Később jót nevettek ezen, most azonban zavartan néztek ki mind a ketten a vonat ablakán, s vigyáztak, hogy tekintetük ne találkozzék. Hallgatták a pályaudvar homogén zaját, amelybe időnként kiáltások hasítottak, rikkancsok hangja a déli újság szenzációival, mozdonyfütyty és hangosbeszélő, ahogy a vonatok indulását sorjázta.

— Gelobt sei Jesus Christus! — nyitott be aztán egy kövér barát a fülkébe kávébarna csuhában, fehér kötéllel a derekán és aprókat pislogva, mint a rövidlátók. Ő is megkérdezte, hogy szabad-e a hely, amelyre le akart ülni, de anélkül, hogy válaszra várt volna, szélesen és súlyosan lehuppant. Nemzetközi szerelvény volt, tíz perccel ezelőtt jött át a határon Strasbourg felől, s nem lehetett tudni, hogy aki már benn ült, új utas-e, vagy odaátról jön. A piros sapkás hordárok is két nyelven köszönték meg a borraivalót: Danke schön, merci, s a peronon édes kis japán lányok vihogtak egészen előredőlve a feltornyozott, súlyos hátizsák alatt a tömegben.

— Bocsánat! — szólalt meg a barát, mint az imént is, németül,

és felállt, meglibbentette magát a barna csuhát, jobbról és balról megmarkolva, mint nagy melegben a falusi asszonyok a szoknyájukat. — Kedves lenne, ha megengednék, hogy az ajtót is kinyissam, mert kibírhatatlan a hőség!

— Ó, ja! — felelte Jenei, anyanyelvének jó ropogós ízét is beleadva abba a két magánhangzóba, messziről is felismerhetően elhelyezve, s még hozzátette, mintha csak ez hiányzott volna: — Sehr gut!

Több mint egy éve verte a vasat Frankfurtban, a vendégmunkásoknak egy otthoni csoportjában, s csak a legszükségesebbet tanulta meg a vendéglátók nyelvén. A csuhásnak persze ez is elég volt. Boldogan lökte ki az ajtót, úgyhogy a folyosóról beáramló légzúhatag belekapott a lány fekete hajába, s a könnyű, fehér blúz is meglibbent rajta a szélben.

— O, par malheur! — kiáltott fel megrémülve a barát, most már franciául a lány felé, miután a szélben szálló haját látta, és már behúzta volna az ajtót, a lány azonban, ugyancsak franciául, megnyugtatta, hogy semmi baj.

— Nem bírom a hőséget! — folytatta a páter, és zsebkendőjével végigfutott izzadó arcán. — Pedig még nagy út áll előttem Rómáig, Madonna mia! Salzburghban majd át is kell szállnom, de addig két órát leszek kénytelen eltölteni ebben a pokoli melegben. Tulajdonképpen nem is Rómába megyek, csak közel hozzá, Montecompatriba, de odáig is ki kell bírni.

A lány kedvesen, de szűkszavúan felelgetett erre a fecsegésre, inkább csak a mosolyával válaszolva, itt-ott tekintetével most már Jenein is átsuhanva, cinkosan, mint aki úgy képzei, hogy a fiú is jót mulat a százkilós baráton. Ahogy a fiatalok szavak nélkül is megértik egymást. Észre se vették, hogy közben elindult velük a vonat. Mert a barát levette táskáját, először egy termoszt emelt ki belőle, aztán sonkás zsemlyéket rakott ki a táskájára terített papírszalvétára, s elégedett mosollyal, mint aki imád enni, de azért önzetlenül megkínálta a lányt, sőt Jeneit is.

— Isten ne vegye bűnömül — mondta, s az ég felé fordult —, de én, ha utazom, mindig éhes vagyok. Valószínűleg az izgalomtól, az utazási láztól. Szerencsére egy-két falat után megnyugszom.

Jenei kék farmerban, egy szál ingben ült, fehér szandálban, mezítláb, s miután nem tudott bekapcsolódni a társalgásba, először úgy tett, mintha útítársai nem érdekelnék, kinézett a sebesen elsuhanó tájba, amelyben már megjelentek, messze, sötétzölden a sárga

búzatáblák fölött az Alpok erdős hegyei, míg a kék égen fehér felhőoszlányok úsztak. De nem sokáig bírta ezt a tettettet közönyt. A barát fáradhatatlanul locsogott, a lány meg egyre többet mosolygott őrá. S hiába volt rövidlátó a barát, ezeket a mosolyokat észre kellett vennie.

— Fahren sie weit? — fordult most Jeneihez, mintha isten tudja, mennyire érdekelné, hogy az ismeretlen fiatalember hova utazik.

— Jugoslawien! — kiáltott fel zavartan Jenei, mert nem tudta „nach” vagy „in” kell-e az ország neve elé.

— Šta? — ugrott fel erre izgatottan a lány. — Hiszen akkor mi együtt utazunk!

Most már a barát nézett rájuk értetlenül, miután megtörölte száját a bekebelezett sonkás zsemlyék után. Lesöpörte öléből a morzsát, nagyot ásított, a szemét is lehunyta, mintha elálmosította volna, hogy ezek egy számára ismeretlen nyelven beszélnek egyre élénkebben, mintha nem is pár pillanattal előbb ismerkedtek volna össze. A lány mindjárt meg is sajnálta.

— Földiek vagyunk — fordult feléje mentegetőzve és szinte boldogan mégis. — Hát nem érdekes? Én Strasbourgból jövök, ő meg Frankfurtból.

— Hát akkor maguknak nem kell tolmács, mademoiselle! — mondta a barát, s a lányról a fiúra emelte a tekintetét. — Pedig én éppen le akartam fordítani neki, amit beszélünk, hogy ne üljön itt közöttünk, mint valami árva. Rajta észrevettem, hogy messziről jön, gondoltam, török vagy görög...

— Magyar! — vágott szavába a lány. — De a hazánk közös. Én most Szkopijéba megyek haza. — Üsküb! — hát ha így ismerősebb lett volna. De a páter nem ezen akadt fenn.

— Maga Strasbourgból jön, és nem tud németül? — kérdezte csodálkozva.

— Ó, hát ott mindenki franciául beszél — felelte a lány. — A németek már nem akarnak németek lenni!

— Érdekes! — tűnődött el a barát. — Pedig én fiatal novícius koromban még németül prédikáltam az asszonyoknak a délutáni litániákon. És az imákat is együtt mondtuk... De hát tempora mutantur, s mi is megváltoztunk a jó isten akaratából. Akkor hát maga vendégségben volt Elzászban?

— Nem, nem! — tiltakozott a lány nevetve. — Ott dolgoztam! És a fiúnak is lefordította egy füst alatt, hogy diáklány volt,

francia szakos, majd kiment cselédnek, hogy tökéletesítse nyelvtudását.

Aztán már nem is nagyon beszélt a barátához, sokkal inkább lefoglalta Jenei. Mert nem győzött válaszolni a kérdéseire, s nem kevésbé érdeklődött ő is a fiú dolgai után. Ezeregy kérdésük volt egymáshoz, mintha régi-régi ismerősök lettek volna, akik hosszú idő után váratlanul találkoztak. Ez már nem az az udvarias társalgás volt, amit a barát kezdett el, aki most különben is hátradőlve ült, szemét lehunyva, mert megértette, hogy ő már fölösleges.

A vonat közben halk suhanással vágatott a tájon át, a folyosón egyszerre megnőtt a forgalom, ajtók nyíltak és csukódtak, s a kalauz beszólt a fülkébe, hogy a határ közeledik.

— Már? — nézett fel a barát, amikor megpillantotta a Salzach keskeny csíkját és messzebb, fönny a várhegy kolostorának sötét körvonalait. — Hát akkor én leszállok, édes gyermekeim, fél óra múlva befut a másik expressz, amely továbbvisz Róma felé. Nagyon örülök, hogy megismerkedtünk, és igazán kellemes társalgással úzhettük el az utazás unalmát.

S még mintha kezét áldásra emelte volna, kilépett a fülkéből.

BÖRTÖNRŐL ÁLMODOM MOSTANÁBAN

GION NÁNDOR

Két nap és három éjjel Leviathan-Lukić Simon ékszerész üzletét néztem a piactér szélén a börtönablakon keresztül. Egyedül voltam a cellában, és szombaton éjjel majdnem úgy hoztak be, mint ahogyan azt azon a héten többször is megálmodtam, igaz, nem bilincselték meg, de elég durván belöktek a sötét cellába, szerencsére később meggyújtották a villanyt, aminek nagyon örültem, mert nem mertem elaludni. Reggelfelé ugyan megpróbáltam aludni, de mindjárt álmodni kezdtem, nem a börtönről, hiszen börtönben voltam, hanem a felborult tricikliről, a kis motor berregését is hallottam, riadtan ugrottam fel az ágyról, az ablakhoz szaladtam, és kibámultam a piactérre, ahol már nyüzsögtek az emberek, adtak és vettek, nem történt semmi rendkívüli, így hát elkezdtem figyelni Leviathan-Lukić Simon üzletét, tulajdonképpen már éjszaka, elalvás előtt is ezt csináltam, de akkor minden csendes volt, mozdulatlan, most viszont elég nagy volt a mozgás, sokan benyitottak az ékszerüzletbe, és én elégedetten nyugtáztam, hogy ilyen nagy a forgalom Leviathan-Lukić Simonnál, jól keres tehát az öreg buharai üzbégi zsidó, szép kis havi fizetést adhatna Kovács Júliának, kár, hogy nem adhat havi fizetést neki, és kár, hogy én nem tudok aludni, mert attól féltem, hogy Kovács Júlia is megjelenik álmomban, de azért mégis örültem, hogy Leviathan-Lukić Simonnak jól megy az üzlet.

Aztán valami tumultus támadt a piactéren, akkor arra figyeltem, de nem sokat láttam, csak a kofaasszonyok sikoltozását hallottam, tolongtak az emberek egyrakáson, később két rendőr elvezetett egy megtépázott ruhájú férfit, és a kofák az öklüket rázták feléje. Másnap tudtam meg, hogy az illető bérkocsis, és megerőszkolt egy szlovák kofaasszonyt. Ott a piactér kellős közepén, fényes nappal. Az egyik börtönőr mesélte el, ez volt az egyetlen börtönőr, aki szóba állt velem, nem tudom, hogy hívták, hallottam, hogy a többiek

Bundásnak szólították, nyilván ez volt a gúnyneve, mivelhogy tőköpasz volt. Nos, Bundás elmesélte, hogy az egész erőszakolási ügy úgy történt, hogy a bérkocsis ott téblábolt a piacon, a kofaasszony meg hajlongott az áruja fölött, miközben a sok szlovák szoknya ringott a fenekén. A bérkocsisnak feltűnt ez a ringás, begerjedt, felfemelte a rengeteg szoknyát, és hátulról megerőszakolta a kofaasszonyt. Persze, nagy lett a sikoltozás és a láрма, a kofák nekiestek a bérkocsisnak, agyba-főbe verték és alaposan megtépázták, talán agyon is verték volna, ha nem jelennek meg időben a rendőrök, és nem vezetik el a magáról megfélemedezett bérkocsist. Hát ezt láttam én a börtönablakból, és most, hogy megtudtam, mi történt, sajnáltam a kofaasszonyt, és sajnáltam kicsit a bérkocsist is, gondoltam, ezt el is mondom neki, ha találkozunk a börtönben, de nem találkoztuk, így aztán Bundásnak mondtam el, hogy sajnálom az esetet, ő nem nyilvánított véleményt, de az arcáról úgy láttam, hogy helyteleníti az erőszakolást, bár nem beszélt tovább róla, hanem megkérdezte tőlem:

— Vastagodik már a bőr a tenyereden?

— Nem — mondtam. — Miért kellene, hogy megvastagodjon a bőr a tenyeren?

— Mindenkinek megvastagodik a bőre a börtönben — mondta Bundás. — Előbb a tenyerén vastagodik meg a bőr, aztán mindenütt, a fegyencek szervezete így védekezik az időjárás viszontagságai ellen, merthogy az időjárás viszontagságai a börtönben jobban érződnek, mint a szabad világban. Ugyanakkor érdekes módon a fegyencek körme és haja lassabban nő, mint odakint.

— Én még csak most jöttem be — mondtam.

— Jó néhány évet fogsz kapni — mondta Bundás majdnem sajnálkozva. — Részeg voltál, amikor kitörted annak a szegény lánynak a nyakát.

— Nem voltam részeg.

— Ittál. Vért vettek tőled, mielőtt behoztak volna.

— Igen.

— Megállapították, hogy elég sokat ittál. Jó néhány évet fogsz kapni.

— Nem szeretném, ha megvastagodna a bőr a tenyeren — mondtam.

— Készülj fel rá — mondta Bundás, és rám csukta a cellaajtót.

Én meg visszamentem a rácsos ablakhoz, néztem a Nagypiacot, de aznap senki sem erőszakolt meg senkit, délutánra megritkultak a

vásárlók, estére szétszéledtek az árusok is, akkor már csak Leviathan-Lukić Simon szánalmas, de forgalmas üzletét figyeltem, igaz, estefelé már az sem volt forgalmas. Felbukkant ellenben Simokovics úr, végigbicegett a piactéren, és betért az öreg Simonhoz, bizonyára teáztak, jó sokáig teáztak, mert Simokovics úr elég későn bújt elő, azt hiszem, az én esetemet tárgyalták meg, Leviathan-Lukić Simon akkor értesülhetett Kovács Júlia haláláról, és én reménykedtem, hogy ennek ellenére nem formál túlságosan kedvezőtlen véleményt rólam, valahogy fontosnak tartottam a buharai öregember véleményét, bár tudtam, hogy ez után az eset után már sohasem fog túlságosan megkedvelni. Aztán eltűnt Simokovics úr is, én pedig arra gondoltam, hogy ideje lenne megírni dolgozatomat Thomas Mannról.

Odakint időközben egyéb dolgok is történtek, melyekről én később értesültem. Vasárnap közös ebédre gyűlt össze népes családunk, áthívták Istenfélő Dánielt is, mert ő jóformán családtagnak számított. Ebéd után anyám a menyével átvonult a konyhába, a férfiak pedig megbeszélést tartottak az ügyemről. Nővérem nem vett részt az ebéden, ő messze volt tőlünk, messze délre, a hegyek közé ment férjhez, apámék egy napig utaztak vonaton az esküvőre, és egy napig utaztak vissza, apámat akkor láttam először könnyezni, azt mondta, hogy igen furcsa emberek közé került a lánya, olyan emberek közé, akik nem hajlandók jegyet váltani a vonatra, majdnem mindegyik ingyen akar utazni, és rengeteget veszekszenek a kalauzokkal. Apám harmincöt évig dolgozott a vasúton, megértettük, hogy ennyire szívére vette az efféle léhaságot, igaz, anyám is sírdogált, de ő nem azért, mert a hegyi lakók nem hajlandók vonatjegyet váltani. Nővérem tehát nem vett részt a szomorú családi ebéden, de ha részt vett volna rajta, akkor sem hiszem, hogy a férfiak bevették volna a megbeszélésbe, nyilván úgy gondolták, hogy a börtönügyek elsősorban férfiakra tartoznak. Szóval összedugta a fejét apám, a négy bátyám és Istenfélő Dániel, és gyorsan megegyeztek, hogy a lehető legjobb ügyvédet kell felkérni védelmemre, ami persze sokba fog kerülni, apám akkor már nyugdíjas volt, a bátyáim kétkezi munkások, senki sem volt gazdag közülük, de elhatározták, hogy megszerzik a pénzt, akármennyi legyen az. Tanakodtak egy ideig, hogy ki a legjobb ügyvéd a városban, elsőnek Szabó Antal neve merült fel, szép szál, dörgő hangú ember volt, nagy előadásokat rendezett a tárgyalásokon, patetikusan dicsérte védenceit, gorombán lepecskondiázta a szemben álló feleket, általában eredményesen, ebből kifolyólag állítólag naponként kapja a hálálkodó és fenyegető

leveleket, Istenfélő Dániel azonban mégis inkább egy öreg szerb ügyvédet javasolt, név szerint Ilija Kuzmanovot, aki korántsem olyan attraktív, mint Szabó Antal, leginkább csöndesen bóbiskol a tárgyalásokon, de Istenfélő Dániel szerint mégis sikeresebben megvédi ügyfeleit, mint Szabó Antal, egyszerűen azért, mert jó kapcsolatai vannak. Végül is Kuzmanovra szavaztak, Istenfélő Dániel megígérte, hogy a Lírikusok is beszállnak a perköltségekbe, felajánlanak két láda skót whiskyt Kuzmanovnak, bizonyára elfogadja, köztudott, hogy szeret nagyokat enni és inni, részben talán innen erednek kitűnő kapcsolatai.

Istenfélő Dániel még aznap este elment az ügyvéd lakására, két Lírikus, Kapossy Tamás és Sendula Feri egy láda whiskyt vitt utána. Ilija Kuzmanov elvállalta az ügyemet, a láda whiskyt elfogadta előlegként, és hétfőn már intézkedett is.

Kedden reggel Bundás kitárta cellám ajtaját, és csak annyit mondott:

— Hazamehetsz.

— Még nem kezdett vastagodni a bőr a tenyeremen — mondtam.

— Sor kerül arra is hamarosan — nyugtatott meg Bundás. — Nem maradsz kint sokáig.

A börtön előtt Istenfélő Dániel várt rám. Végigmért, nem szólt semmit, elindultunk hazafelé, akkor menet közben megjegyezte:

— Pirosak a szemeid.

— Három éjjel nem aludtam. Ha lehunyom a szemem, mindjárt a felborult tricikli kerekeit látom.

— Talpra állították azt már Hasszánék régen — mondta Dániel. — Nem történt semmi baja, vígan berregnek vele a városban.

— A lányt már senki sem fogja talpra állítani — mondtam.

— Legalább boldog volt még azon az utolsó éjszakáján — mondta Dániel. Igazán szép szavalóestet rendeztünk, no meg te is szerelmet vallottál neki.

— Félt ott lent a pincében — mondtam. — Talán megérezett valamit.

— Boldog volt — hajtogatta Dániel. — Halála előtt boldog volt, és az is valami.

Aztán hallgattunk egy sort, később pedig Istenfélő Dániel elmesélte a vasárnapi ebédet és a többi.

Otthon anyám csöndesen sírdogált, akárcsak nővérem esküvője után, apám szemrehányóan vagy inkább dühösen nézett rám, de

nem mondott egy rossz szót sem, én pedig gyorsan bementem a szobámba, levetkőztem, és eldőltem az ágyon. Ezúttal nem álmodtam az átkozott tricikliről, jó ideig nem álmodtam semmiről. Jóval később meghallottam a piaci kofaasszonyok ricsajozását, aztán elém tárult a Nagypiac. A kofák lármáztak, mint akkor is, amikor a börtön ablakából néztem őket, a két rendőr zordan vezette a bérkocsist, a kiabálás egyre hangosabb lett, de furcsamód ezúttal mint ha vidámabban hangzott volna, mint akkor a valóságban, és aztán már láttam is, hogy nem is olyan dühösek a kofák, sőt egyáltalán nem voltak dühösek, nevettek és vigasztalták a szegény elvetemült bérkocsist, és ki tudja, milyen kedélyváltozások történtek volna még, ha tovább álmodhatok, de akkor apám felrázott.

Este kilenc óra volt, és Simokovics úr bicegett be hozzánk, hogy figyelmeztessen, hogy ma éjjel ismét szolgálatban vagyok. Nem értettem, azt hittem, a történetek után menten kirúgtak a gyárból, meg aztán azt is szerettem volna tudni, hogy miként alakulnak az események a piactéren, de apám addig rázogatózott, amíg feltápaszkodtam, úgy kábán megmosdottam, felöltöztem, és csak akkor kérdeztem meg Simokovics úrtól, hogy mi a helyzet tulajdonképpen. Röviden azt válaszolta, hogy minden rendben van, dolgozhatok tovább, sejtette azt is, hogy ismét szólt érdekemben az ijedt, kis gyárigazgatónál, de ezt nem mondta ki nyíltan.

Elindultam hát a gyár felé, Simokovics úr jött velem, ott sántikált mellettem végig az utcán, elhagytuk Kucsuk cukrászdáját, ámentünk az úttesten, mint ahogy az a két éjszakai kandúr szokott, és bementünk a portásfülkébe. Az öreg Sarić szöszmötölt bent, készült hazafelé, hangosan üdvözölt, úgy tett, mintha mi sem történt volna, Simokovics úr jelenléte sem zavarta, pedig tudta jól, hogy idegeneknek tilos a portásfülkében tartózkodni, hazament szépen, és akkor én arra gondoltam, hogy nagyon rendes ember ez az öreg Sarić, tulajdonképpen minden öregember nagyon rendes, sőt nemcsak az öregemberek, mindenki rendesen viselkedik velem, én vagyok az, aki folyton bajba keveredik az utóbbi időben. Aztán gyorsan megpróbáltam másra gondolni.

Sarić után csakhamar kiözönlött a második váltás is a gyárból, a munkások szintén látták Simokovics urat benn a portásfülkében, de ők sem szóltak semmit, Simokovics urat majdnem belső embernek tekintették, hiszen itt, a gyár előtt nyomorodott meg, és persze az a hiedelem is keringett róla, hogy jó barátja az igazgatónak.

Elcsöndesedett a gyár, egyedül maradtunk Simokovics úrral, és akkor ő megkérdezte tőlem.

— El akarod mesélni, hogy mi történt?

El akartam mesélni. Elmondtam neki részletesen az egész utat a triciklin, a balesetet, a börtönnapokat, az álmatlan éjszakákat, azt is, hogy miket láttam a piactéren, a felháborodott kofákat, és azt is elmondtam, hogy őt, Simokovics urat is láttam bemenni Leviathan-Lukić Simonhoz.

Simokovics úr elgondolkozva hallgatott, néha bólogatott, amikor befejeztem az elég hosszúra nyúlt mesét, megkérdezte:

— Kinek adjam a képet?

— Milyen képet?

— Azt, amit Kovács Júliának ajándékoztam. Hasszánék visszahozták a triciklivel.

— Nekem nem kell — mondtam.

— Nem is gondoltam rád — mondta Simokovics úr. — A lány anyjának kellene adnom, esetleg Leviathan-Lukić Simonnak.

— Talán az öreg Simonnak kellene odaadni. Nagyon rendesen viselkedett Kovács Júliával.

— Gyorsan megkedvelte Kovács Júliát — mondta Simokovics úr. — Lehangolta a lány halála.

— Engem persze megutált, igaz?

— Inkább sajnál —, mondta töprengve Simokovics úr. — Legjobb lenne, ha eljönnél velünk Buharába.

— Kikkel?

— Velem és az öreg Simonnal.

— Leviathan-Lukić Simon is Buharába akar utazni?

— Igen.

— Értem. Ezért hord üzbég sapkát a fején.

— Az utóbbi időben igencsak lehangolt — magyarázta Simokovics úr. — Amikor megkérdeztem tőle, hogy sárgák-e a macskák Buharában, nem tudott válaszolni, nem emlékszik már a buharai macskákra. A sivatagi rókákra sem emlékszik. Ettől aztán lehangolódott nagyon. Hiába vigasztaltam, hogy eljött onnan még gyerekkorában, nem emlékezhet mindenre, ő lehangolódott, és üzbég sapkát kezdett hordani. Aztán még bejött Kovács Júlia halála. Ettől teljesen lehangolódott. El akar menni Buharába, hogy még egyszer lássa az üzbég lányokat.

— Az üzbég lányokat? Kicsit későn jutott eszébe, nem?

— Az üzbég lányok imádják az aranyfogakat. Erre még emlék-

szik Leviathan-Lukić Simon. Ha tehetik, telerakják a szájukat aranyfoggal, az öreg Simon magával akar vinni egy marék aranyat, és ha az üzbég lányok még mindig szeretik az aranyfogakat, szétszítja közöttük.

— Mikor mennek? — kérdeztem.

— Őszre — mondta Simokovics úr. — Nyáron nagyon meleg van Buharában. Öregek vagyunk már, nehezen bíránk a sivatagi hőséget.

— Őszre én már börtönben leszek — mondtam.

— Jó ügyvéded van.

— Nincs olyan ügyvéd a világon, aki megmenthetne a börtöntől.

— Igaz — hagyta rám Simokovics úr —, részegen törted el annak a szegény lánynak a nyakát. Kapsz legalább három-négy évet. De majd küldök neked képeslapot Buharából.

— Köszönöm. Pénze van már az útra?

— Kölcsönöz Leviathan-Lukić Simon. Őszre találkozni fogok az üzbég kőfaragókkal. Aztán majd elkezdek spórolni a Tadzs-Mahala. Főzhetnél egy jó teát.

Én is erre gondoltam. Feltettem hát a resóra a teavizet, és mire forrni kezdett, megérkezett Istenfélő Dániel Kucsuk cukrászdájából, egy üveg jamaicai rumot hozott magával. Tekintettel az elmúlt napok eseményeire, ez nem volt túlságosan tapintatos tőle, de azért nem bántam, hogy áthozta a rumot.

— Kérsz teát? — kérdeztem Dánieltől.

— Nem. Tisztán iszom a rumot. Nektek meg majd töltek a teába.

Megfőztem a teát, csészékbe öntöttem, Istenfélő Dániel hozzátöltött egy kevés rumot, maga elé pedig poharat tett.

— Később majd nekihasalunk az üvegnek, de előbb beszéljünk komolyan — nézett rám Dániel.

— Mit akarsz?

— Képes vagy továbbra is figyelni a teherautókat?

— Azt hiszem, igen. Holnap megkezdem a dolgozatom írását Thomas Mannról, de majd az utca felé fordulva írok, és közben figyelem a teherautókat.

— Elég sok jön majd ezekben a napsütéses hónapokban — figyelmeztetett Dániel.

— Bízzál bennem — mondtam. — Rohadtul érzem magam, de még nem törtem össze teljesen.

— Jó író az a Thomas Mann? — kérdezte Simokovics úr. — Elolvassam a könyveit?

— Nagy író — mondtam. — Dolgozatomban be fogom bizonyítani. Elolvastam minden könyvét. A vége felé már untam egy kicsit, de azért ráéreztem, hogy jó író.

— Te vagy az első, aki ráérezett — mondta gúnyosan Dániel. — Mellesleg buzi hajlamai voltak.

— Akkor nem érdekel — mondtá Simokovics úr.

— Lehet, hogy voltak ilyen hajlamai, de én ettől eltekintek, és azt fogom bizonyítani, hogy milyen nagy író volt — mondtam.

— Rendben van — mondtá Dániel. — Tehát figyeled továbbra is a teherautókat?

— Természetesen.

— Akkor igyátok ki a teátokat, és térjünk át a rumra.

Áttértünk a jamaicai rumra, és amikor már az üveg vége felé jártunk, megkérdeztem Dánielt:

— Elmondjam, hogy mi minden történt velem?

— Mondjad.

És én elmondtam ismét mindent részletesen, Istenfélő Dániel érdeklődve hallgatta, Simokovics úr ellenben csöndesen unatkozott, hiszen ő már másodszor hallotta. Azután kiürítettük a rumosüveget, Istenfélő Dániel és Simokovics úr hazamentek, ott maradtam egyedül az éjszakában, bámultam ki a portásfülke ablakán, és azon gondolkoztam, hogy kinek mesélhetném még el a tragikus eseményt részletesen, tudniillik az, hogy kétszer elmeséltem, már könnyebbített a lelkemen.

El is meséltem a történetemet később apámnak, mind a négy bátyámnak külön-külön és végül Ilija Kuzmanovnak, az ügyvédemnek is, aki behívott az irodájába egy délelőtt, és whiskyvel kínált, azt mondta, hogy igazi skót whisky, én elhittem neki, hogyne hittem volna, és ekkor már úgy meséltem Kovács Júlia haláláról, mint egy távoli szemlélő. Fel is írtam magamnak ezek után egy ellentmondásos aforizmat, amely körülbelül úgy hangzik, hogy ha valamit el akarunk felejteni, beszéljünk róla minél többet. Elhatároztam, hogy ezt a bölcs mondást beépítem a Thomas Mannról szóló dolgozatomba, de aztán mégsem építettem be.

Mert közben írtam a dolgozatomat Thomas Mannról, éjszakánként a portásfülkében írtam, a buzi vonatkozásokat gondosan elkerültem, kizárólag azt bizonygattam, hogy milyen nagy író volt a nagy német író, közben pedig figyeltem a külföldi teherautókat, sok

jött azokban, a hetekben Kucsuk cukrászdája elé, a Lírikusok zavartalanul kirámolták a szajrét, a Mágások bandája abban az időben távol tartotta magát környékünkől, és a rendőrség sem okvetetlenkedett. Arattak tehát a Lírikusok, én meg befejeztem a dolgozatomat, beadtam az egyetemre, ahol megdicsérték, és ennek köszönhetően később simán levizsgáztam a huszadik század világirodalmából. De ez már jóval később történt.

Június elején behívtak a bírósági tárgyalásra. A testvéreim jöttek velem, és persze a Lírikusok, Istenfélő Dániel vezetésével. Végigmentünk a derűs folyosón, de ez most már nem volt annyira derűs, mint első látogatásomkor, a pálmafák levelei ugyanis porosak voltak, az egykori szorgalmas, próbaidős takarítónők elkanászkodtak már, nem mosták le a pálmaleveleket, és a tárgyalóterem is jóval igénytelenebb volt, mint a tizennyolcas szoba, ahol a kerékpárlopási ügyünket intézték. A huszonhármas szobában bonyolódott le a tárgyalás, ez tényleg csak szoba volt, egy egyszerű iroda három asztallal, az egyiknél a bíró ült két amatőr ülnökkel együtt, a másiknál a közvédlő, a harmadiknál a gépírónő, velük szemben, a fal mellett állt a vádlottak padja, olyasféle pad, mint amilyeneket a falusi utcasarkokon lehet látni, erre ültem én és a védőügyvédem, testvéreim és a Lírikusok a fal mellett ácsorogtak, egy külön széket pedig behoztak Kovács Júlia régen megkeseredett anyjának.

Ilija Kuzmanov békésen szunyókált mellettem a vádlottak padján, az egész tárgyalás álmosító és unalmas volt, mintha ő rendezte volna meg. A közvédlő nem törekedett túlságosan, de azért megvádolt gondtalanságból elkövetett gyilkosságért, Kovács Júlia anyja kijelentette, hogy kezdettől fogva ellenszenves voltam neki, el is tiltotta a lányát tőlem, mert sunyi képem van, és látszott rajtam, hogy nincsenek tisztességes szándékaim, Ilija Kuzmanov viszont, aki előzőleg azt tanácsolta, hogy ne szóljak semmit, unottan fiatalkoromra és büntetlen előéletemre hivatkozott.

Két évet kaptam, és akkor még hozzácsapták a kerékpárlopásért járó egy hónapot. Azt mondták, hogy majd értesítenek, mikor kell bevonulnom az M.-i börtönbe. Azzal mehettünk is haza, a Lírikusok gratuláltak, szerintük jól megúsztam az ügyet, dicsérték Ilija Kuzmanovot, és még akkor éjjel elvitték neki a második láda skót whiskyt is. Testvéreim kifizették az ügyvédet, sohasem tudtam meg, hogy mennyibe kerültem nekik, nem is érdeklődtem felőle, akkor, hazafelé menet azon töprengtem, hogy miért mondják rám, hogy sunyi képem van, ezt, mondta a falusi rendőr is, most meg Kovács Jú-

lia édesanyja. Otthon megnéztem magam a tükörben, és megállapítottam, hogy egyáltalán nincs sunyi képem.

Júniusban Istenfélő Dániel az éjjeli csempészség mellett lerakott öt vizsgát az egyetemen, én viszont egyet sem. Én csak ültem a portásfülkében, és vigyáztam a teherautók kirámolására. Lelkiismeretfurdalásom támadt, és elkezdtem tanulni, az őszi vizsgaidőszakra, továbbra is vigyáztam a teherautókra, Simokovics úrral is elbeszélgettem éjjelenként, megtudtam tőle, hogy a Kovács Júliának szánt festményt végül is Leviathan-Lukić Simonnak ajándékozta, de azért tanultam rendszeresen éjjelenként egészen augusztus végéig, amikor ismét börtönről álmodtam. A piactéri börtöncellában voltam, heverészttem a kemény ágyon, felettem pedig Bundás állt, kopasz feje nagyra nőtt, majdnem a plafonig ért, és azt magyarázta nekem, hogy a férfiember akkor igazán férfi, ha türtőztetni tudja magát, és nem erőszakolja meg az asszonyokat fényes nappal a piactéren.

Akkor abbahagytam a tanulást, és majdnem egy hétig a börtönről és a Bundásról álmodtam. Egy pénteki napon írásos felszólítást kaptam, hogy hétfőn vonuljak be az M.-i börtönbe.

Vasárnap éjjel még a portásfülkében ültem, és elbúcsúztam Simokovics úrtól és Istenfélő Dánieltől. Istenfélő Dániel ezúttal whiskyt hozott, skót whiskyvel búcsúzkodtunk, és akkor azt mondta Istenfélő Dániel:

— Elmúlik gyorsan ez a két év. Álmodjál szép, békés dolgokról, felejtse el Kovács Júlia esetét. Vagy ha mégsem tudod elfelejteni, gondold rá, hogy milyen boldog volt azon az utolsó éjszakán. Szavalóestet rendeztünk neki. És akinek a Lírikusok szavalóestet rendeznek, igazán boldog lehet.

ÁTLÓK (IV.)

JUHÁSZ ERZSÉBET

Mindig is így képzeltek életünk vénasszonyok nyarát. Üres kézzel megülünk majd, mint fák tövén a bolondgomba. Elménk jobbra üresben forгат. Teszünk-veszünk csak. Rakosgatunk ezt, azt, amaszt, ide-oda, ide-oda. Az égvilágon semmi jelentősége az egésznek. Néhai, izzó fiatalságunk idején mérhetetlenül vágytunk e gyöngéd közöny állapotának elnyerésére, ugyanakkor mélységesen meg is vetettük. Tetszhalottságnak véltük. Minősíthetetlen balekságnak. Hittünk az idejekorán elkövetett öngyilkosság önfelmentő és mindent helyrehozó értékében, életünk e végső átminősítőjében. Szentül meg voltunk győződve arról, hogy fásultságon alapszik minden tartós nyugalom, s hogy a tehetetlenségbe való belenyugvás eltompultság következménye. Izzó ifjúságunk folyamán mindig is azt tartottuk, hogy a felnőtttség az emberileg elérhető legfőbb értéket képviseli. Minden szertelenség majd, mint a kanyaró, a vörheny, a mumpsz, keresztülmegy rajtunk. S akkor végre elhányjuk csikófogainkat, s behajózunk a felnőttlet révébe. Ez a révbe jutás abból áll, hogy az ember életéből kiiktatódnak a céltalan, illetőleg öncélú, értelem-szerűen megfejtethetlen tettek, érzések, gondolatok. S akkor lassan, de biztosan áthatja majd a *komoly* terv és célszerűség, keresztül-kasul.

Mi tagadás, mindig is volt bennünk kezdettől fogva egyfajta alapos gyanú, hogy mindez tán nem ennyire egyszerű mégsem. Mindenfajta egyértelmű célszerűség alighanem a felnőttséggel járó emlékezetkihagyásos állapotnak tudható be. Hosszú-hosszú éveken át árnyként kísértett bennünk a gyanú, hogy mindaz, amit terv- és célszerűen teszünk, tulajdonképpen elképesztően torz formákat ölt az ún. tényleges valóságban. Egészen fiatalon kell meghalni ahhoz, hogy e felismerés ne hatalmasodjon el az emberen — végül is. Más-

különben lám, csak a keserű sértődöttség növekedik a lélekben, a harag és a kétségbeesés. Amiért az élete végül is már annyira nem hasonlít semmire. Csupa mind meghunyászkodóbb, rég hitét és értelmét hagyott kötelességteljesítés az egész. Hogy ihatja a levét élete végéig, koporsója bezártáig, hiú, dőre reménységeiért, amiért minden minimális megfontoltság nélkül, merő inerciából belekeveredett a felnőtté válásba, magára vállalta mindazokat a kötelezettségeket, amelyeknek teljesítése alól élete végéig föl nem mentheti magát. Csak beleszakadhat a megmászhatatlanságok kísérteties következetességgel növekvő irdatlan súlyába. Az önfelmentésre, az öngazolásra pedig semmi, de semmi esélye. Választani választhatott ugyan, de már ekkor is tisztában volt vele — ha szikrányt is élméjű —, hogy mindössze rossz és még rosszabb lehetőségek között adatott meg választani. Így aztán, berendezkedve a választott életlehetőségekben, már eleve csak fals és ideiglenes lehetett, híján minden megbízhatóságnak. Bizonytalanul vagyunk mi otthon e megfejtett világban.

Mindig is így képzeltük életünk vénasszonyok nyarát. Megülünk majd, mint fák tövében a bolondgomba. Elménk jobbra üresben forog. Teszünk-veszünk csak. Rakosgatunk, ezt, azt, amazzt. Ide-oda. Ide-oda. Az égvilágon semmi jelentősége az egésznek. Képesek vagyunk egész bensőnkkel hallgatni arról, ami van: súlyos hófelhőket görget fenn a zord, egyre zordabb szél. Bennünk mégis napsütéses őszi. S ilyenkor, a messzi elbitangolt múlt idők úgy térnek meg hozzánk, mint a tékozló fiúk. S ez meglepetés (akár egy költemény, ajándék). Olykor-olykor egyszeriben zajlani kezd valami, ami valaha. De most, furcsamód, megélhetőbben, emberformájúbban. Néhai, szilaj szenvedésünk mérséklődik lassacskán. S ez — testvérek között is — ránk fér, annyit voltunk önmagunk, akaratunk, jóérzésünk és jóízűségünk ellenére harsányak. Ó, hányszor tékoztunk szét magunkat a boldogtalanság választékos változatossággal ránk szakadó nyavalyáiban. Néha már-már hiszünk a káprázatban, hogy szétszóródottságunk közé itt-ott behelyezhető némi utólagosan szőtt kötőszövet. Némi összefüggés mégiscsak földereng olykor hártavékonyan, rebbenékenyen. No de nem kapunk azért vérszemet mostanság már. (Rossz vért szűlné, s kezdenénk előlről az egészet, most, amikor e keserves küzdelemmel kitermelt türelem képességét kisarjasztottuk magunkból végre-valahára.) Ezek nyilván csak fölfénylő, majd elomló képzetek értelmetlen, tényekben egymással össze sem függő veszendőségünk magyarázatára. Netán: megideologizálás? Mint:

születési hely, idő és egyéni alkalmatlanságok adottságaiból kialakult, illetve kikovácsolódott sorskonfiguráció? (Mindig is baj volt ezzel a sor(s)os szerencsekováccsal!) Bármilyen ütődötten fennsőségesnek tetszik is — ez a *mi* nem királyi többes. Ha bármikor is igazán egyedül volnánk, *kiülnék* a dombtetőre, innen *néznék* szerteszét, s *hallgatnám* a fák lehulló levelének lágy nesztét, de hát itten — kívül-belül — mindig csak dörömböznek nekünk. Az egyetemes kitasztottság okán képződött ki bennünk ez a többes szám. Mindennemű esély összesűrűsödött hiánya miatt. Számkivetettségünk immár biztos tudatából.

Egy ormótlan; eredetileg idétlen barackszínűre festett *toronyház* tizedik emeletén gubbasztunk évtizedek óta, *mi*, mint királyi többes elképesztően hamis látszata. Ha én, egymagamban, királyi többes nélkül, azt merészném mondani közülünk valakinek, hogy figyeljen rám egy kicsit, törődjön velem, foglalkozzon a sorsommal, úgy nézne rám, mint egy testet öltött agyrérmre. Viszolyogna ekkorra kiszolgáltatott őszinteség láttán. Erőszakoskodónak tekintene, és igyekezne minél előbb kereket oldani. De az sincs kizárva, hogy durváskodna, kikérné magának, és mindenek felett ő lenne a helyzet ura, ő, akit nem lehet a magaménak követelni egy pillanatra sem. Az érinthetatlenség kikezddhetetlen felsőbbbségtudattal jár. Az ilyenek lehetnek én-ek, akik kiülnék a dombtetőre, s innen néznek szerteszét. A többiek mi vagyunk. Magunknak. Magamagunknak dadogva, motyogva némely felindult pillanatainkban. Mi, akik milliónyi szállal kötődünk — mint egyetlen számunkra adatott folyamatossághoz — elhagyatottságunk kristálytiszt, megmásíthatatlan tényeihez. Ma már nehéz volna letagadnunk, hogy e tízemeletnyi magas *torony* rendkívül hitelesen szimbolizálja immár sajátos sorssá szerveződött életvitelünket. A környék alatt szorongatóan kietlen. Felperzselődött füvesek, fák és bokrok az ormótlan betontömbök nyomasztó árnvékában. Csak a mindent átható kopácsolások, csattogások, zuhogások hangereje alapján lehet a napszakokat megkülönböztetni egymástól. Kilátásunk mindössze a magasságos levegőég végtelenjére nyílik. Így, fentől: mintha eleve az örökkévalóságban ütöttünk volna tanyát. De ez persze megint csak csalóka látszat csupán, mert amúgy életünk fenntartásának egészen közvetlen s ugyancsak földhöztapadt gondjaival vagyunk elfoglalva. Rohangálunk nap mint nap egyugyanazon útvonalakon, anélkül, hogy egy pillanatra is szétnéznénk magunk körül. Meghitt kis utcáinkat, ahol egykor annyit ödöngtünk szívszaggató szomorúságban, és futkároztunk harsány örömben, ré-

ges-rég messzi elkerüljük. Lélekben mi már minden valóságos színtől elvadultunk. Be vagyunk a Hét Toronyba zárva, örülünk, ha jut tüzelőfára... Kitanultuk, tehát tudjuk már, hogy a világon senkinek sincs ránk gondja, azokon kívül, akiknek tartozunk. S mi készségesen, tiszta szívből, hálásan és megilletődve, minden tőlünk telhetőt, igazán, hisz ezért vagyunk többes számban. Éjszakánként olykor világító sírkő vagyunk csupán. Máskor meg mintha csak egy hatalmas tükörteremben állnánk. S a tükörképek között olykor föld-reng valamely lehetetlen finom összetartozás bensősége.

Mindig így képzeltük életünk vénasszonyok nyarát. Üres kézzel megülünk majd, mint fák tövében a bolondgomba. Elménk jobbára üresben forog. Teszünk-veszünk csak. Rakosgatunk ezt, azt, amazz, ide-oda, ide-oda. Nem áztatjuk magunkat. Tudjuk, hogy legfontosabb terveink és elképzeléseink soha se fognak már megvalósulni. Legfőbb akarásainkba rendre belebuktunk. Legfőbb vágyaink, óháiaink teljesületlenek maradtak. Vesztesek vagyunk, és a csatát nem lehet már újrakezdeni. Egyre ritkábban perlekedünk már önmagunkkal. Ha fölremlik emlékezetünkben egy-egy réhai nagy megíramodásunk, el-elmosolyodunk magunk felett, és megértően bólintunk. Mennyire igazunk volt, amiért nem tudtunk belenyugodni bizonyos dolgokba. Amiért szenvedtünk és lázadtunk. Szívünk legmélyéből megvetettük a közönyösöket, a helyezkedőket. Az oktondi hiúkat, akik a körülmények hatására egyre fontosabbnak képzelik magukat. A kétszínűket, akik mindig a vesztesekkel haverkodtak, de feletteseiknek még a gondolatait is alázatosan kiszolgálták volna. Az uralomravágyókat, akik sohase hittek saját értékeikben, ezért kívántak mindenáron mások fölébe kerekedni. Azokat, akik mindenütt otthon érezték magukat, észre sem véve, hogy jellegtelenységük miatt türetnek meg mindenütt. A szenvedőket, akiket pedig csak a saját sikertelenségük tudott mindig is őszintén kétségbe ejteni. Azokat, akik sikerélményként élték meg mások odaadását és szeretetét. Akik elfogadták, sőt még szívtották is az irántuk táplált szerelmet, holott azt egy pillanatra sem voltak képesek viszonzni. A kutyahűségűeket, akik inkább képesek szerettüket bálványozni, mint vállalni a tulajdon érzelmeikkel való meghasonlottságot. Az erénycsőszöket, akik nem átalottak mások felett pálcát törni, hogy töretlen belső ürességük csorbát ne szenvedjen. A hűvöket és zárkózottakat, akik sohase méltatnak figyelemre mást, mint egyes-egyedül és kizárólag önmagukat. Rokonszenyünk mindig is azoké volt, akik keserű haragra tudnak gerjedni az igazságtalanságok láttán,

akik kétségbeesnek újra meg újra, akik nem felejtenek el sírni, képesek nagyokat nevetni mindenekelőtt saját magukon, akik nemcsak elfogultan, de egyben megbocsátóan is tudnak szeretni másokat. Megbocsátásra mindannyiunknak szüksége lenne ezen a világon. Vétkesek vagyunk, súlyos és sokszoros vétkesek. Mi megbocsátottunk, tehát elfogadtuk, hogy már semmi sem fordulhat jóra. Innen ez a mélységes nyugalom. Ez a szépséges szép vénasszonyok nyara.

Mindig is így képzeltük életünk vénasszonyok nyarát. Üres kézzel megülünk majd, mint fák tövén a bolondgomba. Elménk jobbára üresben forgat. Teszünk-veszünk csak. Rakosgatunk ezt, azt, amazt, ide-oda, ide-oda. Ám olykor, anélkül hogy mozdulnánk is, egy fiktív térség elevenedik meg előttünk. Régi, elhagyato t sírkert. Szeptember van. Édes napfény tündököl a sárga lombokon. Fenn az ég túlvilágian tiszta kékje. Csönd. Lent, mélyen a föld alatt ismerős és ismeretlen halottak mindenütt. A mozdulatlan idő tengelyében lépdelünk. Megejtően szépek vagyunk, üdék, derűsek, öregek. Mint még soha: egyszeriben minden lehetséges lesz. Megérkezünk. Végre itthon vagyunk. S akkor már fedőnevek nélkül, magamagunkkal. Anya végigmegy a délutáni szobában. A cserépkályhában pattog a tűz. Kint egész áldott nap hullik a hó. A rádióban halk zene szól. Téli szünidő van. Első gimnazista vagyok. Sokat olvasok. Életem lépten-nyomon belefolyik olvasmányaimba. Könnyű megfázásom van, fel-felszökő, magas lázakkal. Össze-vissza álmodom. Az imént például azt, hogy sok-sok évvel idősebb vagyok. Szeretnék visszakerülni ebbe a mostani szobába. Egyszer aztán arra ébredek, hogy újra tizenhat éves vagyok. Könnyű megfázással fekszem egykori szobámban. Anya végigmegy a délutáni szobán. Meggyújtja fejem felett az állólámpát. A rádióban halk zene szól. Künn egész nap esik a hó. Hamarosan megérkezik apa. Friss hószag árad el a szobán, amikor belép. Sült gesztenyét eszünk és hozzá teát iszunk. A cserépkályhában pattog a tűz. Egyszeriben elhülök ott, az álmom kellős közepén: hogyan, hát neki, aki majd leszek, nincs előre, csak hátra? Csak valamiféle ténylegesen nem létező idők tengelyében? Csöndesen sírdogálok jövőbeli önmagam kifosztottságán. Szeretném felkínálni lázban égő hamvasságomat: vegye magához. Kellek majd neki. Bizonyítékként. Úgy látszik, megint elaludtam. Fekszem egy kórházi ágyon. Éjszaka van. Többen vannak körülöttem, de nincs erőm figyelni rájuk. Csak ebben a pillanatban fogom fel, hogy reggelre holtbiztosan meghalok. Örjítő rémület kerít hatalmába. Hogy

hogy én erre sohasem készültem fel? Mire vártam? Nem tudom számolni az időt. Idő nincs is, csak valami megnevezhetetlen, helyette. Vaksötét van. Nem tudom, hol vagyok. Nincs erőm kifurakodni ebből a sötét hengerből, ahol jobbra-balra hengergőzve kúszom. Muszáj valahogy előre haladnom, mert visszafelé már nem bírok. Pedig a henger végére érve meghalok. Nem tudom többé érzékelni az időt; nem tudom . . . Fényt szeretnék, nem tudom többé . . . Anya végigmegy a délutáni szobán. Meggyújtja fejem felett az állólámpát. Kint egész áldott nap esik a hó. Könnyű megfázásban fekszem. Sűrűn elszenderedem. Összevissza álmodom. Minden együtt van. Itthon vagyok. Nem szabad elfelejtenem. Oldhatatlan honvágy gyötör, mert ami történik, csak álmodom. Nem bírom abbahagyni, és mégis tudom, hogy álmodom. Fekszünk a folyó menti homokon. Vizsgára kellene készülnünk, de nem megy. Lelkiismeret-fudralás kínozz bennünket a semmittevés miatt, s így csak pillanatokra merjük beismerni magunknak, hogy mennyire boldogok vagyunk. Mint akik hosszú önmegettartóztatás után végre eldöntik, hogy hagyják magukat sodortatni az árral. Nincs visszaút. Most már úgyis késő, legyen, aminek lennie kell. Megbuktunk. De legalább mi magunk buktattuk meg magunkat. Ez olyan jó. Lángolunk a büntudattól és/a kaján örömtől. Fura bújócskába kezdünk. Beletemetkezünk a másik elől a homokba. Most én leszek a halott, te meg keresel! Most te leszel a halott, én meg kereslek. Csuumverejték a testem, amikor felébredek. Egykori bújócskázótársam rég a kőkemény földben. Elmagányosodott, már csak velem tart ez a játszma is. Anya halkan végigmegy a szobán. Azt hiszi, alszom. Bárcsak aludnék. De magamba roskadtan ülök halálos ágyánál. Arcán még ott az a végső riadalom, az a legeslegvégső, és egyfajta kislányos tétovaság, ami oly jellemző arckifejezése volt mindig is . . .

Mindig is így képzeltük életünk vénasszonyok nyarát. Üres kézzel megülünk majd, mint fák tövén a bolondgomba. Elménk jobbra üresben forгат. Teszünk-veszünk csak. Rakosgatunk ezt, azt amazt, ide-oda, ide-oda. Az égvilágon semmi jelentősége az egésznek. Ám olykor, anélkül hogy megmozdulnánk, egy fiktív térség elevenedik meg előttünk. Régi, elhagyatott sírkert. Szeptember van. Édes napfény tündököl a sárga lombokon. Fenn az ég túlvilágian tiszta kékje. Csönd. Lent, mélyen a föld alatt ismerős és ismeretlen halottak mindenütt. A mozdulatlan, holt idő tengelyében lépkedünk. Megejtően szépek vagyunk, üdék, derűsek, öregek.

JERUZSÁLEM

DAVID ALBAHARI

Amikor először ejtettem ki e szót: Jeruzsálem, tizenegy éves voltam. A nagy ebédlőasztal körül ültünk, és áhítattal figyeltük apa mutatoujját, amint siklik a Balkán térképén: „Belgrád—Niš—Szkopje—Gjevgelija” sorolta apa az útvonal állomásait, majd ujjja föl-emelkedett a térképről, mintha csak igazi határba ütközne. „Szaloniki Athén, Pireusz”, folytatta. „Itt majd hajóra szállunk”, mondta Pireuszra szegezve ujját, aztán lapozott néhány oldalt, míg nem rálelt a Földközi-tengerre: „Rodosz—Ciprus—Haifa.” Akkor figyelmesen anyára nézett, majd végül nővéremre, végül énrám. „Ha Isten adja, meglátjuk Jeruzsálemet.”

Utolsó szava palástként borult rám (amelyet sok-sok évvel később felismertem Sion fölött az égen), s úgy éreztem, rögtön meg kell ismételnem. És kimondtam: „Jeruzsálem.” Apámnak eközben eltorzult az arca, keze görcsbe rándult, rátámaszkodott, a kéz a ránehezülő test súlyától egyre színtelenebb lett, majd feltört belőle a zokogás.

Az emlékek persze csalfák, még akkor is, ha ők segítenek abban, hogy létezésünket érezzük. E szó — Jeruzsálem — bizonyára korábban is fel-felszállt a bennünket körülvevő térben. Apa kétségtelenül többször is emlegette, beszélgetések alkalmával, a napisajtó kommentálásakor, vagy amikor anyának diktálta a rokonokhoz szóló leveleket. Vagy talán akkor is, amikor ünnepnapon imát olvasott föl, megáldotta a kenyeret és a bort. Nemrég átlapoztam régi imakönyveit, ám minden igyekezetem hiábavaló volt: nem sikerült felismernem a héber betűket, amelyek a „Jirusáláim” szót alkották. A betűk némán feküdtek, mint apám, vagy önnön tudatlanságom, amely megbízható idegenné tett.

Néhány dolgot azért megtanultam. Például, hogy Jeruzsálem ta-

lán az egyetlen város, melyet felkeresni annyi, mint meghalni. Mert minden távozásomkor úgy éreztem, egy darab halált viszek magammal. Ez olykor valamelyik testrészem halála, máskor nehezen meghatározható érzés, mely a szívet járja körül, vagy néha a lélek sok-sok rétegéből az egyik. Beszéltem erről apának. Ő megállt a szoba közepén, s karját széttárva ezt mondta: „Amikor csak szóba kerül Jeruzsálem, élő halott vagyok.” Már akkor magasabb voltam nála, s elgondoltam, milyen könnyedén tudnám a derekánál fogva vagy akár tenyeremen a magasba emelni. Vittem is őt, ám csak amikor már haldoklott: kétszer a mentőkocsi hordárainak segítettam, egyszer a lépcsőn fölfelé, egyszer pedig lefelé, aztán még sokszor, teljesen egyedül, napokig, amíg magatehetetlenül feküdt az ágyban. Abból az egykori súlytalanságból nem maradt semmi. Noha olyan benyomást keltett, mégis, a test, mintha tömörebbé vált volna, változtatta fajsúlyát, mindent magával húzott a föld felé. A nappaliból átvittem a hálószobába, s amikor az ágyra tettem, úgy éreztem, kezem ott marad alatta. Fejem a mellkasára hajtottam, és hallgattam a benne lakozó, mély csendet.

Ez nem tartott sokáig. A kórházi jelentések szerint apám két-három hónapig haldoklott. Az emlékekből ítélve a halála messziről jött, mint vándor lassú lovon, mint óriás hullám, melynek bodros taraja kobrakígyóként tornyosul. Sohasem láttam kobrát. Mindezt azért mesélem, mert hiszem, hogy az egyszerű dolgok (halál) megsemmisíthetnek bonyolult szerkezeteket (elbeszélés), bár rég beláthattam volna, hogy ami egyszerű, az bizony mindennél bonyolultabb. Nincs nagyobb labirintus, mint az egyenes út, amely két várost köt össze egyazon folyó partján.

Akárhogyan volt is, apa meghalt, de én továbbra is el-ellátogattam Jeruzsálembe. Egy ragyogó éjszakán ott álltam a katolikus menedékhely tetőteraszán, és a szomszédos arab ház háromszögletű udvarát bámultam. Az ajtó nyitva, tarka gyöngyfűggönnyel, a fény elnyújtott trapézalakban világította meg a kőgrádicsot és rajta egy pár elnyúlt papucsot. Máskor a meredek utcán fölfelé kaptatva megpillantottam egy izmos női combot: az asszony teli gyümölcsöskosarat vitt a fején. Lefelé jövet aztán minden megváltozott. A lemenő nap sugarai a szemhéj alá hatoltak. Eszembe jutott, ahogy beléptem a fehér falú templomba: az oltár fölött sötét kör foglalta keretbe Jézus alakját. Alkonyatkor meg a zajos utca fölött egy arab vendéglő teraszán ültem, és televíziózni felafelt ettem.

A morzsák összekeverednek a leírhatatlan, de jól ismert halál ízé-

vel. Amikor apám agyvérzést kapott, a nyirkos Tel Aviv-i éjszakában felriadtam álmomból, és a sötétben próbáltam megfejtetni, mi lehet, amitől felébredtem. Meghallottam apám hörgését, nagy sietve felkeltem, s akkor a fekhelyünk közötti távolság egyre nőtt. Azt hittem, a végtelenségig toporgok ott a sötétben, de az is lehet, hogy kapkodtam. Apa lepedője úgy lebegett, mint a repülőszőnyeg, s amit messziről vitorlának véltem, az a keze volt. Fehéren, valószínűtlenül csüngött az ágyról, ujjhegyei a padlót érték. Biztosan hallotta, hogy mellette toporgok, mert felém fordította eltorzult arcát, felemelte kezét, erősen megragadta a trikómat, és úgy húzott magához, hogy a sötétben hallani lehetett, amint megpattant és fölfeslett a varrás. Odatérdeltem mellé, és akkor fejét a vállamon éreztem. Átöleltem, ujjaim alatt éreztem göndör haját. Arra gondoltam, milyen jó volna elröpkülni azon a lepedőn, ki a nyitott ablakon az éjszakába, és meg sem állni Jeruzsálemig. Mindig vágytam a magasból látni Jeruzsálemet.

Akkor az ölemben éreztem alélt karjának súlyát, és megértettem, hogy már beléköltözött a halál. Talán ott, Tel Avivban, a Földközi-tenger partján kellett volna gondolnom a csigaházban lakó kis rákra: megrekedt élet az élettelen test héjában — ide illő kép. Ám helyette felrémlt előttem a jeruzsálemi kövek fehérsége, majd a valószerűtlen pillanat, amikor az egész város lángoló arannyá változik.

Furcsa: ahhoz, hogy valami eltűnjön, néha elég, ha behunyjuk szemünket, máskor viszont ki kell nyitnunk. Képmutató és tökéletlen ez a világ.

Biztos vagyok benne, hogy ez nem vigasz. Egy hónappal később a Swissair gépén vittem apámat Belgrádba. Egykor Izrael földjére vitték a zsidókat, hogy ott fejezzék be életüket; most innen viszik őket máshová meghalni. Ez megint az én agyszüleményem. Voltaképpen minden zsidó lelke Jeruzsálemben hal meg, nem számít, hogy hol a teste. Az apámé egy belgrádi klinikán nyugodott el. Nvár vége volt, már beköszöntött a koraősz, de még ingben jártunk. Emlékszem: könnyűnek, félelmetesen könnyűnek éreztem magam. Szinte repülni tudtam volna. Akkor telefonált valaki, és bejelentette, hogy apa meghalt — s a szavak többé nem voltak fontosak.

VUJICSICS Marietta fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

AZ ETIKUS FANTÁZIA KISREGÉNYEI

BOSNYÁK ISTVÁN

A novella, az elbeszélés és a nagyregény műfaját csaknem azonos intenzitással és hasonló eredménnyel művelő Sinkó Ervin szépirói életművészetének árnyékában meghúzódnó, bizonyos előnytelen kiadástörténeti körülmények folytán kényszerűen oda szorult, jobbára ismeretlen epikus művek gyűjteményét tartja kezében az olvasó.*

E kisregények ugyanis évtizedeken át jórészt folyóirat- és hetilaphasábokon szunnyadtak mindeddig, s az írójuk egyetlen magyar nyelvű kislevelezetében besorolt három kisregény is — az *Aegidius útra kelése*, az *Elemér főhadnagy* és az *Aron szerelme* — negyed századdal ezelőtt látott napvilágot utoljára. S bár a szakkritika nem hanyagolta el ezt a sinkói műfajt sem, a szélesebb irodalmi közvéleménnyel való közvetlen érintkezés hiánya megtette a magáét.

Nemcsak a két nagyregény — az *Optimisták* és a *Tizennégy nap* —, írónk novella- és elbeszéléstermése is „ránőtt” ily módon a kisregényopusra, amiért egyféléképp nagyon is érthető, hogy e művek önértékének tudata, sőt részben még pusztá meglétüké sem épült be szervesen a korszerű magyar irodalmi köztudatba. Ellentétben a két nagyregénnyel, melynek értékelő kritikai számbavétele nélkül ma már aligha képzelhető el a magyar regény egyetlen igényesebb e századi története sem, és szemben Sinkó Ervin novella- és elbeszéléstermésével, amely méltán érdemelte ki képviselőjét a XX. századi magyar elbeszélők legutóbbi antológiájában is.

1.

Pedig neves folyóiratok, a két háború közötti magyar irodalom vezető orgánjai közé tartozók voltak az első Sinkó-kisregények bölcsői. Elsőként a pozsonyi, majd a pozsonyi-bécsi *Tűz*, azaz Gömöri Je-

* Először Sinkó Ervin kisregényeinek kétkötetes gyűjteményéhez, mely a Forum Könyvkiadóban *Aron szerelme* címen jelenik meg

nőnek a tizenkilences irodalmi emigráció színe-javát összefogó, egy romantikusan szép, s éppen ezért megvalósíthatatlan tervet dédelgető, ti. a szellemi-irodalmi „dunai konföderációt” istápoló folyóirata, mely nem sokkal az indulása után az első magyar „rotációs irodalmi boulevard-lappá” alakult át, s amely az *Egy történet melynek még címe sincs* tizenhat részletét közölte folytatásban, nyomban az indulásától kezdve egészen a lap korai kimúlásáig (1921—1923). S micsoda jeles alkotók műveinek társaságában! A cseh, a szlovák, a román és a délszláv irodalom modern képviselői (Andrić, Dučić. Šantić, T. Manojlović, I. Vojnović és mások) mellett ugyanis az *Egy történet...* Barbusse és Gorkij, Heinrich Mann és Selma Lagerlöf, s Balázs Béla és Karinthy Frigyes, Reményi József és Füst Milán, Mécs László és Franyó Zoltán, s Ady, Móricz, Kosztolányi, Juhász Gyula egy-egy alkotása, meg Gaál Gábor, Komlós Aladár, Antal Frigyes, Mannheim Károly és Ignotus egy-egy cikke vagy kritikája társaságában élte folytatásos életét. S érte meg korai (tetsz)halálát is: az ígéretesen induló Gömöri-orgánum a hármas, sőt ötös számok agóniát jelző sorozata után, 1923 tavaszán anyagiak híján végleg elhal — s „maga alá temeti” az *Egy történet...* nagyobbik, még közöletlen hányadát is...

Mígnem aztán *Az áruló* ösváltozatának Sinkó Ervin saját folyóiratában, az egyebek közt Kierkegaard-t, Martin Bubert, Jean Pault, Angelus Silesiust, Paul Ernestet, Gide-t meg Balázs Bélát, György Mátyást, Kassák Lajost, Komlós Aladárt és mindenekelőtt, s legfőképp Lesznai Annát közlő bécsi *Testvér*ében való megjelenése után kisregényírónk a *Nyugat* epikusává lépett elő: az akkor Ignotus főszerkesztésében, s a Babits—Gellért—Osvát triász szerkesztésében megjelenő legendás folyóirat 1927-es évfolyamában az ifjú Sinkónak egymás után két kisregénye is napvilágot lát: az *Aegidius útra kelése* s a *Tenyerek és öklök*. Miközben ebben a *Nyugat*-évfolyamban még csak Tersánszky Igaz regénye és Kassák *Egy ember élete* meg Gide *Isabelle*-je képviseli a regény műfaját...

Ha a húszas éveknek e szerzőnk szempontjából mindenképpen ígéretes „műfaji tanulóévei”-hez hozzáadjuk még, hogy az 1923 és 1925 között vezetett bécsi naplójának tanúságaként 1924 márciusára elkészült egy újabb, egyelőre még cím nélküli Sinkó-regény 18 fejezetből álló s több mint 200 oldalt kitevő, mindmáig elő nem került kézírata / kéziratrészte is, 1931 folyamán pedig, immár Zürichben, csakhamar szintén a *Nyugat*ban megjelenő *Sorsok*, akkor nyilvánvaló lesz, hogy írónk a kisregény „iskolájá”-nak e sikeres kijárása után még ugyanebben az évben — 1931-ben, s immár a Bácskentivánon (a mai Prigrevicán), — kellő műfaji jártassággal vágthatott neki az *Optimisták* 1200 oldalas nagykompozíciójának.

2.

E kisregényeknek természetesen nem (csak) abban van a jelentőségük a sinkói életmű egészében, hogy fontos, sőt talán nélkülözhetetlen előmunkálatai is voltak a két későbbi nagyregénynek; önértékük mindekelőtt *saját* műfajuk, a kisregény ismérrendszerében mérendő és mérhető fel.

Mert gyűjteményünk alkotásai — még a viszonylag legterjedelmesebb, formális értelemben „kicsi”-nek semmiképp sem mondható *Egy történet*... és az *Aron szerelme* is — szembeötlően különböznek mind az *Optimistáktól*, mind a *Tizennégy naptól*. Nem pusztán a terjedelmükkel, természetesen, hanem mindenekelőtt azzal, hogy bennük még a jellegzetesen sinkói nagyregény-tematika is lényegesen más műfaji látószögből kap megvilágítást.

Hisz történelmi a tematikája például az *Aegidius útra kelésének* is, és korunk forradalmi és ellenforradalmi mozgalmával foglalkozik *Az áruló* meg az *Aron szerelme* is — akárcsak a szóban forgó két nagyepikus mű —, s mégis, a kisregények cselekményszíntereivel átfogott történelmi és mozgalmi valóságelemek merőben más alkotói eljárással válnak regényvalósággá. Bennük ugyanis nem az adott társadalmi/történelmi valóságreszletek viszonylagos teljességét látjuk viszont epikus életre keltve, „megelevenítve”, a tárgyi-dologi, természeti, civilizatorikus, topográfiai és egyéb valóságelemek viszonylag szintén teljes összképével egyetemben, hanem elsősorban az *egyes ember szubjektivitásának* kisebb-nagyobb mértékben feltáruló teljességét, s annak *dinamikus viszonyát* a más emberi egyedek megint csak viszonylag teljes benső mikrokozmoszához.

Mindez pedig végső soron annak a *sajátos műfaji látószögnek* a következménye e Sinkó-művek esetében is, mely a kisregény műfaját általában is jellemzi. Nevezetesen — és metaforikusan szólva — a nagy, organikus valóságsszférák epikus bevilágítására képes, a „panorámázó” világítástechnikát mintegy kínáló „madártávlat-szemlélet” helyett, s annak ellenében az a sajátságos „közelképszemlélet”, amely mindenekelőtt az emberi egyed bensőségének és interperszonális viszonyainak a kinagyítására és közel hozására hivatott.

Az epikus látás és láttatás e sajátságos perspektívája a műfaj sikeres megvalósulásaiban természetesen sohasem eredményezi — Sinkó Ervin ilyen alkotásaiban sem — a középpontba állított bensőségek, szubjektív emberi mikrokozmoszok mechanikus kiragadását a tárgyi-dologi, természeti, történelmi, szociális vagy éppen metafizikai közegekből; csupán azt eredményezi e jobb híján „ellen-madártávlatúnak”, illetve „közelképeinek” nevezhető kisregényi látószög, hogy mindezek a másodlagos közegek jobbra csak vázlatosan, jelzetszerűen, stilizáltan, kromatikus sugallják egy-egy lehetséges létteljesség illúzióját — az

előtérbe állított, elmélyített, általában jól kidolgozott s egymással szövevényes („regényes”) viszonyban levő emberi *portrék* háttereként. Mikközben e vázlatos lét-teljesség laza körvonalai a kisregény világát azért mégsem szűkítik le „pontnyira”, ahogy azt általában a novella műfaja teszi; a kisregény világa, mint köztudott, viszonylag tágasabb a novellánál, de mindenképpen szűkebb, lehatároltabb a nagyregényénél; a kisregény maga az emberközpontú, bensőséges és szövevényesen dinamizált „totálkép”, míg a novella e „totálkép” egy-egy emberi mikroszegmentumának pillanatnyi és jóval egysíkúbb/egyszálúbb felvil-lantatása.

3.

Nem véletlen, sőt nagyon jellemző és jelképes is, hogy a tizennyolcadik életévét még be sem töltött, akkor épp a „nietzscheánus” fázisában járó ifjú Sinkó a legelső — sajnos, mindeddig szintén elő nem került — kisregényének az *Emberlelkek* címet adta. „Egy regényem is be kell fejeznem; itt a gondolat-tervezet azonban annyira kidolgozott már, hogy két héten belül biztosra veszem elkészültét. Ebben a regényben — ahogyan ez már az első regényeknél szokás — önmagam regényét írom meg. Két alakban szerepeltetem a magam életét. Az egyik Béla, a szegény, önmagára redukált kitaszított zsidó fiú, aki egy rögeszméért, egy bolond pózért póztalanul, keresetlenül elpusztul; a másik a szobrász, aki diadalmaskodik az asszonyon és a saját asszonyiságán, és megalkotja a hatalmas és erő szobrát. A lány, akit szerepeltetek: az én Mária-m másolata, itt-ott torzítva, másutt magasztosítva. A báró pedig az az ember, akit nagybátyám megfigyeléséből kaptam. Magasabb képesség nélküli ember, de minden idegszállal életbe csimpaszkodó, ügyes, stréber és impozáns. Még nem tudom, hol lehet majd kiadnom; de a fontos csak az, hogy meg legyen írva” — olvassuk a fiatal író 1916. március 15-i, szabadkai naplójegyzetében, s az epikusi alkotópálya későbbi alakulása szempontjából nem az a legfontosabb a számunkra, hogy végül is nem vált valóra az induló prózaíró érthető és természetzerű vágya, melyet az *Emberlelkekkel* kapcsolatban majd egy év múltán, a szabadkai napló 1917. március 9-i jegyzetében vet papírra: Az Érd.[ekes] Új.[ság] regénypályázatára névtelenül beküldött regényemről, amint hallottam, Osvát felismerte, hogy annak írója én vagyok, s igen érdeklődött irántam. — Szeretném, ha valamit hozna ebből a Nyugat; különben tűrhetetlen lesz a helyzetem itthon. Kell felmutatnom valamit nekik, hogy higgyenek bennem. S tulajdonképpen ez indított erre az útra” [ti. az íróra, B. I.].

Nem ennek az ifjonti alkotóvágnak a kudarca tehát a legfontosabb a számunkra; inkább az a körülmény, hogy noha sem az *Érdekes Újság* zsűrije, sem Osvát révén a *Nyugat* nem érdemesítette közlésre az

ekkor már első kötetes, a *Bácsmegyei Napló* és *Népszava* mellett immár *A Tettben* és a *Mában* is publikáló lírikus és publicista elsőszülött kisregényét: maga a szabadkai naplóban körvonalazott epikus koncepció is időállóan anticipálta azt a sinkói kisregény-„ősmodell”-t, amelyet majd a húszas, harmincas és negyvenes években íródó kisregények is változatos sikerrel alkalmaznak és érvényesítenek.

Hisz gyűjteményünk valamennyi alkotása szintén *emberlelkek* típusait, szociális, eszmei, morális, érzelmi és erotikus antipódusait, alkati ellentétpárjait állítja mindig konkrét, mindig egyedi, sohasem mechanikusan ismétlődő *viszonyba*. Mégpedig olyan elemi, egész embert követelő, teljes egzisztenciákat igénylő és rabul is ejtő viszonyba, hogy legtöbbször épp ez az interperszonális kapcsolat lesz a testetlen „főszereplő”, az a sorsszerű, fatális „Valaki”, aki a valóságos szereplők életét irányítja, konfliktusait fokozza, az egész cselekményt mozgatja és dramatizálja. Ahogy azt gyűjteményünk címadó kisregényének főszereplője explicite is meghatározza: „Mert tudd meg: egy viszony, ha már egyszer kialakult, akkor él, mint valami harmadik személy. Megvannak, mint egy organizmusnak, a maga törvényei, követelményei. Te meg a partnered, még ha hajlandók volnátok is szerénységre, még ha egyformán hajlandók volnátok is elnézésre, megalkuvásra — ő nem. Ő elvérzik, de nem alkuszik. Nem tud alkudni: megvan a klímája, és nem akklimatizálódik.” — Találó általánosítás nemcsak az *Aron szerelme* dramatikus emberi háromszögére, de az *Egy történet*... ugyanilyen négyszögére, meg Aegidius és Frigyes páter, Árvay és Bercel, Elemér és Útkaparó Pisti ugyancsak sorsszerű, úgyszintén irracionálisan öntörvényű viszonyára nézve is!

Noha gyűjteményünk felépítése, a művek egymásutánja a keletkezésük mechanikus időrendjér követi, az olvasó nyilván könnyen fel tudja majd ismerni a Sinkó-kisregények két, viszonylag jól elkülöníthető műfaji altípusát. Egyfelől azt, amelyikben az emberi egyed a maga személyiségszerkezetének intim, érzelmi, privát vagy legalábbis kevésbé közösségi szférájával kerül „vonzó” vagy „taszító”, harmonikusnak induló vagy összebékíthetetlen viszonyba a másik egyed vagy egyedek ugyanilyen benső valóságsszféráival. Másfelől pedig azt az altípust, amelybe az én és mások, az individuum és a közösség elvi, eszmei, morális és politikai személyiségtartalmai kerülnek kapcsolatba, „sűrűlő” vagy dramatikusan összeférhetetlen, gyakran pedig fanatikusan is egymást kizáró viszonyba.

Az előbbi altípusba nyilván az *Egy történet*..., a *Tenyerek és öklök*, a *Sorsok* és az *Elemér főhadnagy* kínálkozik, a másodikba viszont az *Áruló*, az *Aegidius útra kelése*, az *Aron szerelme*, s a szóban forgó konfliktusos viszony kiteljesítéséhez el nem jutó, de azt mindenképpen anticipáló *Torzó*. Azzal a megszorítással, hogy az Elemér- és az Áron-kisregény egyúttal átmenetet, összekötő tipológiai szálát is képvisel e

két műfaji alcsoport között: az intim és érzelmi, illetve az elvi és politikai személyiségtartalmak bennük alkotnak viszonylag legteljesebben egységet, szintézist.

Ezen az alapvető műfajtipológián belül aztán jól különválasztható a kisregény műfajtörténeti ősfarmait, ti. az emlékiratregényt és levélregényt ötvöző *Egy történet...*, továbbá a (kis vagy nagy) fejlődésregénynek induló *Torzó* s az úgyszintén kisformátumú fejlődésregénynek tekinthető Aegidius- és Elemér-történet, míg a gyűjtemény többi alkotása inkább a novellisztikus kisregény műfajtipusába kívánczik.

Ám bárhogya is kategorizáljuk őket, mindegyiküket közös, összetéveszthetetlenül *sinkói* ismérvek rokonítják.

4.

Gyűjteményünk filológiai jegyzetei egy kisebb kötetnyi kritikairó-dalmat kínálnak fel az erre igényt tartó olvasónak a Sinkó-kisregények alkotói sajátosságainak, műfaji specifikumainak, szakmai erényeinek és fogyatékságainak könnyebb felismeréséhez. Szóljunk hát ezért, itt és ebből az alkalomból, csupán azokról a sajátosságokról, amelyeket az egész sinkói életmű távlatából nézve is jellegzetesnek vélünk; amelyek fel-felbukkannak kis- és nagyregényben, novellában és elbeszélésben, versben és drámában, léttani esszében és irodalomtörténeti portréban, esztétikai traktátusban és politikai cikkben egyaránt. Az adott konkrét műfaj alkotói eszköztára révén, természetesen.

A sinkói életműben csakugyan változatos műfaji formákat öltő személyiségontológiai koncepcióra, írónk emberképére és emberszemléletére, két világháborút meg egy permanenset megért, forradalmakban és ellenforradalmakban bővelkedő korunk emberének sinkói antropológiájára gondolunk.

Hisz gyűjteményünk első lapjaitól az utolsóig mindenekelőtt ezzel szembesül az olvasó a különösképpen is ember- és egyedközponturnak mondott kisregény műfajának sinkói megvalósulásaiban.

Milyen e regényszereplők egzisztenciális valósága, hogyan viszonyulnak hozzá ők maguk, s miféle lehetőségeket/lehetetlenségeket hordoznak magukban az adott léthelyzetük, sorsuk, másokkal való viszonyuk meghaladására? Mit ér az ember önmagának, s mit a Másoknak? S mit a jobbra elérhetetlen Mások — öneki? Micsoda atavisztikus fátumok ülik meg a korszerűnek vélt e századi *emberleleket* is? Az atavizmusok, gorillizmusok és kannibalizmusok „modern” emberének milyen mértékben szolgálhatnak — és szolgálhatnak-e egyáltalán — etikus önmentségül az ún. objektív körülmények, közösségi meghatározottságok és kordeterminánsok? Született kisszerűség, fantáziátlanság, animális önzés, gonoszság, elvetemültség, avagy legalább potenciális jószág, szépség, altruizmus, emberiség-e az ember?

E szádékosan „sarkított” antropológiai alapkérdésekre kisregényeink

szereplői, sorstörténetei, egymás közötti — főként drámai vagy egyértelműen tragikus — viszonyai általában életes, eleven, didaktika- és retorikamentes válaszokat sugallnak. S *konkrétak* is mindenkor, ami azonban nem zárja ki az óvatos általánosítást, vagyis a Sinkó-kisregények viszonylag közös antropológiai jegyei számbavételének kísérletét.

Az például különösebb kockázat nélkül is általánosítható, hogy e művek mindkét szereplőtípusának: a jobbára magán és a kifejezettebben közösségi egzisztenciák képviselőinek egyaránt súlyosak, a személynél erőket, lehetőségeiket és képességeiket egyformán meghaladók, legtöbbször pedig szó szerint is emberfelettiek az általános meghatározottságai, családi, neveltetési, szociális, felekezeti és egyéb determináltságai. A *Tenyerek és öklök*, *Sorsok*, *Elemér főhadnagy* és *Torzó* ún. kisemberi, falusi/városi magán egzisztenciái például ugyanúgy e külső meghatározottságok foglyai, mint az *Egy történet...* és *Az áruló* értelmiségi-individuumai, vagy az Aegidius- és Áron-kisregény történelmi szereplői, parabolikus és valóságos mozgalmi egyéniségei.

De ugyanakkor semmivel sem kisebbek, nem kevésbé sorsszerűek — megint csak függetlenül a szereptipológiájuktól — a benső, szubjektív, alkati meghatározottságaik sem: az érzelmek, indulatok, vágyak, nosztalgiaik, személyessé vált eszmék, hitek és programok, gyűlöletek és kölcsönös fanatizmusok megszállottjai e kisregények kis és nagy szereplői, epizodistái és hősei/ellenhősei egyformán. Mégpedig olyannyira, hogy némi leegyszerűsítéssel a paradoxonokkal terhelt magánpszichológiájuk és magánideológiájuk „démonológiájáról” is mint viszonylag közös jellegzetességükről szólhatnánk. Azzal a megszorítással persze, hogy mindannyiuknak megvan a saját, goethei értelemben vett „domináns démona”: Ambrusnak, Anikónak, Lestyánnak és a narrátornak az *Egy történet...*-ben s Áronnak a címadó kisregényben a Szerellem; az *Elemér főhadnagy* címszereplőjének és mozgalmi antipódusának a Gyűlölet; Aegidiusnak, Frigyes páternek és Salamonnak a Hít; Árvaynak *Az áruló*-ban a Szolidaritás, Bercelnek pedig a Hatalom; az öreg Glanznak és a „fejedelmi” Hermann-nak a *Tenyerek és öklök*-ben az Üzlet; a *Sorsok* Tréber Tónijának pedig az Ágrószakadíság a legfőbb „démona”... Miközben sorsukat, regénybeli történetüket olykor bizonyos „kis démonok”, afféle „mellékfátumok” is lényegesen befolyásolják, vagy esetleg két, egyformán hataimas, egyaránt irracionális sorsirányítójuk is van, mint Áronnak a Szerellem és az Eszme.

E külső/belső, jobbára fatális determináltságok közt vergődő egyedek interszónális viszonya is természetszerűleg válik sorsszerűvé: maga a Viszony is fölébük nő, váratlanul rájuk tör, fogva tartja őket — gazdagot és szegényt, hatalmast és alávetettet, üldözött és üldözőt, hóhért és áldozatot, szeretőt és szeretettet egyaránt. S közben a szereplőpárok és -antipódusok rendszerint nemcsak egyoldalúan, ha-

nem *kölcsönösen* is kiszolgáltatottjai egymásnak, lévén, hogy önnön személyi determináltságaik mellett a Viszony közös foglyai is ők — ahogy ezt leginkább és különös plaszticitással Aegidius és Friges, Elemér és Útkaparó, Árvay és Grósz, Áron, Liza és Ökörszemű, meg Lestyán, Anikó, Ambrus és a narrátor nő regénybeli kapcsolata példázza.

Sinkó Ervin kisregényeiben e sorsszerű *embersorsok* természetesen nem történelemfölöttiek is egyszersmind. A „totál plánban” láttatott *egyedi portrék* és a sokrétűségük pazar gazdagságában megragadott *viszonyaik* mögött fölsejlő háttér, a lazán körvonalazott vagy éppen csak jelzett társadalmi és történelmi *közeg* mindenkor lehetetlenné teszi e sorsok ahistorikus misztifikálását. Egy-egy tollvonással vagy bekezdésnyi digresszióval, néhány hangsúlyos vagy látszólag mellékesen odavetett politikai utalással, egynémely valóságos vagy parabolikus funkciójú történelmi esemény fölemlítésével írónk a kisregény műfaji igényeihez híven — tehát a létteljesség gyökeres megragadása nélkül —, de történelmileg is szituálja a szereplőit, történéseit, emberi drámaít és tragédiáit. A gyűjtemény egész ily módon nyilvánvalóvá teszi: az első és második világégés közötti, októberrel, a Magyar Tanácsköztársasággal, a magyar és „nemzetközi” fehérterrorral, Berlinnel, Madriddal és Moszkvával, avagy Hitlerrel, Francóval és Sztálinnal „fémjelzett” időszak és színtér képezi e kisregények jobbára csak jelzetszerűen lehatárolt (az Aegidius-történet esetében pedig parabolikusan a múltba visszahelyezett) történelmi idejét és terét. Azok az évtizedek s azok a térségek tehát, amelyek ígéretesen felvillantották, majd az éjfékete Nihilbe vetették vissza az emberiség ama „igazi történelme” kezdetének szépséges reményét, az ember és ember, egyén és közösség viszonyának *gyökeres* megváltoztatásába vetett évszázados hitet.

5.

E kisregények írója épp ezekben az évtizedekben tisztázza magának néhány alapvetően fontos történetfilozófiai esszéjében az Ígéret Földjének hamari földre hozása lehetőségéből kijózanodott — betegre józanodott! — korabeli egyes ember személyiségontológiai lehetőségeit és lehetetlenségeit.

Tizenkilences, októbrista, a pesti *Internationale* szerkesztőségében és Lukács Györgyék Vasárnapi Körében kialakult nemzedéki történelem-élményéből, a „fokozhatatlan bűnösség” korának fel nem számolásából kiindulva, az esszéista Sinkó Ervin már a húszas években ahhoz a felismeréshez — azt is mondhatnánk: tartós személyiségontológiai magánkrédóhoz — jut el, miszerint voltaképpen már az első keresztesháborúk óta szakadatlanul tart és feloldást sehogy sem tud nyerni az emberi egyed, az egyes ember, az individuum azon történelmi drámája, melynek véres színterein ő, „a magányos, külön örülő és külön

könnyeket síró, a magának bizonyos értelemben (...) kizárólagos magánügyévé vált individuum” folyamatos, végenincs szellemi honfoglalással próbálkozik: „a nomád keresi hazáját, vagy legalább reményét annak, hogy egykor hazát fog találni”... Esszéistánk szerint ez az évszázados személyi küzdelem szükségképpen a donquijotteria formáját ölti, hiszen „a külső világ a lélek világával — nemcsak az extravagáns, hanem minden lélekként élő lélek világával szemben megközelíthetetlen és közvetíthetetlen idegen — nem kozmosz, hanem káosz s uralkodó törvényei a lélekkel szemben abszolút közömbössé vált matéria törvényei”...

E törvények pedig épp a középkort felváltó „új”-nak nevezett polgári korban, voltaképpen a mi korunk előestéjén kulminálnak teljes emberellenességükkel; az egyes ember történelmi törekvése hogy a külső világot a maga benső életével egységbe hozza s a cselekvése számára olyan közeget találjon, amelyben önnön szubjektivitását maradék nélkül nyilváníthatja ki, végleg illuzórikussá válik, s e felismerés szüli aztán a disszidens individuum, a társadalmi kötelékektől megint csak illuzórikus módon szabadulni igyekvő egyes ember korszerű/korszerűtlen típusát:

„Az ily módon magára és a világhoz való viszonyára eszmélő léleknek számára tűrhetetlen állapot a normális társadalmi életben belül maradás, mert a polgári társadalom életén belül lehetetlen az életet mint egészet tisztán a belső motívumok után indulva, minden megnyilvánulásában egy ideának megfelelően élni. A gépezetbe — mert emberfeletti gépezetként mered ez az új társadalom az emberi érzés számára már akkor is, mikor Marx ennek a gépezetnek természetét még nem is analizálta ki — a gépezetbe csak azért, mert adott, részként beállni: ez ellen a szükségesség ellen folytat minden szellemi akaratban élő nagy újkori egyéniség kétségbeesett, elszánt küzdelmet.” (*A modern kaland születése, élete és jelene*, 1925)

Nos, így látja tehát a személyiségontológus Sinkó Ervin a húszas évek derekán a föl nem számolt, október minden világforradalmi ígérete ellenére se föl nem számolt polgári lét egyes emberének — következképp és kimondatlanul: az ekkortájt íródo saját kisregényei *emberlekeinek* is — léttelen létét, egzisztenciális hontalanságát, kényszerű nomádságát és tragikus donquijotteriáját.

Igen, így látja és láttatja a saját *emberlekei* léthelyzetét is. Hisz végső soron ugyanezzel a személyfölötti „gépezet”-tel, ugyanezzel az esztelenül „normális” társadalmi és egyéni léttel viaskodnak — a maguk mindig sajátos módján — a húszas évek Sinkó-kisregényeinek városi és falusi, értelmiségi és munkás, férfi és nő főhősei is, mígnem viadaluk, csendes vagy heves kitörési szándékuk rendre beletörődéssel, lemondással, megalkuvással, személyi kudarccal, morális tragédiával s olykor fizikai megsemmisüléssel végződik.

E verségre ítéltetett regényhősök megformálójá azután a következő évtizedben — a majdani Balog Györgynek Moszkváját s Áronjának Párizsát megjárva! — egy lényeges forradalmár-individuumi többlet-felismerést is kiküzd magának. Egy olyan személyiségontológiai magánkrédót, melynek felhangjai és visszfényei jól felismerhetők lesznek a negyvenes évek két kisregényének mozgalmi szereplőin, s anticipáció formájában a *Torzó* főszereplőjének még csak formálódó személyiség-szerkezetén is.

„A történelmi Ananké szülte rétegszolidaritás Érosszal terhes — ez az, amit úgy is mondanak, hogy az emberiség igazi történelme még el sem kezdődött. (...) S az individuális öntudat, melyet szakadék választ el a történelem módszereitől, épp mert szociális öntudattá fejlődött, épp mert Érossz nevében nem tudta akceptálni az embert a maga individualitásában száműző társadalmat, épp mert nem nemzetek, és nem rétegek, hanem minden ember, az emberiség ideája él benne, épp mert par excellence antipolitikus: be kell állni a sorba, a történelmet likvidálók sorába. Don Quijote helyet kapott a történelmileg reális világban, utat, útítársakat a célhoz” — olvassuk *A modern kaland születése, élete és jelene* alapproblémáját csaknem másfél évtized múltán is szenvedélyesen vizsgáló, azt újra- és továbbgondoló s belőle rejtett lirizmussal bizonyos személyes konzekvenciákat is levonó újabb Sinkó-esszében, s épp a rejtett lirizmus konzekvensségének, megalkuvásra való képtelenségének hála, a harmincas évek Moszkváját és Párizsának (nem kevésbé „moszkvai”) mozgalmi alvilágát megjárta modern Don Quijoténk nem tagadja le, nem hallgatja el az egyén és közösség, az individuum és történelem, az értelmiségi és a proletariátus, a mozgalmi egyed és a mozgalom viszonyának továbbra is nyitott, tragikumlehetőségekkel továbbra is túlterhelt problematikáját.

A szóban forgó esszé vonatkozó végkövetkeztetése ugyanis az, hogy Don Quijote, a disszidens individuum archetípusának korszerű megtestesítője a mi korunkban helyet kap ugyan a történelmi realitásban — de épp ezzel jut el a maga utolsó nagy történelmi konfliktusához is:

„S ez a konfliktus az individuum régi, eredeti konfliktusa, az individuumé, akinek az élet minden pillanata *hic et nunc*ot kiált, és a történelemé, melyet az embernek semmiféle metafizikai szükséglete, ez a rá nem érő türelmetlensége se hoz ki sodrából.

Az igazi, emberi történelem előtti históriának ez utolsó felvonása sem morális színjáték. Nem léleknek lélek ellen való küzdelme, hanem történelmi erőknél történelmi formációk ellen való indulása. S ebben a hadban az egyén nem a szabadság, hanem még mindig a szükségességek birodalmában cselekszik. Csak belülről kiindulva egyetlen-egyszer cselekedhet: mikor elhatározza, hogy beáll a sorba. Bent a sorban már Érosszt alá kell rendelnie Anankénak, a szubjektív, utópisztikus morált az objektíve szükséges stratégia szempontjainak: ez a disz-

ciplína. Ami benne csak individuális, annak inkognitóban kell maradnia, annak csak kerülő úton, antitéziseken keresztül lehet manifesztálódnia. A harc folyamatában a réteg még antiindividuálisabb, mint a társadalom, mely szülte, s mely ellen fordult: épp mert a múlt utolsó történelmi felvonásban az ellentétek végsőig kulminálódtak, minden és mindenki alá lesz rendelve a harc szempontjainak, melyek az érték egyetlen kritériumává válnak. Az univerzális emberi történelmileg ebben a szakaszban elvont fikció, az embert egészen eltakarják a gazdasági kategóriák, melyeknek perszifikációja.

Az intellektuel, aki etikai döntés következtében áll be azok sorába, akiket társadalmi helyzetük, elemi életszükségeik és történelmi rétegtudatuk hajt, kezdettől fogva másként áll a sorban, mint a többiek. Az egyes emberek, akikből a mélyréteg összetevődik, egész individualitásukban szintén nem oldódnak fel a rétegekre rótt történelmi szerepben, de ők nem választhattak, az ő szabadságuk az, hogy beláttak egy szükségességet, ők helyzetük következtében, quasi ingyen, készen kaptak egy kollektívumot, az övékét. Az intellektuelnak azonban keresni kell a maga számára a kollektívumot; az előbbiekben megtalálja, de valami kívül marad belőle, ha be is áll a sorba: épp az marad kívül, ami amazokhoz kergette: az ő összemberi szolidaritását individuálisan nem realizálhatja, csak a rétegszolidaritáson, a történelmi időn keresztül.” (*Don Quijote útjai*, 1938)

S ezzel aztán a disszidens individuum feltárulónak tűnő, megnyílnak látszó történelmi útja megint zsákutcába torkolthat. Az *Aron szerelme* címszereplője ezt a zsákutcat még bravúrosan megkerüli, de ama híres-neves, 1964-ben Moszkvában elhunyt Balog György — regénytorzójának előjegyzetei, tervvázlatai tanúságaként — már semmiképp se tudta ezt megtenni: életsorsában, ha nem marad torzó, egyáltalán nem az Érosz és Ananké viszonylagos harmóniája, hanem cudarul és továbbra is maga az Ananké győzedelmeskedett volna...

6.

Rég tettük fel a kérdést, s próbáltuk rá megadni a lehetséges feletet is, melyet most a kisregények gyűjteményének kiadása aktualizál újból: mivel magyarázható, hogy Sinkó Ervin, aki főként szenvedő alanyként élte meg a XX. század megannyi embertelenségét, jobb- és baloldali szörnyűségeinek egész sorát — a bukovinai fronton az első világháborút, pesti, szabadkai és bécsi bujdosásai hónapjaiban a fehérterrort, a grinzingi barokkokban a rezervátumsorsot, Moszkvában a sztálini csisztkák légkörét s a kitoloncolással végződő személyi meghurcoltatást, Párizsban a sztálinizálódott francia KP jellegzetes megtorló intézkedését (az egy évig tartó publikálási tilalmat a moszkvai perekről tartott „nem eléggé vonalas” előadása miatt), a háborús Boszniában az usztasa és csetnik uralmat, Dalmáciában a zsidók interná-

lását s ugyanakkor idős szülei halálba hurcolását Zomborból —, mivel magyarázható, hogy ez az író, akinek a század emberében ugyancsak volt alkalmi személyesen is megismerni a bestiálisat, saját szépirodalmi alkotásaiban sohasem magát a bestiát, hanem esetleg az azzá lett, különféle körülmények folytán azzá vált vagy éppen azzá nyomorított embert festi?

A lehetséges magyarázatot annak idején abban véltük meglesni — s ebben most megerősít bennünket a kisregények egységben szemlélt gyűjteménye is —, hogy írónk jellegzetes alkati/alkotói sajáttságában, az *etikus fantáziában* kell keresni az alapokat. Vagyis az erkölcsi fogékonyságnak, etikai szenzibilitásnak a képzelet révén megnyilatkozó azon képességében, mely mindenkor azonosulni, tehát kisebb-nagyobb mértékben szolidarizálni is tud a más-sorssal, más-élettel, még ha az az embertelenség nyilvánvaló jegyeit viseli is magán. Végső soron ez a szolidaritás vagy legalábbis toleráns képzelet, a vele való látás és láttatás eredményezi Sinkó Ervin kisregényeiben is, hogy az emberi gyengeségek, talajszintű sajátosságok és trivialitások, de még az erkölcsi mocskoknak és bestiálisnak legkülönbözőbb megnyilatkozásai is mintegy túlmutatnak önmagukon, s az emberi igénytelenség, rúttság és vadság kül- és felszíne alól eredendő szépségében és humánus hamvasságában sejlik föl legalább egy-egy pillanatra a lehetetlen életfeltételekkel, a cselekményháttért képező legkülönbözőbb *életközvegekkel* beárnyékoltt, befedett, eltorzított vagy éppen megnyomorított ember igazibb arca, a *pillanatnyi* lénye, *jelenbeli* valósága mögötti *potenciális* humánuma.

Az etikus fantázia Sinkó nem egy prózaalakjának kifejezetten, hangsúlyozottan is alkati sajátja. Gondoljunk például az *Optimisták* Sásdi Bandijára, a festőre, aki a gyászos külsejű szabadkai szobalány sívár külsőségei mögül magát a Gauguin-tündért, Noa-Noát fejt ki etikus fantáziájával, vagy a *Tizennégy nap* Benedikt Arnoldjára, a barakkbelire, aki ugyanezzel a képességével jut el a poétikusan szép szolidáris víziójához, mely szerint a fagyoskodó embereknek ugyan nem mindegyike ártatlan, de egy *csonttá fagyó láb* önmagában, legyen az bárkié, mégiscsak szánni való...

Nem véletlen tehát, hogy gyűjteményünk címadó kisregényének főszereplője, a neves antifasiszta forradalmár maga is rekonstruálni tudja a poézist — ugyanezen etikus fantáziának hála — minden élőlényben, mely a természet balsikerének, a mostoha sorsnak vagy a pusztulásnak fájdalmas bolygót viseli magán; képzelete a kimustrált, puffadt párizsi utcálayból például ezért tudja könnyűszerrel kibontani azt a fehér tejfogú, rokorszenves kis nyolcévest, aki egykoron volt...

Írónk etikus fantáziával való látása és láttatása azonban nemcsak egyes szereplők karakterének, alkatának, mentalitásának *közvetlen* meghatározásában érvényesül; kifejezésre jut hangsúlytalanabb módon, diszk-

rétébb elbeszélői eszközök bevetésével is: egy-egy „mellesleg” alkalmazott hasonlatban vagy metaforában, látszólag jelentéktelen digreszióban, a helyzetek és konfliktusok motiválásában, a cselekményszövevényben.

A *Sorsok* Tréber Tónija például önmagában véve durva, érzéketlen fickó, akinek „a jobb életről való elképzeléseiben a nőnek már régóta főleg annyiban jutott hely, hogy a nő szükséges tényezője a férfi ellátottságának, mert főz neki és mos rá”... Azonban ágrólszakadt, földöntúli Tóninknak e csöppet sem eszményi viszonyulása — amint ezt a diszkrét hangsúlyú *régóta* is sejteti velünk valamelyest — nem holmi veleszületett érzéketlenség következménye; mint élettörténetének bonyolításából, kiderül, az ő életében a nőnek valóban csupán *régóta*, ám közel sem kezdettől fogva jut ilyen triviális szerep: egykor, fiatalabb korában — amint ez egy látszólag mellesleg bevetett rövid kitérőből válik egészen nyilvánvalóvá — ő is emberibb módon, hogy ne mondjuk: poétikusabban viszonyult nőhöz, szerelemhez férfi és nő kapcsolatához. Akkor ugyanis Tréber Tóni még „minden nő után megfordult, aki csecsemőt vitt a karján, vagy aki mellett felnőtt gyermeke ment. Akkoriban az esetleg láthatatlan férjet is hirtelen feltámadó határozott fájdalomérzéssel úgy tudta irigyelni, akár a gazdag szántóföldek gazdáit”... S hogy múlttal ellentétben most már pusztán mosó- és főzőalkalmatosságot lát az asszonyban, ennek — az író ezt, természetesen, nem közli velünk tételesen, ám szereplője életközegének és sorsának képzeletet mozgósító ecsetelésével egyértelműen sugallja — Tréber Tónin *kívüli* okai vannak mindenekelőtt.

S ott van Elemér főhadnagy alakja. Az író mintha pusztán és csakis az ember atavisztikus gyűlöletkézsége példázatának szánná: az apatini előkelőség iskolájába becsöppent parasztgyerkőc iránt fellobbanó gyűlölete az évek során démonivá nő, s még akkor sem elégül ki, amikor bosszúvágyának szerencsétlen objektumát végre kötélén látja lógni... Az író azonban a satanisztikus vonásoktól sem mentes Elemér *teljes* szubjektivitásának, egész egyéniségének láttatása céljából már a cselekmény indításakor megadja az értékelés *emberi* perspektíváját: Elemérünk a járási főszolgabíróék, „Alsó- és Felsőbaróczi Elemér és Baróczyné született báró Bessenyei Kornélia egyetlen fiúgyermek”... Akiben *ennél fogva* — sugallja a későbbi cselekményszövevény távlatából már ez a bevezetőbeli ténymegállapítás is — egyféleképp természet-szerűleg, az ő kiskirályi szempontjából nézve *logikusan* lobbán fel a gyűlölet, amikor az előkelőség iskolájába váratlanul becsöppen, s ifjú Felsőbaróczi Baróczy Elemér eladdig központi, sőt valóságos sztárszerepét a maga ördögös ügyességével és talpraesettségével veszélyeztetni kezdi holmi bevándorolt és nincstelen útkaparó kölyke... A már-már sátánian irracionális eleméri gyűlölet mögött ily módon feldereng a

demisztifikált, az embertelenül emberi, de mégiscsak emberi, bár semmiképp sem emberséges gyűlölet képze, a társadalmi viszonyok, hierarchiák, szociális reflexek őserdejével is meghatározott, s nem pusztán az „eredendő gonoszság”-ból, „veleszületett elvetemültség”-ből következő bestialitás víziója.

Az *Elemér főhadnaghyhoz* hasonlóan az *Aegidius útra kelésének* is csak a felszíne, „faktúrája” tanúskodik az ember „eredendő” állatiaságáról. E parabolaregény — századunk mozgalmi drámáinak remek parabolája — a mindennemű öldöklés, a bármiféle eszme érdekében történő fanatikus mézszárlás esztelenségét, az eszmék démonikussá válásának szörnyű lehetőségét példázza, ám azokat a szereplőket, akiknek a démonikussá torzított eszmék mindennemű emberséget megcsúfoló, s magát az eredeti eszmét is kompromittáló hatalmát kell megtestesíteni — ti. az Anyaszentegyház alantas, az „eretnekek” ellen is tűzzel-vassal küzdő zsoldosait —, a szerző mégsem festi „született” szörnyetegekké. Csupán embertelen, mindennemű emberségből, emberi mivoltukból is kivetkőzött/kivetkőztetett professzionális harcosoknak, akik az *etikus fantáziával* felruházott Aegidius szemében még a harmincezer védetlen magdeburgi ember, asszony és gyermek kíméletlen lemészárlása után sem holmi megtestesült Gonoszokként jelennek meg, hanem közönséges, kicsit kimerült, kicsit elégedett, apró-cseprő zsákmánytárgyakat cserélgető, muzsikáló és szomorú nótákat énekelő katonákként. Nyomorúságos emberekként, akiknek ez a gyilkos munka adatott egyetlen kifizetődő foglalkozásul.

„Az éhes ember nem jó ember, de nem is rossz ember, hanem elsődlegesen — éhes. Az éhségnek oly mértékben kiszolgáltatott áldozata, hogy morális kvalitásai indifferensek” — fogalmazza majd meg az idős Sinkó tömény képletességgel a mindennemű emberfeletti, nem emberre szabott Morált viszonylagossá tevő, a metafizikai szigorral ítélkező normatív-etikai dogmákat hatálytalanító meggyőződését, amely voltaképpen át- és áthatja kisregényeinek egész világát is. Sinkó, az etikus fantázia epikusa, kisregényeiben sem egy dogmatikus normatív etikával szemlélődik, láttat és ítéltet, hanem épp e szolidáris, vagy legalábbis toleráns képzelet segítségével, mely bevilágítja szereplőgalériáját is. Ennek hála, e kisregények szerzője az embertelen külszín alól mindig fel tudja villantani az emberit; századunk első felének embertelen valóságshíréihez mindig hozzá tudja képzelteni a meg nem valósult, ki nem teljesedhetett vagy utólagosan eltorzított s emberi mivoltából lépten-nyomon kivetkőztetett ember igazi *lehetőségeit*. A lehetőségeket, melyeknek nehézkes, kínkeserves, meg-megtorpanó realizálódásáért nem magát az embert kárhoztartja, hanem azokat a valóságos létfeltételeket, melyek a normatív etikák szerinti „erkölcstelenségeket” kiváltják, tartóztatják és reprodukálják.

Ezért kap olyan fontos szerepet Sinkó kisregényeiben is kedvenc té-

tele a „kettős”, sőt „többszörös” életrajzról. Hangsúlyosan jelen van ez *Az árulóban* is, de még nyomatékosabban az *Aron szerelmében*, melynek főszereplője szenvedélyesen hirdeti a saját életútjából levont felismerését, mely szerint egy és ugyanazon emberről nem egy s nem is két, hanem akár „harminckét” életrajzot is lehetne írni, olyan életrajzokat, melyek arról szólnának, ami az illető ember *lehetett* volna, de nem lett; az ember meg nem történt, realitássá nem volt életét foglalnak magukba ezek az életrajzok, mindazt, „ami faktummá nem vált, s ha azzá vált volna, éppoly jellemző lett volna rá, mint az élet, melyet de facto élt”...

Nem arról van szó tehát, hogy e kisregények úgy rekonstruálják a tájatszintiben és triviálisban is az emberien értékeset, hogy eközben a kisszerűség és trivialis apológiájává válnak; nem arról, hogy a társadalmi létfeltételekkel és politikai viszonyokkal eltorzított ember *potenciális* valóságnak fel-felvilágításával a teljes elvi és etikai relativizmus szemléleti platformjára helyezkednek. Sinkó a kisregényeiben sem tagadja az ember nyomorúságát, az atavizmusát, a szennyet; ő ebben a műfajban sem „szépít”, mert miközben például az ún. negatív hőseiben is felmutatja az inkognitóba szorított emberit, a munkásszereplőiből és kommunista forradalmáraiból is ki-kiütközteti az eldurvultat, a személytelenül közkatonását, a hurraóptimizmus és a fanatizmus reflexeit. Írónk nem idealizál, s nem romantizál, csak sajátos emberszemléletével összefüggő epikus eljárásával rehumanizál: kisregényszereplői bármilyen torz külső maszkot viselnek is, kisebb vagy nagyobb mértékben mindig magukban rejtik egy *lebetséges* emberségnek legalább a minimumát. Ezért még a „javíthatatlanul negatívak” is csak feltételesen negatívak, immoralitásuk csak viszonylag pusztán személyi; legalábbis kevésbé rosszak és elvetemültek, mint amilyennek *egyik* életük — az egyetlen realizált — fényében látszanak.

Ilyen szempontból Sinkó kisregényeinek emberszemlélete is szembeötölő rokonságot mutat a regényíró Krležáéval. Mint ahogy a nagy szellemi társ talán legsötétebb, emberi mivoltából leginkább kivetkőzött regényfigurája, a *Bankett Blitvában* Barutanski ezrede sem született démon, hanem egy utálatos, vérengző fráter, aki nem holmi magánpasszióból zsarnokoskodik, hanem társadalmi posztjához, Blitva „államrezonjához” hívén, s aki ezen a poszton nemcsak korlátlan hatalmú kényúr, hanem paradox módon maga is rabja ugyanannak a blitvai Apokalipszisnek, amelynek éppen ő az első számú lovasa, úgy a Sinkó-kisregények legkegyetlenebb szereplői sem csak önnön szubjektivitásuknak, de az adott életközegüknek a determináltjai is.

Koruk, korunk történelem előtti történelmének kiszolgálói és kiszolgáltatói egy személyben.

Nem Érosz, hanem Ananké gyermekei, akárcsak a század maga is, melyben fogantak.

ACS KÁROLY ELSŐ VERSE

TOLNAI OTTÓ

Örömmel vállaltam el még a tavasszal a hatvanéves Ács Károly köszöntését, ugyanis arra gondoltam, könnyű dolgom lesz, hisz napok kérdése, és megjelennek összes versei: szépen végigolvasom majd, kimazsolázom a számomra fontos részleteket, sorokat, szavakat.

És közben tényleg megjelent az impozáns kötet, nemzedéktársa, Vinkler festményével a borítólapon, virtuóz kis vigettáival a ciklusok előtt.

Ahogy Ács mestere a verscsinálásnak, szerkesztésnek, úgy mestere verseskönyvei megkomponálásának is. Még életében megcsinálni, kerek egészévé zárni az opust — ez is tipikus Ács Károly-i gesztus. Mert Ács formai játéka kinnal, daccal, keserűséggel, iróniával teljes játék. Így tehát ezt a nagy, terjedelmes könyvet is egyfajta keserű, dacos Ács Károly-i trauvaille-nak tekinthetjük. Ahogy évekig gesztusértéke volt keveset írásának, hallgatásának, most olyan gesztusértékű ennek a mégis-terjedelmes opusnak a szembehelyezése a sorssal, a vidéki-nemzeti-ségi költői sorssal is természetesen.

Ácsnak immár másodszor volt alkalma megkomponálni életművét: először azt mutatta meg, hogyan szelektál, hogyan mérlegel, ítél, és most azt, hogy hogyan látja, hogyan uralja, dokumentálja-adminisztrálja, vagy ahogy ő mondja: hogyan *iktatja* az egészet.

Több szempontból is fontos dolog ez, ugyanis felénk ritkán adatik meg a költőnek, hogy betakaríthassa, maga rendezhesse az egész termést. Errefelé szinte minden költői mű szétszórt, rendezetlen, torzóban maradt. Szenteleky, Debreczeni, Laták, Csépe költői termésének egészéről még mindig csak sejtéseink vannak, Dóró, Tóth Ferenc, Utasi Mária, Podolszki József példája pedig mintha egyenesen valami átokról beszélne...

Isidora Sekulić írja a nagy szerb költőről, Laza Kostićról, hogy „az istenek és Vajdaság Lazót tragikusan megátkozták — a *fragmentum-mal*” („bogovi i Vojvodina su Lazu ukleli tragično, *fragmentom*”).

Ács ez ellen az isten ellen és ez ellen a vidék ellen szánta gesztus-

nak az összes versek egészét, a minden egyes vers precíz iktatását (Ebben rokona Fehér Ferencnek.)

Kezdetben nem értettem, mire jó ez a mániákus precizitás, ez az iktatás, de aztán ebben is felismertem ezt a gesztust, ezt a harcot, a balkáni-ázsiai széthullás, szétfolyás ellen.

Hevesi András írja valahol, hogy a kronológiai érzék a lélek nagyvilági udvariassága, és hogy „az évszámok egyénisége szép kiváltsága a tagolt és árnyalt európai szellemnek, amely takarékosan bánik, és belterjesen gazdálkodik az idővel, rendbe rakja és címkével látja el az esztendőket, míg Ázsiában egymásba folynak a századok...”

Mondom, örömmel vállaltam el a köszöntés feladatát, gondoltam, majd beszámolok arról a kalandról, amit egy ilyen lezárt opuson való végigutazás jelent az olvasónak — ez esetben egy másik költőnek, akinek az opusa heterogénebb, és tán nem is alkalmas az ilyen jellegű lezárásra, lekerekítésre-iktatásra, aki másképpen próbál harcolni az Isidora Sekulić említette isten és a vidéki sors ellen, jóllehet ugyanarról az istenről és vidékről van szó.

Am valami egészen különös dolog történt velem. Már az első versnél elakadtam ugyanis. Igen, egyáltalán nem tudtam túljutni az első versen. Beleszerettem. Fellelkesültem, akárha valami nagy felfedezést hajtottam volna végre.

Antologikus vers mondtam, antologikus vers, nemcsak a vajdasági, hanem az egyetemes magyar költészet szintjén is. S ahhoz, hogy ezt az állításomat le is merjem írni, ahhoz le kellett ellenőriznem, magamnak is be kellett bizonyítanom, hogy nemcsak egy tetszetős ötletről van szó.

Tehát a hatvanéves Ácsot köszöntve első versét szeretném kiemelni, felmutatni, körüljárni, netán megcsillantani benne az egész későbbi opust is.

Teljes értékű, hibátlan alkotás *A vén koldus*, 1945-ben, tizenhét éves korában írta, mint az alcím jelzi, írásbeli dolgozat helyett. (Jékely pl. tízéves korában fogant versét is közreadta, igaz, a most megjelent *Összes versek*ben a szerkesztők a zsengek közé helyezték.) Mondom, teljesen érett vers *A vén koldus*, semmi sem utal arra, hogy zsengeről lenne szó. Persze ravasz dolog az ácsi iktatás, már-már borghesi csel: precízen közli a vers születésének dátumát, majd tudatja velünk, hogy „Az évek során, természetesen, több stílári, ritmikái, rimelési stb. botlásukat kiigazítottam; jelenlegi formájukat a hetvenes években nyerték el.” Teljesen érett, hibátlan alkotás tehát *A vén koldus*, olyannyira, hogy a fenn idézett megjegyzés értelmében akár a negyvenöt éves költő művének is tekinthetnénk. Igen ám, de egyáltalán nem jellemző Ács költészetére. Tán az egyetlen ilyen vers az egész életműben. Érdemes lenne kinyomozni, kifaggatni a költőt, miért nem élt többé ezzel a teljesen kész, tiszta, plasztikus verstípussal. Nagyon ritkán ír életképe-

ket, figurális verset, ritkán mond el verseiben egységes, egyvonalú történetet. Noha a rokon versek, ahol egyetlen tárgyhoz, alakhoz kötődik a vers, a vers egy része bár, mint amilyen a légyről, levéltetűről vagy éppen a kertjében kapálgató forradalmárról szólók, a legjobb alkotásaihoz tartoznak.

Különös, hogy azonnal e vers után, már a többi 45-ös versben is, fellép az a bizonyos Ács Károly-i dac. Második versének címe: *Kis dac* — *nagy dac*. Dac a világgal, de a verssel, a formával-formátlansággal szemben is. Valami többé nem engedi mesélni, leírni, ábrázolni, szervezen alkotni, valami (akár gátlásról is beszélhetnénk) mindent felmorzsol, atomizál, ide-oda forgat, szétszed-összerak, ironizál.

Ács egyik őse a rím, a forma ironizálásának. Annak, ami Kosztolányi fájdalomra csapó, végtelenné nyúló rímjével vette kezdetét.

(„mintha egy hosszú
végtelen-hosszú
rímet üvöltene”)

A rím, a forma ironizálásának, ami ma, többek között Domonkos hatására is, tán a leguralkodóbb divat a magyar költészetben. Az ironiának és a végtelen analízisnek, amelynek viszont Szabó Lőrinc volt példamutató mestere. Az ironia és az analízis Ácsnál tényleg végtelen folyamattá lesz, valami vitriolos közeggé, magává a költészetté: „Csak a semmi nem csak, az örök tagadás”, mondja. No de térjünk vissza első verséhez.

Itt is tetten érhető Ács könyörtelen, alig elviselhető ironiája, ám itt még nem akadályozza a leírást, a történetet, a plaszticitást, teljes egészében annak a funkciójában működik. Éppen ironiája, könyörtelensége, már-már pimaszsága segíti át a koldusversek szentimentalizmusán, érzelmösségén, emeli az együttérzés, a részvét, a humánus ritkán tapasztalt magasságaiba. Ilyen bölcsességet a bölcsességnek és a részvétnek ilyen plasztikus — és nyugodtan mondhatjuk: akusztikus — megjelölését csak a keleti mesterek műveiben találni.

Szeretném antológiánkban látni ezt a verset, Ács első versét, amelyet most örömmel olvasok, örömmel, és abban a reményben, hogy idővel majd a többi vers, az összes is hasonló élménnyé lehet.

GRASS ÉS A HAL, AVAGY IRONIKUSAN SZERETNI, ILLETVE SZERETVE IRONIZÁLNI*

BATA JÁNOS

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy Hal, aki időtlen idők óta a vizekben lubickolt, mígnem kifogta egy halász. A Hal ravasz volt, mert meséjével úgy elámította a halászt, hogy az visszaengedte őt a vízbe, de hálából azért még teljesítette a kívánságait, azaz a halász feleségének kívánságait, amíg csak rá nem unt a telhetetlen asszony szertelenkedéseire.

De az is lehet, hogy az asszony fogta ki a halat, s embere szertelenkedései juttatták őket vissza a tengerparti viskóba. Nem tudjuk. Nem tudjuk azt sem, tulajdonképpen ki is az a Hal? Vagy talán mégis? Talán sejtjük, de bizonyosat nem mondhatunk róla, a könyv központi alakjáról, mert nem tudhatjuk, Grass mikor mond igazat, mikor szó legendát, teremt mítoszt, és mikor igazodik a megváltoztathatatlan történelemhez.

A *Hal* az író és a benne rejtőzködő kilenc vagy tizenegy szakácsnő története, meg a címszereplő/főszereplő Halé.

Ha népnek nincs mitikus éneke, csináljon neki a nép fia! — Grass mintha ezt a parancsot követte volna, amikor elszánta magát a regény (talán eposz, talán történelem?) megírására. Regény, mert félezer oldalnyi terjedelme mindenképpen azzá teszi. Eposz, mert a női nem eddig talán megíratlan hőskölteménye, és történelem, mert a történet szinte évszázadról évszázadra nyomon követhető, történelmileg hiteles szereplőkkel.

A regény indíttatása a legnagyobb csoda, az ember isteni mivolta (ami miatt a Grimm fivérek által megjelentetett *Von dem Fischer und seiner Frau* című mese lepényhala minden addigi segítséget megvon a halásztól és feleségétől, tudniillik az asszony a Jóistenhez akart ha-

* Günter Grass: *A Hal*. (A regényt Bor Ambrus, a versbetéteket Kalász Márton fordította.) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.

sonlatossá válni): a teremő ember. Az író és felesége elhatározzák, hogy fiút nemzenek. S miután birkát vacsoráztak babbal és birssal, annak rendje és módja szerint össze is feküdtek, „ahogy mindig ölelkezve, lábbal összefonódva...”

A terhesség kilenc hónapja a regény kilenc fejezete, és a regény kilenc fejezete az íróban megbúvó kilenc (vagy tizenegy) szakácsnő története. Így válik maga az író is — Ilsebillje „fordított spekuláció szereposztásának” megfelelően — terhessé, hogy kihordott terhe gyümölcsként megszülessen a mű, a mű, ami Kasubia kilenc- (vagy tizenegy-) ezer évének történetét foglalja magában, kilenc (vagy tizenegy) szakácsnő életén keresztül bemutatva, s kilencvenkilenc receptet is tartalmazva.

A kilenc- (vagy tizenegy-) ezer év története (mert csak nézőpont kérdése, a késő kőkorszak a Baltikum térségében mikor fejeződött be, ugyanis ekkor indul a regény egyik cselekményszála), Auával, a háromemlőjű ősanával kezdődik, amikor még a boldog matriarchátust élvezhette a Balti tenger partjainak halászó, gyűjtögető népe. Boldog volt Aua, mert asszonyi természete talán legjellemzőbb tulajdonságát háboríthatatlanul kiélhette: gondoskodhatott az ő gyámoltalan kis fiúkairól, és boldog volt Edek is, mert az állandóan foglalt két emlő között a harmadik neki járt, neki, az asszonyon csüngő, gyámoltalan kis fiúkanak, aki csak arra volt jó, hogy gondoskodjanak róla, és hogy feladatát a faj fönntartása érdekében becsületesen elvégezze.

A vas- és a bronzkor Wiggájának már csak két emlője volt. Ez, és minden bizonnyal a be-betörő germán hordák, valamint az abban az időben kifogott Hal bujtogatása is hozzájárult ahhoz, hogy az eddigi gyámoltalan kis fiúka útnak induljon a vonzó ismeretlen felé, ahonnan azért még sírva fut vissza Wiggájához, a biztonságos meleget adó menedékhez.

Mestwina, a Visztula-torkolat papnője — akinek egyenes ágon közhírhétik a pomorsok létüket — a kereszténység föl vételével (994) biztosította népe meg- és fönntmaradását.

Dorothea von Montau a XIV. század szent és démoni alakja, aki a bűjtölésen és vezeklésen kívül mást nem ismert, de aki olyan botrányos módon szólította Jézusát, hogy ördögösség gyanújával befalazták.

Margareta Ruschnak, a kövér Gretnek adatott meg az utolsó lehetőség, hogy a férfiakról a Mestwina erőszakos halála óta birtokolt hatalmat visszaszerezze, de a ledér apáca megelégedett azzal, hogy hatalmas testébe fojtja a XVI. század reformereit és ellenreformereit, a prédikátorokat és a barátokat, nemeseket és csavargó diákokat.

Agnes Kurbiella Danzig városában ápolta a festő Möllert és a költő Opitzot, s kettőjük között kétfelé is szakadt, mert mindkettőjüket egy-

formán szerette, valószínűleg minkettőjük halálos betegsége miatt, mert Agnes Kurbiella arcáról sohasem tűnt el a halálvágymosoly.

Amanda Woyke cselédségi szakácsnő a XVIII. század Kasubiájában. Ő az, aki az alig tápláló kása helyett meghonosította a krumplit, s „Akit Amanda csókol, annak a föld csókol bele a szájába, az a száraz krumpliföld, amely olyan híressé tette a kasub tartományt.”

A nyolcadik Sophie Rotzoll, Friedrich Bortholdy hűséges szeretője, akit mint dadogós gimnazistát, a XIX. század forradalmiságának egyik nagy vesztesét negyven évig fogva tartottak, annak ellenére, hogy a kormányzatok cserélődtek. Őt csak mint megroggyant öregembert helyezték szabadlábra, hogy élete alkonyán együtt keresgélhesse az ehető és mérges gombákat Sophie-jával.

A sort Lena Stubbe zárja, a matuzsálemi kort megért asszony (1849—1942). Lena a népkonyhán a „szocialista reményt meregette”, s volt ideje megírni a *Proletár szakácskönyvet*, amit Bebel is látott, de aminek kiadását politikai karrierjének veszélyeztetettsége miatt nem szorgalmazhatott, mert ugye, hogy is nézne ki, ha a szociáldmekorácia atyja nevét adná egy szakácskönyv — még ha proletár szakácskönyvről is van szó — előszavához. Így e korszakos jelentőséggel bíró mű elkallódott. Lena asszony pedig kilencvenhárom évesen egy olyan kornak a gyűjtőtáborában végezte, amelynek ricsaja ellen ama kisfiú is csak bádogdobját verte dühödten.

A kilenc „igazi” szakácsnő története tulajdonképpen Lena Stubbe halálával véget ér, de itt van még kettő: Sibylle Miehlau és Maria Kuczorra története. Kettejük azonban annyira elevenen él az íróban, hogy saját bevallása szerint nem is tudja eldönteni, igazi szakácsnőknek tekintheti-e őket?

Sibylle Miehlau-Billy az emancipáció áldozata. Sorsa végzetesebb bármelyik elődjénél. Nem azért, mert erőszakos halált halt — a többi „szakácsnő” is így végezte —, hanem egész élete, egész kifordult és megbomlott élete tragikus. Billy az ötvenes-hatvanas évek nagy emancipációs fölbuzdulásában teljes mértékben szakít a férfiakkal, és három (emancipált) nőtársával leszbikus közösségben él. A szerencsétlen asszony tragédiájának csúcspontja a Walpurgis-éji motívumokat viselő apák napi tobzódás: a négy nő, a vidékünkön ismeretlen apák napját akarja megünnepelni ezer és ezer férfi között, kinn, a természetben. Az ünnep meggyalázása természetesen bosszúra ingerli a férfiakat, s motoros huligánok egy csoportja járműveivel a fölismerhetetlenségig összeroncsolja a meghasonlott asszonyt, épp akkor, amikor rájön: a természet rendjét megbontani nem lehet, illetve: aki erre vetemedik, annak menthetetlenül tragédiába fullad sorsa. Vissza akar térni a férfiakhoz, akik a befogadás helyett halálra gázolják.

Maria Kuczorra a gdański Lenin hajógyár szakácsnője, aki Jan Ludkowskiját az 1970-es lengyelországi eseményekben veszíti el. Jan is a

hajógyár munkása, akit a tüntetők ellen kivézényelt rendőrség több társával együtt ölt meg. És Mariával végződik a regény.

Ironikusan szeretni, illetve szeretve ironizálni — Grass és az emancipáció viszonyát lehetne talán így jellemezni. A könyv méltó tisztelgés a női nem előtt, a történelem formálásából (látszólag?) kiszorított nők előtt, rámutatva a XX. század közepének-végének férfisovinizmusára, de ugyanakkor elnéző megmosolygása is az emancipáció eltorzult jelenségeinek. (Itt elsősorban az apák napján történtekekre és Sibylle Miehlaui történetére gondolok, de elég csak a regényt átszövő versek két címére utalnom: *Irén, a migrén; Emanci Manci.*) S vajon a kőkorszak után újra a nők kezébe kellene adni a történelem irányítását? Grass szerint igen, mert a férfiak az újabb, és nem is csak az újabb kor történelmét nem tudták tisztességesen irányítani: háborúk, éhínségek, pusztítások egész sora az, ami tevékenységüket jellemzi. És a Hal, a tanácsadó, a mindentudó Hal Maria Kuczorra karjaiba ugrik a Balti-tenger hullámaiból, de hogy mit beszélnek, hogy örömeükben mit beszélnek, mert évezredek múltán újra egymásra találtak, nem tudjuk, mert túl messze állnak az írótól, aki így, nem hallva, miről társalognak, nekünk sem mondhat erről semmit. A mi dolgunk, hogy megpróbáljuk kitalálni.

Mind a Thomas Mann-i, mind az Alfred Döblin-i vonulat megtalálható Grass regényében. A mítosz és annak finom ironikus tolmácsolása már Thomas Mann-nál megfigyelhető. De őrá emlékeztet az időben való kalandozás, és talán egész konkrétan az apák napi ünnepség: a nők egymást és önmagukat akarják megtermékenyíteni, és ezzel a cselekedetükkel ugyanazt a sajnálkozó megmosolygást váltják ki az olvasóban, mint Jákob igyekezete a *József és testvéreiben*, amikor önmaga teherbe ejtésével próbálkozik, hogy fiút nemzzen „saját képére”. Döblini viszont a montázs technika, ahogy a látszólag egymástól független képeket, jeleneteket, történeteket egymáshoz illeszti, történelmi vagy áltörténelmi adatokat, eseményeket egybefon.

És Goethét is meg kell említenünk. A *Hal* kapcsán. A Halat Grass egy helyen a Világszellemnek nevezi, aki vagy ami végigkíséri az emberiség történetét, és érvekkel és ellenérvekkel, igazi és hazug mesékkel irányítja, kormányozza a világot, kalandokba kergeti az esendő embert, majd a legnagyobb bajból menti ki, mint Mefisztó Faust doktort, de akiben egészen sohasem lehet megbízni, mert nem lehetünk biztosak végső szándékában.

És goethei az örök női, az „ewig Weibliche” keresése, a történet befejező képe is: „Alkonyodott, mikorra Maria kibeszélgette magát a Hallal. És amikor visszaadta a tengernek a Halat, szél futott végig a balti vízen, megborzosolta. Maria valameddig még állt, háttal nekem. Aztán lassan szembejött a saját lába nyomának. De nem Maria jött vissza. Attól félttem, Dorothea az. Ahogy lépcsőről lépcsőre nőtt az alak-

ja, már azt reméltem, Agnes jön. Nem Sophie: más a járása. Billy térne vissza, szegény Sibylle?

Ilseből jött. Elnézett fölöttem, elsiklott fölöttem. Már el is ment mellettem. Futottam utána.”

KÉTNEMŰSÉG ÉS TÖRTÉNELEM

*Utazás történelem előtti és történelmi korokban Günter Grass csodahalálával**

VARGA ZOLTÁN

Günter Grass regénye nem igazán regény, vagy talán nem is regény. Ugyanakkor nagyon regény, sőt talán a nagyregény jelzőt is megérdemli. Éppen mert minden szabálytalansága ellenére remek olvasmány. Ez pedig igencsak ritka tulajdonság, nem mindennapi kincsként is számba vehető. Nem könnyen összeszedhető egyéb erői mellett mintha újra rácáfolna Lukács Györgyre is, a nevével fémjelzett mimézis-esztétikára. Elkerülhetetlenül azt juttatva eszünkbe, ami napjainkban egyre nyilvánvalóbb lesz: századunk regényirodalma ma nem nevezhető egyértelműen realistának. Sokkal kevésbé a tizenkilencedik század nagyprózájánál. Legalábbis, ha a múlt század azon „regénykészletét” vesszük figyelembe, amelyet holmi fővonulatként a leginkább értékmérőnek szokás tartani — lehetséges persze, hogy valamilyen szemléletünket és értékrendünket visszamenőleg is befolyásoló realizmus-koncepció következtében. Mert ha a romantikusokra gondolunk, Chamisso-ra, E. T. A. Hoffmann-ra vagy akár Edgar Alan Poe-ra, Gogol egyes alkotásaira, azokra, amelyekben a részleteket meglevenítő mikrorrealizmus az irreális történetben megmutatkozó „makroromantika” szolgálatában áll, úgy ez a realizmustúl súly a múlt századra vonatkoztatva sem lesz minden vonatkozásban kikezdehetetlen.

Vagyis hát könnyen kiderülhet minden efféle kategorizálás képtelensége. Esetleg éppenséggel realizmusszemléletünk laposságig menő leegyszerűsítőssége — abból eredően, hogy a realizmus fogalmát mindössze a való világ „másolásától”, a fantaszitikum és a csoda jegyeinek hiányától tettük függővé. Viszont, ha nem ezt tesszük, ha a realizmus kategóriáját reménytelenül parttalanná növeljük (ugyan ki emlékszik már Roger Garaudyra?), úgy tűnik, a fogalom mindent és semmit sem jelent

* Günter Grass: *A Hal*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988

egyszerre. Úgyhogy a választvonal mégis inkább a „laposság” esetében látszik világosabbnak: ezért nem realista szándékunkban, Prousttal el-
lentétben, Kafka és Joyce, s nem realista, mondjuk, Elias Canetti sem.

Vagy éppen García Márquez, akinek mesevilága, úgy tetszik, inspirálóan rokon Günter Grasséval is, aki — meglehet némileg Lukácsot búsítóan is — szintén nem nevezhető realistának.

Valóságközpontúnak viszont annál inkább. Mivel nála a regényanyagot, a mondanivalót egybefogó irreális komponens, a mesék világából kölcsönvett csoda fénye mindig a valóságra irányul, annak mélyébe világít, annak rejtett összefüggéseit és törvényszerűségeit hozza felszínre. Immár klasszikusnak számító remekműve, *A bádogdob* esetében a hároméves korától önelhatározásából gyerekek megmaradó, majd torz törpeként továbbélő Oskar Matzerath figurája és üvegtörő hangja révén, míg az 1977-ben megjelent és rendkívüli sikert arató *A Hal* esetében a népmeséből kölcsönvett csodahal mesészerű keretet biztosító szerepének köszönhetően. Nemcsak amiért így maga a mű is regénnyé duzzasztott mese, illetve mítoszromboló mítosz is lesz, hanem mert a regény örök életű és természetfeletti képességekkel felruházott halának köszönhetően a regényidő is, évezredekre kiterjedően, történelmi méretűvé növekedhetett. Ezért is mondható Grass alapötlete a maga nemében páratlanának — amiért vaskos könyvet eredményezően, de viszonylag kellően korlátozott terjedelem mellett tette lehetővé, a nem lineárisan kezelt idő megfelelő sűrítését is, egyúttal pedig minden irányban nyitott, esszéyszerű életteret is kínált alkotója számára. Végsofokon egyfajta mitikus „ellentörténelem” megírásához nyújtva lehetőséget. Középpontjában az író szülővárosával, Danziggal, a mai Gdańskkal és *A bádogdob*ból már jól ismert tájegységgel, Kasubiával, sőt a Keleti-tenger egész térségével is, illetve az annak mondavilágából kibontakozó, de a ködös-mocsaras kezdetek után fokozatosan mind konkrétabbá váló, egészen napjainkig nyúló történelmével, olyképpen, hogy abból általános érvényű mondanivaló, vagy ha úgy akarjuk, „üzenet” is kibontakozzon. Nemegyszer jelenkorunk vagy legalábbis közelmúltunk aktualitásait is érintő, publicisztikai beütésektől, kommentár- vagy riportszerű eszközöktől sem visszariadva. Amiért is nem csupán három-
emlőjű anyaismennők, újkőkori halászok és vadászok, kora középkori hittérítő püspökök és hódító lovagok, jogaikért küzdő céhmesterek, bujálkodó vagy vezeklő szerzetesek és apácák, reformáció kori prédikátorok és költők vonulnak el előttünk, hanem olyan időnként felbukkanó történelmi alakok is, mint Báthory István lengyel király, Nagy Frigyes vagy Napóleon, többnyire név szerint említve csak, de olykor közvetlenül megjelenítve, Marxon, Bismarckon és Bebelen át egészen Hitlerig és Sztálingig is. Sőt még Willi Brandt és Nixon vagy éppen Gomulka és Gierek nevével is találkozhatunk — az utóbbiakéval, a gdański hajógyári munkások 1970-beli sztrájkját vérbe folytó rendőrsor-

tűzzel összefüggésben. Mert: „Vajon ki milyen ideológiai ellentmondásban leli (marx—engelsi értelemben) dialektikus mulatságát, hogy egy kommunista országban az államhatalom tüzet nyitatt munkásokra, akik az imént még harmincezeren énekelték a pártház előtt az Internacionálét, proletár tiltakozásul?”

*

De hát miről is szól a regény? Mi is valójában a regénybeli Hal, vagy talán kicsoda inkább?

Lehet egyfajta kísértő szellem, változások erjesztője, mondhatjuk akár a haladás démonának is. Mefisztóhoz vagy Luciferhez hasonlóan, egyfajta Sátánnak tehát, aki itt — ahelyett hogy, mint a Biblia Edenében, kígyó alakját ölténé —, ferdén kancsalító lepényhalként mutatkozik meg. Bár ez a párhuzam mégsem mondható mindenben helytállónak: halunk ehhez valahogy túlságosan is jószándékú és segítőkész. Olyannyira, hogy amikor az általa megmutatott továbblépési lehetőségek okozta történelmi fejlemények rendre balul ütnek ki, távol áll tőle minden ujjongás, sőt túlságosan is kiábrándult és csalódott lesz ahhoz, semhogy az ördöggépzet újabb változataként könyvelhetnénk el... Ámde ki ne ismerné a mesét a szegény halászcseréből és nagyravágyó feleségéről? Függetlenül attól, hogy életéért cserébe a halász minden kívánságát teljesítő halat a mese magyarított változatából mint aranyhalat ismerhettük meg, nem pedig lepényhalként, úgy, ahogy a Grimm testvérek gyűjtötte német népmese eredetijében szerepel, ez utóbbiban hívják különben Ilsebillnek a telhetetlen halászfeleséget, ugyanúgy, mint az írói alteregónak tekinthető mesemondó „én” asszonyát is Grass regényében.

Neki, vagyis Ilsebillnek mesél a mesemondó regényhős, kilenc fejezetre osztva meséjét, végig az asszony terheességének kilenc hónapja alatt. Azaz inkább csak Ilsebillhez szól, nemegyszer választ nem kapóan vitakozva is, tehát gondolatban mindössze. E keretbe foglaltan mondva el, miképpen is fogta ki valamikor, még tunya és boldog matrichátusban élő újkőkori balti őshalászként a maga lepényhalat, hogy ezután ez a nagylelkűen szabadon engedett Hal ismertesse meg hálából távoli civilizációk hírével és azok különböző termékeivel, nemutolsó sorban pedig az apaság titkával, ekképpen segítve elő —, a regénybeli tájon meglehetősen késéssel —, nemcsak a férfiuralmat, hanem elindítva a történelmet is a maga útján. Hogy a későbbiek során mindig más alakban, bár többnyire művészként vagy legalábbis alkotó embertípusként újjászülető elbeszélő, kívánságára a tengerből ismételtelen előtűnve, továbbra is ellátta látszatra lelkesítő, ám mindegyre visszafelé elcsúszó jótanácsokkal. Amiért nem csupán a „férfiszellemet” megtestesítő pártfogoltját kényszeríti rá mindinkább, hogy feltegye magának a kérdést: érdemes volt-e egyáltalán kikecmeregnie az őt jótekonan körül-

ölölő anyatermészet ősmocsarából, hanem önmagát is, mivel maga is egyre inkább bajt hozónak érzi történelmet és civilizációt serkentő felvilágosító működését. Főleg miután egy emancipáltan horgászó hölgytársaság századunk hetvenes éveiben újra kifogja, s mint a férfiuralom és a „férfitörténelem” létrehozóját, valamint a női nem megrágalmazóját vonja felelősségre. Szabályosan megrendezett bírósági tárgyaláson, harcias dámákból összeválogatott „nőtörvényszék” előtt vonja kérdőre magát az általa költött meséért is: miért éppen az asszonyi nagyravágyást és telhetetlenséget hibáztatja a történelem balsikersorozataért, mármint a vérzivatarokért, éhínségekért és egyéb szenvedésekért, mi több, emberi fejlődésünk végpusztulással fenyegető zsákutcájáért. És hát valóban! Miért ne lehetne ugyanezért elsősorban felelős a férfiúi nagyravágyás, a hímneműekre mégiscsak fokozottabban jellemző agresszivitás? Annál is inkább, mivel a szegény halász mindig többet akaró, egészen az istenségig emelkedni kívánó felesége alakjában jól kitapinthatóan ott rejlik az áthárítás motívuma is, a történetekért másokat hibáztatásé. Akárcsak a Paradicsomból való kiűzetés bibliai meséjében, ahol tudvalevőleg szintén Éva a bűnös.

Úgyhogy miért ne lenne indokolt holmi történelmi igazságszolgáltatás — legalább egy regény erejéig — a női nemnek? Úgy, ahogyan azt Grass a maga regényében meg is teszi, természetesen a maga módján. Végső fokon a mítoszt jelentő féligazság, a szegény halászlól és feleségéről szóló mese másik felének kibontása segítségével. Úgy teremtmény elenmítoszt, hogy az csupán látszólag dönti meg az eredeti mítosz érvényét, mivel az valójában csak a lerombolttal együtt tekinthető igaznak. Annyira nyilvánvalóan, hogy akkor is így éreznénk ezt, ha Grass regényének egy részletében nem esne szó arról is, hogy a meseforrás egy kis balti-tengeri szigeten élő öreg halászasszony eredetileg két változatban mondja el a mesét a mesegyűjtőknek: az egyikben Ilsebill, a nagyravágyó feleség az oka mindennek, a másikban viszont maga a halász a féktelenül nagyravágyó, míg a rosszat sejtőn aggódó, de hasztalanul féken tartani igyekező társ szerepe a feleségnek jut. Amikor megkérdik tőle, vajon a két mese közül melyik igaz, az öregasszony így felel: „Az egyik meg a másik együtt”, ám a férfiúi tekintély csorbulásától tartó mesegyűjtők végül is csak az első változatot veszik fel a Grimm testvérek *A fiú csodakürtje* című nevezetes gyűjteményébe.

Veszni hagyva a másodikat. Vagy inkább Grassra hagyományozva: hadd írja meg belőle, jó másfél évszázad múlva, a maga regényét.

*

Grass igazságszolgáltatása nem egyértelmű tehát, de számunkra valahogy mégis Illyés költeményét, a *Ditirambus a nőkhez* címűt idézi. Belőle is mindenekelőtt az alábbiakat:

*Messze a kövek és fémek
 hatalomátvétele előtt.
 A hajlíthatók és görbíthetők
 a szívósan gyengédek
 az ujjnyomásra válasz-puha
 anyagok, ők a soha
 vissza nem ütők
 adtak halk jelet — kéz a kéznek —
 velünk a föld!*

Idézni késztetve mindjárt a Grass kínálta ironikus felhangú összecsengést is: „Kellemes kor volt, történelem híján. Kár, hogy valaki, természetesen férfiember, hirtelen elhatározta, hogy fémot olvaszt, és homokformába önti.” Hogy ezután „párizsban dühödt férfiak” miatt, „akik fallosztoronnyá, torpedóvá, űrrakétává álmódják a bűdös kucsmagombájukat”, ne legyen megállás többé. Aminek kapcsán itt most a „történelem híján”-ra érdemes figyelni mindenekelőtt. Amiért nyilvánvaló, hogy a „férfitörténelem” a történelem is egyben, nem képzelhető el holmi „női történelem” helyette. Legfeljebb mellette csak, „történelem alatti” történelemként, ilyenformán létezik is, szükségképpen visszaharva a „felül lévő” történelemre. Ha úgy tetszik, a „nemek harcának” okozójaként, egyikeként a történelmet kitevő különféle harcoknak, ama sajátosságával együtt, hogy valamennyi közül a „visszacsatolás” görbéje itt a legrövidebb, mondhatni rögtön záruló, de szakadatlanul újra-kezdődő és önmagát állandóan megismétlő, mivel az ellenfelek itt a leginkább nélkülözhetetlenek egymás számára. Úgyhogy a legrosszabb egymásrautaltság miatt minden frontálisságra törekvő kísérlet elkerülhetetlenül önellentmondást hordoz magában: éppen, mert alighanem ez az egyetlen harc, ahol az „ellenség” megsemmisítése eleve szóba sem jöhet, legfeljebb leigázása. Ám ugyanígy a végleges feloldódás és konfliktusmentes harmónia sem, legjobb esetben is a kompromisszum csak, a *modus vivendi*, ez is történt mindig, s történik ma is, ennek különböző formáival találkozhatunk végig a történelemben. Ugyanezért rejt magában a leegyszerűsítő szembehelyezkedés a nevetségessé válás veszedelmét is. Tisztán az esztétikum síkján is: a Lüsizszi-traté témája tragédiának el sem képzelhető, egyedül, ahogy megíratott: komédiának.

Amiért is a „mi lett volna, ha?” kérdése itt eleve abszurd. Grass sem teheti fel, mindössze a „férfitörténelem” heroikus mítoszáat rombolhatja le, úgy teremtve meg helyette a maga új, alapvetően ironikus (nem komolyan vett, önmagát tehát nyomban le is romboló) mítoszáat, hogy már kiindulópontul is mítoszt választ. A „férfielv” és a „női elv” klasszikus antagonizmusát, azt az ősidők óta belénk rögzült szemléletet, miszerint mindent, ami aktív, vagy éppen agresszív, férfiasnak, s mindent, ami passzív és engedékeny, nőiesnek tekintünk. Nemcsak az

így szembeállított emberi magatartásformákat és a belőlük adódó társadalmi szerepeket tartva természeti vagy természetfeletti erők által meghatározottaknak, hanem kivetítve ezt a személetet, a társadalmon, sőt az élővilágon túlra is, úgy, ahogyan ez az ősi természetvallások esetében történik. Lévéen ezekben az aktivitást hordozó vagy ilyenként értelmezett természeti jelenségek, az Ég, a Nap, a Tűz, a „férfielv” megtestesítői, ellentétben a Földdel (az anyafölddel vagy földanyával) és Vízzel, mert ennek megfelelően lesznek a fölöttük uralkodó istenségek is hím-, illetve nőneműekké, azzal, hogy e kategóriákon belül újabb megoszlásra bukkanhatunk, ismét csak az aktivitás és passzivitás elveihez igazodóra: Thétisz a tenger *istennője*, magáé a tengeré, annak hullámain viszont már Poszeidón, a tenger *istene*, kavarja fel viharaival. Ám ha már a vallásoknál tartunk, sajátos és szembetűnő a férfiistenek fokozatos térnyerése is az istennők ellenében, s az egyistenhívő vallásoknál, mintegy e folyamat betetőzésekként, egyedül az „Atyaisten” marad csak — utolsó halhatatlanként. Nem kevésbé érdekes azonban, hogy a kétnemű istenségekben gazdag természetvallások, de még a hozzájuk nem sorolható „mesterséges” és eredetileg isten nélküli buddhizmus is, mint az „örök megújulás” vallásai, éppen ciklikusságukból adódóan valahogy egészüket tekintve is nőieseknek hatnak számunkra. Szemben a meghatározott cél irányába történő haladást feltételező, valamiféle megváltást, tehát az utópia valamilyen formáját is magukban hordozó „történelmi kinyilatkoztatás” vallásaival, a judaizmussal, a kereszténységgel és az iszlámmal. Sőt miért ne gondolhatnánk itt, mindenekelőtt a kereszténység vonatkozásában, akár világi folytatásukra is, kezdve a reneszánszon, s folytatva a felvilágosodáson, az annak jegyében megszületett forradalmakon és az utópista szocializmuson át egészen a marxizmusig. Vagy éppen mindarra, ami bennük jut kifejezésre, illetve rájuk épül. Mármost azokra a társadalmakra, illetőleg civilizációkra, amelyek ezeket az ideológiákat kitermelték magukból a maguk számára. Innen nézve ugyanis mindenképpen a legaktívabb, „leghaladóbb” civilizáció, a „keresztény európai” s még inkább jogutódja, a technikai civilizáció mutatkozik a leginkább „férfiasnak” is, egyben pedig, Grass megkérdőjelezését igazolóan, a leginkább félelmetesnek.

Minden látszólagos vagy valószínű, elférfiatlanító hatásától függetlenül is.

•

Legalábbis amíg a férfi—nő mítosz bűvkörén belül mozgunk, amíg benne maradunk. Ámde ki lehet-e minden vonatkozásban lépni belőle? Lehetséges-e rajta végképp kívül kerülni?

Elvégre egy mítosz épp azért mítosz, mert bizonyos igazságmagot mégis tartalmaz. Esetünkben alighanem az egész magasabbrendű élővilágra érvényeset. Figyelembe véve, hogy a kétneműséget joggal tekint-

hetjük a természet egyik legzseniálisabb „találmányának”, első lépcsőfokaként annak az evolúciós állomássorozatnak, amelynek minden újabb lépése mind jobban és jobban a hímneműség javára billenti el a mérleg nyelvét. Amde mindenképpen neki köszönhető a növény- és állatvilág kimeríthetetlen gazdagsága, nélküle bolygónk bioszférája legfeljebb bizonyos egysejtű szervezetek unalmas ismétlődését jelentené csak. Ugyanakkor a két nemre oszlás mindössze „elvben”, illetve a kezdet kezdetén jelent csak két egyenlő felet, mivel ez a megoszlás mint lehetőség az egyenlőtlené válás veszedelmét szinte létrejötteinek pillanatától kezdve magában hordta: egyenlőség mindössze az átörökítő anyagban lelhető fel, a bennük rejlő információk továbbadása tekintetében, annyiban, hogy a kétféle ivarsejt azonos számú génnel vesz részt az új egyed létrehozásában, így biztosítva a faj továbbélését. Azzal a különbséggel, hogy a hím csírasejt behatol a fehérjeburokkal (peteszikkel) körülvett nőnemű csírasejtbe, s ott egyesül annak magjával. Ebben különbözik csak a kettő egymástól, ezért beszélhetünk egyáltalán hím-, illetve nőneműségről. Alighanem „aktivitásról” az egyik, s „passzivitásról” a másik esetében, bármennyire úgy álljon is a helyzet, hogy a női csírasejt esetében, inkább csak egy rejtettebb kevésbé dinamikus aktivitást mondunk passzivitásnak. Csak hát, úgy tetszik, kezdetként ennyi is elegendő a bűnbeeséséhez. Még ha eleinte és még nagyon hosszú ideig nincs is ezzel különösebb „baj”, főleg amíg a megtermékenyítés a testen kívül (állatok esetében mindig vízben) történik: a legtöbb hal- vagy békafaj hímje és nősténye egyszerűen végigjátszik egyfajta párzási rituálét, kibocsátja a maga termékét, s aztán nemi szerepe meg is szűnik, hal- vagy békalegényeink és -lányaink egyszerűen visszavedlenek hallá, békává. Eltekintve attól, hogy a peteszikhez szükséges fehérjeanyag megtermelése, figyelembe véve a peték (ikrák) hatalmas mennyiségét, alighanem már ezen a fokon is külön megterhelést jelent a nőstény számára. Ám még inkább azzá lesz a szárazföldi szaporodás kérdését először sikerrel megoldó tojásrakás esetében: a petesejtet körülölelő szikanyag mennyisége itt már óriási, nem kevésbé a teljesítmény is; gondoljunk csak derék tyúkanyóink „minden napra egy tojás”-ára. És hát ahonnan elveszünk valamit, ott kevesebb marad, logikus hát, hogy itt már (kevés kivételtől eltekintve) végleg a hímek válnak termetesebbekké és erősebbekké is. Egy-egy több tíz tojástól „viselős” teknősa meg akár „terhes” is lehet, ahogyan meg terhétől megszabadul, az már félig-meddig szülés is. Valamennyire talán már fájdalmas is, még ha nem is annyira, mint az elevenszülők esetében, egészében véve azonban nyilvánvaló, hogy a „fájdalommal szülsz a te gyermekedet” bibliai átka nem egyedül az embert sújtja.

Közben azonban a nemi szerepek is bonyolultabbakká váltak, eltérően alakultak. Mivel a megtermékenyülés itt már a testen belül történik, a nősténynél kialakult a megaplulás helyzete, az önmegadása. Több

belső ellentmondást is magában hordozva, mint a tisztán „győzelemre” törő hímeknél. Vagyis a párzás itt sok vonatkozásban erőszak a hímek részéről, mondhatni agresszió, nem beszélve a még inkább agresszivitást követelő szerelmi párviadalokról, melyeknek a nőstények rendszerint passzív nézői csak, hogy utána különösebb berzenkedés nélkül elfogadják a győztest. Meg természetesen az ivadékgondozás első-sorban rájuk háruló terheit is, mégha nem is mindig egyoldalúan. Csak hát példászerű munkamegosztást és mintászerű párkapcsolatokat inkább csak a madaraknál találunk. Mellettük, úgy tetszik, egyebek miatt is érdemes elidőzni pár pillanatra. Éppen náluk bukkanharunk rá egy sokban az emberi társadalom képét idéző jelenségre is: számos csoportosan fészkelő tengeri madárfajnál, amint azt az elvégzett mérések is igazolják, a kedvezőbb fészkelőhelyeket mindig a nagyobb testsúlyú, tehát erőteljesebb hímek verékszik ki a maguk, illetve tojóik számára, amelyeknél már hiába keresünk ugyanilyen megosztást, vagyis ezek az agressziót igénylő feladatot hímeikre hárítják át, nem tudni, miféle egyedi vonzóerőnek köszönhetően. Annál kevésbé, mivel a „szépség”, a mutatós külső, a pompázatos nászruha szintén a hímeket jellemzi inkább. Nemcsak a madaraknál, mondhatni az egész állatvilágban. Sőt hosszú időn át még az emberi társadalomban is inkább a férfiak a felcicomázottak, a harci díszben pompázók, a „szépnek lenni” feladata fokozatosan hárul át csak a nőkre, mintegy a civilizáció részeként, úgy tetszik, a testi jegyek imponáló szerepének bizonyos háttérbe szorulásával összefüggésben. Valamennyire talán a lelki-szellemi tulajdonságok előtérbe kerülésével, ám még inkább a tulajdon s az annak minden egyéb formáját hordozni képes pénz szerepének növekedésével párhuzamosan... Na, de az ivadékgondozáshoz, illetve -tápláláshoz visszatérve: aligha kétséges, hogy az emlősök gyakorlata is egyike a már említett zseniális, de leigázó „húzás”-ok — azzal együtt, hogy anya és ivadék közt a lehető legszorosabb kapcsolatot teremti meg, s ezzel a későbbi társadalmi-kulturális anyaszerepet is jó előre meghatározza. Csak-hogy ez a megoldás mozgást korlátozó is, ha ugyan nem helyhez kötő, úgyhogy alighanem még az anyjukat megszületésük után nyomban követni képes patások nőstényei mondhatók a leginkább szerencséseeknek. Ellenben a főemlősök kölykeit vinni kell, főleg miután közülük is a „legfőbb” elveszítette fogódzóként szolgáló szőrmeruháját, hiába születünk hát ma is görcsös fogásreflexszel, semmi sincs már, amiben megkapaszkodjunk. Ki cipelje hát azt a gyámoltalan porontyot, ha nem az, aki táplálja is. És hát jobb, ha a hím keze szabad, még jobb, ha fegyvert markolhat. Legalább addig forgatva sikerrel, amíg párja, karjában a magatehetetlen utóddal, elmenekülhet... Egyszóval a természet alighanem messze „Ádám előtt” igencsak „kidolgozta” már a két nem közötti magatartásbeli különbségeket, előkészítve majdani társadalmi szerepüket is. Ha úgy tetszik, megalapozva a férfiuralmat.

Hát Ádám után? ... Mindenesetre az elején bekövetkezik egy „diszszonáns intermezzo”, ami némileg megzavarja a képet. Még ha a patriarchátus nem is egészen úgy, annyira általánosítható értelemben létezett is, ahogyan azt Bachofen idejében képzeltek. Mert aligha lehetett igazán hatalom, az annyira volt csak az, amennyire az anyaság kultusza a férfierőszakot képes volt féken tartani. Amiért az apaság fogalma ismeretlen még, amiért a nő így csodálénné, varázslónővé, termő és teremő istennővé lesz. Átmenetileg, ám nagyon hosszú időre: bármennyire is elcsodálkozhatunk afelett, milyen nehezen is jött rá az ember, hogy annak, amit mindig is gyakorolt, mégis csak köze van ehhez az egyedül nők művelte csodához. Ami lehetett a férfi számára akár stimuláló kihívás is, sok mindent megmagyarázó. Bármennyire elég is arra gondolni, hogy a két nem azonos értelmi képessége közül az működhetett hatásosabban, amelyik szabadabban és zavartalanabban tehetette ezt.

Nyilván sokkal korábban is már, mint ahogy — jóval a kövek, sőt részben már a fémek „hatalomátvétele” után — végre az apaság tükörképe is fény derült volna. Arra, ami mellesleg, mint szerep előbb is létezett már, ott lappangva az „alattvalóit” egyszerre védelmező és terrorizáló hordavezérben, hogy utóbb a mindenható családapa éppúgy továbbéljen, mint a törzsfőnökökben, királyban, a legkülönbözőbb korok tirannusaiban, egészen a modern diktátorokig. Úgyhogy az élettani értelemben vett apaság mibenlétének felismerése mindenekelőtt a nő- és anyakultusz degradálásához kínált „ideológiát”, elsősorban a férfierőnek a teremő képességének glóriáját hozva létre, az anyát inkább csak magot befogadó és kalászbá szökkentő termőföldnek tekintve. Úgy parancsolva őrzőnek tulajdon testéből fakadt magzatai mellé, hogy azok most már az ő apai tulajdonát jelentsék. Együttal pedig megfosztva a tágabb közösség ügyeibe való beleszólás jogától, különböző kerülő utak, pótmegoldások keresésére is kényszerítően.

Felfedeztetve a nővel a szerelmet is. De a férfival hasonlóképpen. Mert amint azt Grassnál olvashatjuk: „A Hal aztán kifejtette azt az elméletét, amely szerint a szerelem a nőuralom megszüntetésének az eszköze, mert láncra vert érzelmeket fog elszabadítani. Annyit fog követelni, amennyire senki sem képes. Tartós elégtelenséget fog táplálni, soha ki nem elégíteni. Ki fogja találni a sóhajnyelvet: a megvilágosítva elhomályosító poézist. Sajátjának fogja vallani a lombhullást, a fátylazó ködöt, a gerendát őrlő szuivat, az olvadó havat és a mámoros rügyfakadást. Az elvesztett hatalom pótléka lesz a nők számára, mint szakadatlan mohósággá torzult igény. Minden Ilsebill panasz dala lesz.”

•

Együttal nekik adományozva a konyha szigorúan körülhatárolt külön kis birodalmát. Günter Grass Halának kiindulópontját is egyben.

Ennek megfelelően jut a regényben nem kis szerep a gasztrológiának és a kulináris örömöknek is. Lapjain ugyanis a legkülönbözőbb korok ínycsiklandó ételreceptjeinek egész sorát ismerhetjük meg, nem csupán táplálkozás- és ételmezéstörténeti ismereteinket gazdagítván, hanem ezzel összefüggően a „hasközpontúság” lesz a regény sokszor hedonisztikus hangvételének meghatározója is egyben. Látszólag egyfajta vaskos és életvidám erotikával párosultan — főleg a középkori vonatkozású részekben — rabelais-ian élethabzsolóvá válva, de egyúttal szorongást keltően aggódóvá is. Emberi jövőnk nem éppen biztató távlatait mintegy a „mit fogunk enni?” kérdésen át közelítve meg, nem egy ponton keserű szájjal rontva el a képzeletbeli lakomák örömeit is. Nem utolsósorban a korunk Kalkuttáját megrázóan bemutató riportszerű be-tétben, ahová az elbeszélő a várost Európa számára felfedező Vasco de Gama huszadik századi inkarnációjaként érkezik történelmi fordulópontot jelentő partraszállásának egykori színhelyét újra megtekinteni. És annak alapján, amit itt láthat, miért is ne írhatna „verset egy rakás szarról, amelyet elpottyantott az Isten, és elnevezte Kalkuttának. A nyüzsgésről, a bűzről, ahogy él, és egyre csak sokasodik”. Annál is inkább, mert egy Káli-templom udvarán: „Arrébb egy fa az anyáké, akik gyereket akarnak, sok gyereket, még egy gyereket, egyre több gyereket, minden évben gyereket. Az anyák kívánságköveket aggatnak a fára. A fa tele van aggatva kívánságkövel, minden kő egy gyerek, még egy gyerek.” Úgyhogy nem csupán a bélcsatorna felső és „szép” vége, a táplálkozás örömei mellett beszédre, dalra és csókra is nyíló száj, a falatot aprító, de mosolyra is villanó fogszor, az ízlelőszemölcsait működtető nyelv, a nyelőgarat kap itt hangot, a középírással, a degeszre tömött vagy korgó gyomorral együtt, hanem a hátsó traktus is a maga bűzt, bomlást és enyészetet jelentő termékeivel. Alkotóelemeként e mozaikkockából összeálló, látszólag gáttalanul szertefutó, mégis mesterien megszerkesztett regénynek.

Amelyet, ha lényegét kívánjuk megmutatni, mindenekelőtt a nőemancipáció regényeként jellemezhetünk. Vagy akár a konyha rabságából” kivezető út regényeként. Amiért Grass történelem előtti és történelmi korokat idéző nőalakjai — hagyományos szerepkörükből adódóan — szakácsnőkként mutatkoznak meg. Azaz az „idők kezdetén” még a matriarchátus korának nemzetséget tápláló őanya-istennőiként, mint a háromemlőjű Aua, majd a népvándorláskori Wigga, sőt bizonyos mértékig még a kereszténység felvételének idején élő Mestvina is, aki azonban már varázslónőből degradálódik szakácsnővé, ezért is üti agyon súlyos vaskanalával ágyastársát, az őt megtérítő Szent Adalbert püspököt. Első megnyilvánulásaként annak a férfiuralom elleni lázadásnak, amely a rákövetkező korok különböző nőalakjainak eltérő magatartásában, mindig az adott történelmi kornak megfelelő „szabadságmegvalósításaiban” jut kifejezésre. A középkori gótika korát idéző Dorothea

von Montau fegyverkovácsné esetében a szakadatlan szüléskényszer elől menekülő, aszkézis ösztökélte szentté válásban éppúgy megnyilvánulva, mint a reformáció korát megtestesítő „kövér Gret”, azaz Margarete Rusch apácafőnöknői és kolostorszakácsnői működésében, nemcsak két törvénytelen leánygyermeket is eredményező, hanem főztjével két rajta élősködő férfipartner is jobblétre szenderítő életmódjában. Vagy a harmincéves háború korának művészeit és humanistáit istápoló, majd boszorkányként máglyán végző Agnes Kurbiella történetében. Amde a felsorolás folytatása előtt nem árt talán megjegyezni, hogy míg az eddigi nőalakok lázadó önmegvalósítási kísérletei jobbára a zsákutcát jelentik, vagy legalábbis öncélúak csak, ahogyan a történelem a Hal jótanácsainak és ajándékainak jóvoltából mindinkább előrehalad, de mindig visszájára is fordul, úgy lesz Grass szakácsnőinek lázadása egyre inkább előremutatóvá, gyakorlatilag értékesebbé, s válik társadalmi hatóerővé. Olykor a történelembe is beleszólva, mint a forradalmár szerelméért mindenre kész Sophie Rotzollról szóló részben, bármennyire történelemszifilázs legyen is véres komédiába torkolló kísérlete Napóleon danzigi helytartójának mérgező gombavacsorával való megölésére. Ám mégis inkább egyfajta csendes-szívósan életfenntartó erőt képviselve, úgy, ahogyan azt a Nagy Frigyes korabeli Amanda Woyke és feledhetetlen krumplilevese esetében tapasztalhatjuk. Hozzá kapcsolódva találkozhatunk különben magával az uralkodóval is, méghozzá két alkalommal: először a valóságos földi életben, amint a porosz állami krumpliföldeken folyó munkát ellenőrizve maga is elfogyaszt egy adagot a birtok cselédei számára készült krumplilevesből, másodszor a túlvilágon, ahol Amanda a királyt ólomkatonái mellől szólítja el, s fogja be krumplivetőmagot szállító taligája elé, így állítva magát az „öreg Fritzer” is az általa elképzelt „nagy-nagy mennyei világelelmező népkonyha” szolgálatába. Vagy a másik, a Bismarck korában működő és a sztrájkalap pénztárát is kezelő népkonyhaszakácsnő Lena Stubbe esetében, akinek „Proletár szakácskönyvéről” négy szemközt Bebel, a német szociáldemokrácia egykori nagy öregje, *A nő és a szocializmus* szerzője (!) is elismeréssel nyilatkozik, ám a kézirat kiadását szorgalmazni és előszót írni hozzá, tekintélyét féltve, mégsem hajlandó. És ami aligha mellékes, Lena Stubbe már mindenképpen okosabb és talpraesettebb, sőt olvasottabb is, sőt időnként italos fővel eldöngető, majd rendre bocsánatért esedező bumfordi horgonykovács férjénél, aki a maga ösztönös módján lelkes híve ugyan a munkásmozgalomnak, ám annak elméleti útvesztőiben képtelen eligazodni — nyilván ezért is lesz belőle az első világháború hősi halottja. Hogy özvegye végül is, immár ösöregen, mint egy náci gyűjtőtábor szakácsnője, egy bestiális kápó ütlegei következtében fejezze be földi pályafutását. Nem az elképzelt mennyországban tűnve el szemünk előtt, mint a hozzá legközelebb álló Amanda Woyke, hanem a földi pokolban, de valahogy mégis megdicsőülten.

Mert valahogy éppen ők, ezek a közösséget jóllakató „népszakácsnők” hatnak a leginkább a hajdani, nemzetséget tápláló őszanya-istennők újbóli megtestesüléseinek, őket is formálja meg az író leginkább szeretettel, legalább annyi gyöngédséggel, mint amennyi pajzán jókedvvel kelti életre a „kövér Gret” robusztus figuráját. Ők is képviselik leginkább azt a „férfitörténelem” alatt meghúzódó, óvó és megtartó alapállást, amit — hatását tekintve — akár „női történelemként” is emlegethetünk.

Őket követően azonban ez az eddig emelkedő vonal egyszerre csak mintha megtörne. Mivel a szakácsnők sorának véget értével — nem éppen váratlanul, inkább nagyon is vártan színre lépnek az „Emenci Mancik”. A hagyományos nőszerepeket eleve elutasítók, az egyenjogúságukat patikamérlegen grammozzók, a mindenáron férfiszerepre törők és férfiutánzóak. Bő teret kínálva az írói ironiának. Ebből adódóan is lesz Günter Grass regénye nem csupán egyfajta igazságszolgáltatás a női nemnek, hanem egyúttal a mítoszában lerombolt „férfitörténelem” elszíratása is. Ám annak megkérdőjelezése is mindjárt, amit a történelem netalán bekövetkező „elnőiesedése” mint lehetőség és megoldás kínál számunkra. Bármennyire úgy álljon is a helyzet, hogy „a történelem nőivé kíván válni”.

Mert a regény jelen idejének nőalakjai, mármint a Halat férfitársaságáért és a női nem megrágalmazásáért perbe fogó feminista „nőtörvényszék” (másképpen „nőiszék”) tagjai már kevésbé hordozói azoknak az erényeknek, amelyek a történelmi múltból felbukkanó szakácsnőket jellemzik. Legkevésbé úgy, mint az egykor éltek újbóli megtestesülései, ahogyan azok rossz utánzataiként, sőt karikatúráiként megmutatkoznak — egyúttal az elbeszélő volt szerelmeiként vagy alkalmi partnernőiként is, valahogy azt sugallva ezáltal, hogy Grass történelmet újraélő és -értékelő elbeszélője voltaképpen belőlük alkotja meg régmúltat idéző nőalakjait, beléjük vetítve hiányérzetét is egyúttal: azokat a tulajdonságokat teljesítve ki bennük képzeletében, amelyeket jelenkori valóságos mivoltukban hasztalanul keres, vagy csupán csökevényes és fogyatékossgá torzult formában találhat meg. Nem utolsósorban kiegyensúlyozatlanságban, féligazságokra épülő, „hisztis” vádakban törve felszínre, úgy, mint az ügyész nő szerepét betöltő Sieglinde Huntschánál, aki bármennyire joggal tekinti is „férfiúi főbűnnek” az erőszakosságot, mégis lényegre tapintó reagálást vált ki az elbeszélőből: „Nem, nem, Sigg. Az nem fér bele. Nem mázolólok én be neked. Azt te csak szeretnéd. Hogy aztán jobb legyen az ágyban. És nyomhasd a »tipikus férfi«-szöveget.” Amely vonások aztán másoknál a mindenáron való férfivá válás, vagy a férfiúi közreműködés nélküli gyermekszülés képtelen óhajában jutnak kifejezésre. Vagy éppen lesbizkus örömek keresésében, férfiúi privilégiumnak számító testtartásban bizonyos természetes szükségletek elvégzésekor, megfelelő póteszköz segítségével. Azon a szí-

gorúan férfiak számára megrendezett „apák napi” táborozáson, ahol a szóban forgó csoport néhány tagja nemkívánatos vendégként jelenik meg, és ahol annak egyik, leginkább nőnek megmaradó tagjáról, a szerencsétlen Sibylle Miehlauról kiderül, hogy társnői ugyanolyan élösködő módon használják ki, mintha csakugyan hímneműek lennének. Mielőtt fizikai értelemben is áldozatul esne egy most már valóságos hímneműekből álló huligánbanda támadásának. Ezzel a véresen groteszk véggel is ugyanúgy a nemek közti viszony holtpontra jutását fejezve ki, mint az 1970-beli gdánski sortűz áldozatául esett lengyel Maria és az elbeszélő szigorúan „lényegre szorítkozó”, tengerparti szerelmi együttlétével. Amely jelenetet követően a per véget értével újból „szabadlábba helyezett” s a férfinemből szintén kiábrándult Hal már a lány hívására bukkan fel a hullámok közül, hogy ettől kezdve őt, a „női felet” segítse tanácsaival a történelem folytatásához.

Kétségtelenül igazságot szolgáltatva, de félt, hogy mégsem igazán reményeket támasztva. Annál kevésbé, mivel az eddigi Maria, ahogy a távolodó elbeszélő után fut, egyszerre csak Ilsebill, a feleség alakját ölti magára. Azért az Ilsebillét, akihez a Hal történetét elbeszélő első személy meséje szólna, ha az asszony egyáltalán odafigyelne. Csakhogy nem figyel, sőt a regény végén egyszerűen elfut férje mellett, hagyva, hogy most már az szaladjon utána. Egyúttal ki a regényből is, rábízva a folytatást és a tanulságok levonását képzeletünkre.

•

Nosza hát! Induljunk ki talán a „nőiszék” elé állított Hal utolsó szó jogán elmondott beszédének néhány sorából: „És még ahol sikerült is asszonynak politikai hatalmat szereznie, mind — Madame Pompadourtól, Golda Meirig és Indira Gandhiig — csak a férfiesz szerinti történelemfelfogás logikai kánpadjáról feszülten politizált...” Alighanem azért — merül fel mindjárt —, mert a logikának nincs neme, a logika mindenekelőtt emberi, bármennyire lehet embertelen is. Sőt ha rajtunk, embereken kívül létezne más „észlény” is, attól tartok, annak gondolkodása is ugyanazon törvényekhez lenne kénytelen igazodni. Még ha szokás is „férfi” és „női” logikát emlegetni, s bármennyire férfiszokás legyen is a másik nemet logikátlansággal vádolni, nagyképűsködve logikából megleckéztetni. Úgy tetszik, azzal összefüggésben, hogy a leg-racionálisabb logikával felépített gondolatmenet kezdetén is ott lapul egy kiindulópont, egy „prelogikus premissza”, amit már nem vizsgálunk, mivel eleve megingathatatlanak, evidenciának tekintjük, alapvető értéknek véljük. Bármennyire nem létezik is hát külön férfi és női logika, annál inkább különbség lehet a férfi és női értékrend között. Na és az utóbbira épülő gondolkodás főleg olyankor tetszik a „férfiagy” számára logikátlannak, ha ez a bizonyos értékrend nem is igazán tudatos,

s így védelmezőjük legfellebbezőbb holmi idegesítő „csak”-okkal képes azt megfogalmazni és védelmezni. És hát az életkor szerinti vagy szocialista kiskorúakkal, vagy ha úgy tetszik, elnyomottakkal, e téren különben is gyakran van baj, éppen mert bármilyen értékrendre épülő cél motiváljon is valakit, magatartása mindig aszerint látszik logikusnak, mennyire képes azt meg is értetni. „Férfiasan” logikus érveléssel, függetlenül attól, hogy az ehhez szükséges „készülék” férfi vagy női koponyában foglal-e helyet, s hogy az alapérték, az a bizonyos „prelogikus premissza”, holmi férfias vagy nőies értékrendbe sorolható-e, illetve minősíthető-e egyáltalán ilyennek vagy olyanak. Ha egyszer a történelem játékszabályait — legalábbis látszólag — a „férfias” értékek és magatartásformák határozzák meg, ezért a „történelemcsináló” szerepbe kerülő nő, még ha netalán „női praktikával” él is, mindenképpen hozzájuk kénytelen idomulni. Azt viszont már kérdezni sem érdemes, vajon melyik koponya birtokosaként több az esély történelemalakító szerephez jutni.

Akkor sem, ha a ma még egyértelműnek mondható, nem bizonyos, hogy holnap is így lesz.

Csak hát a távlatok reményteljességét vagy kilátástalanságát nem feltétlenül az államférfiúi vagy „államnői” döntésektől függő „nagy-történelem” határozza meg. Hanem legalább ennyire a „kistörténelem”, a látszólag láthatatlan hétköznapioké. Ami a „nagy-történelem” játékszabályait is kialakítja, az értékrendeket, az „irracionális premisszákat” is létrehozza. Ebben pedig nem csupán a „szegény halászoknak” van szerepük, hanem ugyanígy az „Ilsebilléknek”.

Volt is mindig. Akár „szakácsnőként”, akár pedig a szakácsnői szerep nem vállalásában, az attól való menekülésben megnyilvánulva, Grassnál is lényeglátóan tetten érten. „A te mosogatásod meg az én mosogatásom csak nem lesz a mi mosogatásunk, nem akar az lenni” — hangzik fel ugyanis az elbeszélő fanyar-keserű panaszszava, annak jelzéseként, hogy a nőemancipáció fonákjára fordulását nemcsak a nőiség harcos feministáinak magatartása mutatja meg, hanem a feleségé, Ilsebillé is, sokat akaró, de földhözragadtan kisszerű igényeivel, legyen szó akár zajtalan mosogatógépről, akár nyaralásról a Kis-Antillákon. Aminek kapcsán akár úgy is sóhajthatunk, hogy hát lám, minden emancipálódással az a baj, hogy amint az egyik fél dominálása megszűnik, nyomban megszűnik a harmónia is. Jobban mondva annak látszata inkább. Valójában az a „kényszerharmónia”, aminek megbomlásával a szerepmegosztáson alapuló funkcionális egység kerül veszélybe, az a történelem szentesítette bejáródottság, amit — bármilyen részről legyen is szó az életnek — mindig olyasmi biztosít, ami egyben igazságtalanságként is megélhető. Kizsákmányoltsággként is, elnyomatásként. Sajnos, de mit tehetünk, fűzhetjük hozzá mindjárt kifordított tenyérrel, ha úgy tetszik, képmutató férfiassággal, Grass „emancipációtörté-

neti” láttelestől kiindulva is. Éppen ezért — mivel szerzőnk, miközben a múlt elnyomott, de heroikus szívóssággal küzdő, lázadó, ám mégis odaadóan önfeláldozó asszonyainak állít emléket, viszont a másik (második?) nem mai „öntudatra ébredt” példányaiban holmi maguk körül szálnalmas-nevetségesen csapkodó és nehezen elviselhető teremteseket lát csak — férfiúi sóhajtozásunkat olyképpen is továbbfolytathatjuk, hogy hát hiába, ilyenek vagyunk, annyira a magunk privilegizált helyzetének magaslatáról letekintve vagyunk képesek csak elfogadni, szeretni és tisztelni, sőt saját lovagiasságunkat ünnepelve, alkalmanként még védelmet és segítséget nyújtani is, hogy amint fölényünk e talapzata eltűnik a lábunk alól, a nőiség minden varázsa, ideértve az anyaság dicsfényét is, nyomban holmi optikai csalódásnak tűnik számunkra. Rögtön, amint nem fölülről tekinthetünk rá. Ha meggondoljuk csakugyan, ezért is kell rá odafigyelni. És hát miért ne mosogathatna a férfi is, egyre többen meg is tesz már, hála istennek. Csak hát Grass a „mi mosogatásunkról” ejt szót, arról a közös nevezőről, ami a férfi „mosogatókészsége” ellenére sem akar összejönni. Ezt jelzik az elbeszélő és Ilsebill egyelőre alig észrevehetően bomlani kezdő házasságának lassan, de biztosan felhamozódó tünetei is, amelyek miatt aztán Ilsebill terheessége sem mondható idillikusan örömteli várakozásnak. Úgy tetszik, mégiscsak a férfi és női értékrend biológiai, etológiai, őstörténetileg és történelmileg egyaránt meghatározott, alapvetően eltérő életorientációja következtében. Amiért másra „termettek”.

Na de ide jutva vagy netán süllyedve, miért ne idézhetném akár Nietzsche-t is? „Harcra termett a férfi, szülésre a nő” — azzal folytatva, hogy ennél bőszítőbben igaz közhelyet filozófusnál ritkán olvashatunk. S azzal is, hogy attól mentsem meg minket a Magasságos, hogy a két nem továbbra is mindenekelőtt azt tegye, amire termett, ettől vált a történelem véressé, ettől lett „férfitörténelem” belőle. Persze a nietzschei közhely, mint minden aforisztikusan kifejezett igazság, túlságosan tömören igaz. Olyképpen, hogy sok mindent magában foglal.

Ami a „harcra termettséget” illeti, mindenekelőtt akkor, ha fokozott agresszivitást, illetve sok mindenben megnyilvánló és eltérő célokra törő aktivitást értünk alatta. „Transzcendenciát” is, hogy Sartre és Simone de Beauvoir szóhasználatából is kölcsönvegyünk valamit: egyfajta célirányultságot, valamit, amiért élni érdemes, túl a betevő falat megszerzésén és utódaink felnevelésén. Szemben a nőinek mondott „immanenciával” az otthon, család, gyermek önmagába visszatérő, búvós körével. De szemben akár a szerelemmel is. Mindazzal tehát aminek szemében ez a „transzcendencia” mindig is szálkát jelent. Némileg joggal is, mivel — Grass ítélkező nőfiguráinak szemével nézve legalábbis — éppen ez tehető felelőssé a történelemért. Mivel „minden időben férfiak voltak, akik hideg áhítattal, hittel megverve, mindenkor igaz ügyeket szolgálva, végcélra függesztett merev tekintettel, arkangyalok módjára és

irtóztató tévedhetetlenséggel antedatálták emberek halálát, dölyfösen, hívn, felejtve asszonyt és gyereket, de szenvedélyesen dédelgetve mindenkor instrumentumokat, mintha az ölés a nemi élet folytatása volna, más eszközökkel". Vagyis igen, így igaz. Ám vajon a hímneműség torzító lencséjén át nézve tűnne igaznak csak, hogy az embernek szüksége lehet más ilyen-olyan-amolyan közösségi kategóriákkal is azonosulni? „Család felettiekkel” — egészen a mélyen tisztelt emberiségig. Vagy megismerni a „mindenséget”, egyszerűen a megismerés kedvéért. Függetlenül attól, mit nyerünk vele, áldozhatunk-e belőle valamit a család oltárán... Nem mintha az „elférfiatlanodás”, főleg a „harcosnak” mint a férfiasság őstípusának háttérbe szorulása káros lenne, vagy nem lehetne akár üdvözlendő is. Mellőzve a kérdést, miképpen is csapolhatnánk le az agresszivitás hajtotta aktivitás belső kényszerét, s hogy az első pillantásra egyedül üdvöztetőnek tetsző „intellektualizálás”, az agresszivitás szellemi síkra terelése, a képességek eltérősége miatt ugyanúgy nem jelentheti az egyetemes érvényű megoldást, mint a kreatív képességeket követelő feladatok hiánya miatt. Nem szólva arról, hogy ez az agyvelő általi mennybemenetel más szempontból ritkán felel meg a „szülésre teremt” immanencia fészekkereső elvárásának: a mindent agyával megragadó személyiség, még ha átmenetileg „mélyen” érez is, hamar meg-, sőt kiismer, és továbblép. Mivel csak keveseket fog kiemeríthetetlennek is érezni. Még ha művészként lehet is ilyen igénye, de ha tudományos kutató, technikus, politikus, menedzser... hát legfeljebb saját „mélységének” csapdájába esik bele, anélkül, hogy rá igazán szüksége lenne. Szüksége inkább biztonságos háttérre lehet csak, ámbár felüldítő változatosságra gyakran semmivel sem kevésbé. Ám ha a „transzcendencia” — most már nem a mindenáron teremteni akaró „agyember” esetében — valami ártatlan hobbi formáját ölti, numizmatikusként vagy akvaristaként törve felszínre, az „immanencia” számára sokszor így is ellenszenv tárgya. Feltékenysége is nemegyszer, mint ami fontosabb „nálam” vagy „nálunk”, szerencsés esetben is jóindulatú lenézéssel kezelt, amiért „jobb, mint ha kocsmába járna”. Rosszabbul jár a gyakran gyűlölt sportrajongás, nem feltétlenül azért, mert durva erőszakkiélésre is alkalmat nyújthat, hanem mert Ilsebill azt szeretné, ha párja „komoly dolgokkal” foglalkozna, még hozzá minél inkább hordozója ennek az „immanenciának”, annál inkább. Mert a mai Ilsebillek mintha nem ezt az immanenciát levetkőzve lázadnának, hanem azzal együtt. Unva a konyhát, az otthont, de ragaszkodva is hozzájuk, a felettük gyakorolt uralomhoz, ma már nem annyira a férfitársat igyekezve benne megtartani, hanem vele kívánva repülni, a fészekkel együtt. Kirepüléskor is szerelem- és házasságközpontúan, a védettség burkába beleágyazva, végső fokon mindent az utódnevelés belső parancsának alárendelve. Érthetően, de érthető ellenállást is kiváltva, mivel az apaszerepnek nincs meg ugyanaz

az „ösztönbázisa”, mint az anyaságnak, vagy ha mégis megvan, hát az alighanem éppen a dominanciára törekvésben kifejezésre jutó agresszivitás. Vagyis Ilsebill szabad akar lenni, de valahogy a szabad költözködés jogáért küzdő jobbágy módjára, nem a jobbágytságot kívánva eltörölni, hanem csak földesurát szabadon megválasztani. Fajfenntartási szempontból érthetően, de... hát nem bosszantó ez? Még inkább, ha ellenállásba ütközve duzzog, nyafog, vagy éppen pánik fogja el. Az a bizonyos hím indulatokat is gyakran kiváltó reakció, melynek eredetét fajunk múltjának egyes bűvárai a majomhordára vezetik vissza: arra, hogy a majom-Ilsebill, legfőbb ellenségével, a leopárdal, többnyire akkor került szembe csak, ha a ragadozónak sikerült észrevétlenül átlopakodnia a figyelő-figyelmeztető hímek védőgyűrűjén, az utolsó pillanatban, amikor már csak a fejvesztett menekülés segíthetett. Csak hát a civilizáció veszélyhelyzetei ritkán háríthatók el ilyenféle „mozgásviharral”, sajnos, a behódolás reflexeivel inkább. Ezért is vesznek célba bennünket gyakran anyáinkon, feleségeinken, szeretőinken, nővéreinken, lányainkon keresztül bizonyos „férfiasan sötét” hatalmak. Mert Ilsebillék sokszor mintha épp ezt nem értenék: a *navigare necesse est*-et, hogy a *fiat justitiá*-ról ne is szójunk... Vagy inkább az lenne a baj, Ilsebill, hogy mi túlságosan is ezt értettük csak, annyira, hogy még alig értve is takaróként használtuk?... Meglehet, ám ha így van, kérdés, érdemes volt-e egyáltalán kikászolódnunk a Baltikum vagy más égtáj anyaöleleg ösmocsarából. Vagy akár a fáról leszállnunk.

Mert valahogy mintha itt rejlenének a gyökerei ennek a „karinthys” egymást akaró mást akarásnak. Annak az „emancipációs interferenciának”, amelynek legfőbb hordozói nem az immanenciából valóban kinövő felnőtté emancipálódik és nem is a feminista szélsőségesek, a szükségképpen taccsra kerülők. Hanem akik a hagyományos nő és anyaszerepet emancipálnák, tőlük telhetően a férfiszerepet is igyekezve annak „ciklikusan” továbbtenyésző alapálláshoz idomítani. Ezért is lesz ideális férj, akinek „mindene a családja”. Nem biztos, hogy a férfi is egyben. Mert az távideálként lehet filmszínész vagy popénekes, ám anyagi valóságában lehet, holmi kivesző állatfajta még fellelhető példányaként (nem feltétlenül intellektuális partnert kereső észlelyhímek szemében mindig megbocsáthatatlanul) a „bunkó”, a primitív kemény legény is. Reménytelen házasítási kísérletek tárgyaként vagy kiegészítő szerepben csupán... Ámde akárhogy legyen is, tagadhatatlanul azokról a vészjelző „előítéletekről” van itt szó, amelyek nyilván a „nőgyűlölő” gondolkodókban, a Strindbergekben és Otto Weiningerekben is ott munkáltak. Azokban, akik zsenihez illő egyoldalúsággal lettek a „neomatriarchátus” napjainkban egyre fenyegetőbb tünetcsoportjának első észrevevői. Minek vajmi kevés köze van az Indira Gandhi-típusúan gondviselő anyacsászárnők vagy aMargaret Thatcher-féle szigorú állami házvezetőnők működéséhez. Annál inkább ahhoz az infantilizmus-

hoz, ami legfeljebb az ifjúság hamvasságával párosulva tűnhet elbűvölő nőiességgnek. De sokszor még így sem. Mert főleg bizonyos amerikai regények és filmek elkényeztetett-követelőző és nyávogósan „szexis” lányalakjai semmivel sem kevésbé visszariasztók ugyane típus anyává érett változatánál: a szerepét agresszív kotlósöntudattal játszóánál, a kötelességekről kioktatónál, a gombnyomásra szívrohamot produkálónál. Annál a környezete felett érzelmi zsarolással uralkodó feleségnél és családayánál, aki valahogy nagyon érthetővé képes tenni bizonyos váratlan férji eltűnéseket, vagy éppen a feltámadó férfibrutalitást olyanoknál is, akik erre nem hajlamosak. Nem szólva arról, hogy ez a féltő-óvó zsarnokoskodás távoli és elkorcsosult rokona csak annak a családot tápláló és közösségfenntartó szívósságnak, ami Grass szakácsnőiben oly szépen munkál, ezért is nem válhat belőle további fennmaradásunkhoz reményt nyújtó fenntartóerő. Nem, mert miközben mindent az immanenciának rendel alá, harcba is küld. Korunk kincs-vadászainak szerepére kényszerítve, megint csak a történelemért kárhoz-tatott agresszivitást újrateremtve.

De hát miért lenne mindez másképpen? . . . Ezért lesz a szegény halászból és feleségéről szóló mese mindkét változata egyformán igaz.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

BELSŐ TÁJAK FÉNYKÉPEI

Fehér Ferenc: *Vállalt világ*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988

A *Hazavezérlő csillagok* (1970) és az *Egyazon ég alatt* (1984) című kötetek után ez a harmadik Fehér-válogatás, amely esszéket és jegyzeteket tartalmaz. A *Vállalt világ* mindkét említett könyvhöz nemcsak műfajilag, hanem részint formálisan kötődik, ugyanakkor pedig írói szándék, szemlélet, magatartás és eszközök tekintetében teljes mértékben egyenes ágai folytatása is azoknak. Az új kötet borítója emlékeztet a *Hazavezérlő csillagok*éra. Mindkettőn felismerhetően vajdasági tárgyú Dormán-fotók láthatók. Ott falusi utcarészlet, ücsörgő néne portréja, itt egy falusi ház, kislány népviseletben, egy földművelő portréja. Az *Egyazon ég alatt* és a *Vállalt világ*nak viszont a fejezetcímei azonosak: A megtartó emlékezet; Versek és tájak; Lírai országjárás.

Egyfelől tehát a *Vállalt világ* írásai is dokumentumok, akár a fényképek, a mi világunkról, másfelől viszont sajátos hármaskötődés is jellemzi őket: kultúránkhoz, a jegyzetíró költői habitusához és a velünk együtt élő népek nemzetiségek költészetéhez, ahogy ezt a könyv három fejezete lazán körülhatárolja, jelzi az olvasónak.

Kulturális jelenünk nem képzelhető el szellemi múltunk értékei, nyoma nélkül, a jelen egyik tartópillére az emlékezet, a múltat megőrző tudat. Hogy mai valóságunk dimenzióit, saját helyünket jobban, pontosabban ismerjük, abban segítenek a helytörténeti kutatások. A száz—kétszáz éves bácskai és bánáti jobbágylevelek sem elsősorban szépirodalmi művek, novellák, regények, versek lehetséges témáit őrizték meg és villantják elénk, hanem jelenünk múltba, történelembe nyúló, gyökerező hajszálerői. Hogy Ács József és a többi kortárs művész festészetét kellően magunkénak érezzük, annak érdekében jó tudni Kukac-Péterről, soráról, hányattatásáról, munkásságáról. Azért, hogy elgondolkozzunk mai kicsorbuló nyelvi állapotunk és gyakorlatunk felett, s netán elszégyelljük magunkat, hogy mivé tettük, tesszük anyanyelvünket, tanulságos ismerni mind a népi mondókákban megőrzött teremtmény erőit, játékos frissességet, mind a jobbágylevelek s egyéb dokumentumok

nyelvi szépségét, tisztaságát, erejét. Mindezt így talán a kötet egyik írása sem mondja ki, de az esszék és jegyzetek egymásutánjából, folyamatos olvasásából eléink rajzolódik az összefüggések ezen rendszere, a van és volt elgondolkoztató függőségi viszonya. Akárcsak abból a Szentelekyt idéző példabeszédszerű írásból, amely a nemzetiségi kultúrák mindeneseinek megbecsülése érdekében készült, figyelmeztető példákat válogatva, említve.

A költő nyilatkozik meg a válogatás második fejezetének — Versek és tájak üzenete — írásaiban, melyekre talán leginkább illik műfaji megnevezésként, hogy esszék. Ezek akár költői meditációkként is olvashatók a versről, az első vers — első álom sajátos viszonyáról, a „felszín mögött megnyíló mélység”-ről, melynek „érzékelése és érzékeltetése” lehetne a „lírai lényege”. Az elmondhatatlanról, aminek kimondására, megfogalmazására szüntelenül, makacs állhatatossággal vállalkozik a költő, mert vállalkoznia kell. Az alkotás lélektanáról Stevan Raičković verses esszéje kapcsán. A költői meglátás mikropéldáiról, meg arról, hogy az újszülött vers esetében a költemény szívének dobbanását kell figyelni, mert ez jelzi az adott vers másságát, egyediségét, újszerűségét, s életre hívója költőértékét is. Szép következtetességgel vezet olvasóját a jegyzetíró a vajdasági égalj lírai jelzései majd pedig egy vers (Miroslav Antić: Vajdaság) történelmi vonatkozásai között. És miközben a vers körüli gondjairól, gondolatairól ír, Fehér Ferenc módot ejt, talál a költő helyzete feletti keserveiről is szólni. Hogy közönséges portéka, árucikk lett a könyv, hogy a hivatalnokszellem verstől, költészettől, szellemi együttéléstől idegen mércéket alkalmaz. Arról, hogy „az író nem tud megélni könyveinek jutalmazásából. Dolgoznia kell, mást is”. Miközben „fele személyi jövedelmünk rámegy havonta, hogyha négy-öt értékesebb könyvet vásárolunk, vagy négy-öt saját könyvünket akarjuk postán elküldeni a szomszédos országokban élő író társainknak, tiszteletből, barátságból”. Mert mindez, bármennyire is kicsinyesnek is tűnik, beletartozik a jugoszláviai magyar költő életébe, sorsába, ahogy a fordítás iránti igény is.

A költő mellett a fordító Fehér Ferenc is megmutatkozik a *Vállalt világban*, s nemcsak azzal, hogy esszéiben, jegyzeteiben saját fordításait építi be, használja fel, hanem elsősorban a fordítás iránti kötelesség és felelősség tudatos vállalásával. A könyv harmadik része macedón, albán, szlovén, román, szerb, crnogorai költőkről és versekről készült írásokat tartalmaz. Hogy a ciklust Ács Károly *Napjaink éneke* című nagy jelentőségű vállalkozásának viszonylagos visszhangtalansága miatt joggal kesergő írás vezet be, az több szempontból is jelképes lehet. Jelzi, hogy itt nemcsak fordítástudat és -készség létezik, hanem eredmények is vannak, nagyok, jelentősek, ugyanakkor a megbecsülés hiányára is utal. Fehér írásainak külön értéke, hogy a fordítás műhelygondjait és eredményeit úgy sorakoztatja fel, hogy köz-

ben például kis macedón vagy jugoszláviai román költészeti áttekintés, irodalomtörténeti vázlat is felrajzolódik.

A versírás nemcsak költészet, a nyelvvel való törődés nem csak nyelvészfoglalatosság — tanulságos lenne a kötet nyelvre vonatkozó észrevételeit, megjegyzéseit kigyűjteni, tanulságos vonatkozásjegyzék kerekedne belőle —, a fordítás pedig nemcsak irodalmi ügy: üzeni a *Vállalt világ*, hanem az is, amit a címbeli ige jelenthet — magatartás, feladat, teher, kötelezettség, viszony, szerep, megbízatás vállalása is. Cselekvés. Ahogy az írás is az. Fehér Ferenc pontos önjellemző megfogalmazása szerint az övállalása azt jelenti, hogyazok közé tartozik, „akik vallják és munkájukkal, életútjukkal próbálják kifejezni, hogy a művészi és társadalmi felelősségérzet elválaszthatatlan fogalmak”.

Ennek bizonyítéka lehet a *Vállalt világ*, amely árnyalt gondolataival, s nemkülönben szép, keresetlenül pontos lírai nyelvvel élvezetes és hasznos olvasmány.

GEROLD László

„A SZAVAK: ÁRULÓK”

David Albahari: *Jednostavnost*. Rad, Beograd, 1988

A kis elbeszélő formák művelőjeként vonult be másfél évtizeddel ezelőtt az irodalomba David Albahari. Talán enyhe is a „bevonult” kifejezés, mert az újvidéki Maticánál megjelent *Porodično vreme* (A család ideje) című kötetére nemcsak fölfigyelt a kritika, hanem szerzőjét egyenesen Danilo Kiš mellé állította. Ma már lényegtelen, voltak-e túlkapások ezekben a kritikákban, tény viszont, hogy Albahari eddig megjelent hat kötetével bizonyította: rászolgált az előlegezett bizalomra. Kötetről kötetre mélyül novelláinak, kisprózájának világa; miközben egy önmaga teremtette mikroszféra ütőerén tartja ujját, korunk pulzusát tapogatva figyeli a szellemi rezdüléseket.

A család, pontosabban egy család Albahari prózájának élettere: a szülők, a testvérhűs és a feleség, valamint egy-egy leginkább távoli rokon vagy ismerős az, akit meséjébe bevon. E zsidó család mindennapi dolgairól folyó beszélgetéseibe kapcsolódik be a narrátor-író, vagy pedig megfigyelőként közvetíti az ott történeteket, hogy aztán mindezen el-töprengjen, véleményt vagy éppenséggel ítéletet mondjon. Erősen meditatívok és emlékezőek ezek a novellák. És olyannyira egységesek, hogy az egész eddigi elbeszélői opus egyetlen fűzérnek is fölfogható; akár lazább szerkezetű regénnyé is szerveződhetne. Ennek az elképzelt regénynek nyilván a paradoxonokban gondolkozó hős lehetne a főszereplője, aki állandóan gátlástalanul mesél, történeteket ad elő, jellemzi e kis közösség embereinek az adott dolgokhoz való viszonyulását. Az

író-narrátor mindezt kivételes könnyedséggel teszi, szinte ömlenek belőle a szavak. Albahari mégsem fecsegő, hanem gondolkodó alkat, akinek kiváló hajlama van az ironizálásra. Éppen ezért írásait kellő figyelemmel kell olvasnunk, nehogy a csapdáiba essünk. Mert e próza ironikussága és paradox volta bizony csapdákat is rejtget. Ilyenekkel van tele a legújabb, *Jednostavnost* (Egyszerűség) című kötete is.

Itt mintha a változásokat előidéző mozzanatokot kutatná az író, felismeréseiről tájékoztatva olvasóit. Módszerének egy illusztratív példáját sejthetjük meg — e számunkban is közölt — *Jeruzsálem* című novellájából, amikor a világ dolgairól elmélkedve megállapítja: „... hiszem, hogy az egyszerű dolgok (halál) megsemmisíthetnek bonyolult szerkezeteket (elbeszélés), bár rég beláthattam volna, hogy ami egyszerű, az bizony mindennél bonyolultabb. Nincs nagyobb labirintus, mint az egyenes út, amely két várost köt össze egyazon folyó partján”. Az író ehhez hasonló módon keresi az oksági összefüggéseket, az elbeszélő és a gondolati próza sokszor egybemosódó mezsgyéjén haladva, néha metaforikusan, még gyakrabban szillogisztikusan. Közben számára *a szavak árulók* (Idézet), az *igaz beszéd pedig a néma beszéd* (*A rádiónak nyilatkozom*). A töprengés — sokszor a végig ki nem mondott, a végig ki nem fejtett — ezekben a novellákban az összefogó keret, de hiányérzetünk aligha lehet, mert a jól megszerkesztett, feszes írások nyomán következtetni lehet, s így, olvasójának intellektuális és emotív bevonásával Albahari a ki nem mondottat is „kimondja”, a láthatatlant is „látatja”. Mintha az értelem és érzelem spinozai dialektikájára épülnének ezek a novellák, erős közlésbeli és nyelvi redukció érvényesítésével. Ha a szavak árulók, akkor óvatosan kell bánni velük, hogy kevésbé legyenek azok, ha pedig az igazi beszéd a néma beszéd, akkor hallgassunk is olykor, hátha hallgatva többet meghallunk a valamiről.

Új kötetének darabjai is többnyire dialogizáló rövid történetek, de a régebbiről ismert, paradoxonokra való építkezés itt még kifejezettebb. „Furcsa: ahhoz, hogy valami eltűnjön, néha elég, ha behunyjuk szemünket, máskor viszont ki kell nyitnunk. Képmutató és tökéletlen ez a világ” — mondja egy helyen, majd: „Ha azt akarod, hogy a dolgok másképp legyenek, először egyformává kell gyúrnod őket. Csakis azután változtathatsz rajtuk.” Az írói megállapítások aktualitására és egyetemességére is fel kell figyelnünk, az egyszerre feltörő polifóniára.

Albahari sokszor azért kanyarogtatja a mesét, hogy ideje és módja legyen megtenni az írásaira oly jellemző gondolati bukfcenet. Mintha ahhoz, hogy bizonyos legyen valamiben, előbb a bizonytalanságot akar-ná megismerni. És csak akkor — ha már tudja, mit jelent bizonytalan-nak lenni — adja át magát a bizonyosságnak.

Kétségkívül a szöveg pszichológiai töltése kelti föl érdeklődésünket ezek iránt a novellák iránt. Hogyan változtatni a meglevőt, az adottakon kívül milyen lehetőségek léteznek még, vajon pontosan magya-

rázzuk-e a dolgokat, mi van akkor, ha nincs igazunk — ezek és az ezekhez hasonló kételemek foglalkoztatják az írókat. Olyan kérdések tehát, amelyekre soha sincs egyértelmű válasz. És mégis sokféle (jó-rossz) válasz lehetséges. Ezek azok az imént említett logikai bukfencek, amelyekhez megfelelő prózaírói módszert is talált. Novelláinak zöme valami váratlan, előre nem sejtendő, meglepetésszerű eseménnyel kezdődik. A váratlanra pedig azonnal reagálni kell, így vagy úgy, mert a váratlan nem hagyhatja közömbösen az embert. Ezenfelül pedig a váratlan mindig jár a miérték és a hogyanok özönét hozza magával, a váratlanon vitázni kell, a vitában pedig fel is lehet hevülni. Albahari is sokszor éppen ezt teszi, és ettől kap eleven erőre az írás. Mint a *Látvány, szivárvány* című novellában is, amelyben apja szájába adja az írói módszerét is definiáló mondatot, miszerint: „A te katasztrófa-előérzetted (...) annyira természetellenes, mesterkélt, hogy az már ön maga karikatúrája, paródiája”. Igen, sokszor a karikatúra jobb a fotográfiánál, mert túlzó vonalai már ez egyéni hozzáállást is jelzik; megmosolyogtathat, ki nevetethet, a dolgokat a feje tetejére állíthatja.

Albahari kritikái az író anekdotizáló hajlamára is felhívják a figyelmet. Véleményünk szerint — a *Jednostavnost* kötet is erről győz meg bennünket — ezekre az írásokra az aforisztikus gondolkodásmód a jellemzőbb. A már említett idézetek is a magvas mondásra, a rövid, szellemes megállapításokra való hajlamát bizonyították, s hasonló példákat még bőven találhatunk új kötetében. Különösen a *Rövid történet poétikája* című öt különálló írásában: „És így van ez. Vonulunk be a történelembe, és ki az életből. Nem lehet az egyiket a másikat is” — olvashatjuk, majd pedig: „A becsület az igazi irodalom előfeltétele? (...) Nem, ez a tudomány a szavak jó megválogatásán alapszik.” Ezek az aforizmaszerű megállapítások leginkább mintegy csattanóként hangzanak el, s akkor hatnak igazán meggyőzően, ha a dolgok elevenjébe találunk. Jegyezzük meg, nem mindig azonos erővel csapódnak be, néha viszont telitalálatok. A mozaikszerű, fegyelmezett vonalvezetésű, intellektuális irányultságú írások az igazi Albahari-írások. Azok, amelyekben előtérbe kerül az a kis mikroközösség, amely önkörébe zártságában is teljes világ.

Reméljük, ezt bizonyítani is tudjuk a jövőre megjelenő Albahari-novellák első magyar nyelvű válogatásával is.

BORDÁS Győző

TEREMTŐ PÁRBESZÉD AZ EURÓPAI HAGYOMÁNYOKKAL

Viktor Žmegač: *Krležini evropski obzori*. Djelo u komparativnom kontekstu. Znanje, Zagreb, 1986

Kevés olyan író van, nemcsak a jugoszláv vagy a magyar irodalomban, de a világirodalomban is, akire oly jellemző volna, hogy a szépirodalmi művekkel párhuzamosan műveli az esszé és tanulmány műfaját is. Miroslav Krleža e kevesek közé tartozik. Esszéinek, tanulmányainak impozáns mennyisége, tematikai sokrétősége, jól érzékelteti szerteágazó érdeklődését és fogékonyságát, s egyben útmutatóul is szolgálhat a szerzőt ért hatások feltérképezéséhez. Ezek alapján arra következtethetnénk, hogy könnyű dolga van annak a kutatónak, aki e szerző életművének komparatív vizsgálatát tűzi feladatául. Viktor Žmegač szóban forgó tanulmánykötete azonban meggyőzhet arról, hogy ha valaki alapos munkát akar végezni e területen, egymaga semmiképp sem vállalkozhat egészének körüljárására, csak bizonyos részmunkálatokra. Žmegač kutatói alaposságát, elmélyültségét és nem utolsósorban impozáns tárgyismerettel párosuló esztétikai fogékonyságát bizonyítja az a pontosság, ahogyan vizsgálatának (rész)tárgyát meghatározza. Ezzel sikerül a közvetlen hatások kimutatása helyett (amelyek, valljuk meg, sokszor nem is valódi hatások, hanem párhuzamosságok) Krleža életművének a helyét az európai kultúrkör szellemtörténeti és irodalmi tradícióinak kontextusában kijelölnie. Könyve e hagyományokkal folytatott sajátosan krležai *párbeszéd* legfontosabb vonatkozásait foglalja magában. „Felkutatam — írja kötetének bevezetőjében Žmegač — az európai irodalmi és szellemi tapasztalat nyomait az egyes szövegekben, nem foglalkozva a »hatásokkal«, hanem egyedül a szerző azon képességével, ahogyan a különböző tradíciókat alárendeli saját kifejezőerejének.” Žmegač tárgyválasztása és vizsgálati módszere jól példázza a komparatív kutatások tulajdonképpeni hasznát és értelmét. Azt, hogy céljuk nem lehet önmagáért való. Az irodalmi és szellemi hagyományok beépülésének egy-egy írói életműbe egyfelől a hagyományok, másfelől az adott életmű értelmezésének kiszélesítését kell eredményeznie. E tanulmánykötet sikeresen hozzájárul e két horizont kitágításához.

Žmegač komparatív vizsgálatainak egyik vissza-visszatérő tárgyát Krleža Rég múlt napok című, 1914—1921 között íródott feljegyzései képezik. Szerinte e feljegyzések sajátos prózai műnek tekinthetők, Gottfried Benn meghatározásával élve „szintetikus prózának”. Az irodalmi társadalmi-politikai, hadászati, történelmi, filozófiai reflexiók és személyes vallomások sokaságából összeálló szöveg olvasható memoárként, lírai naplóként, de úgy is, mint kultúrtörténeti dokumentum, vagy akár sajátos modern regényként is, mint Rilke Malte Laurids Brigge feljegy-

zései című műve, Musil vagy Huxley regényei. Žmegač szerint a Rég múlt napok feljegyzései magukba foglalják az egész Krleža-életmű legjellemzőbb vonásait. Tanúbizonyságot tesznek az író „rendkívül fejlett esztétikai érzékenységről, intellektuális temperamentumáról és társadalmi hitvallásáról”. A komparatív vizsgálat számára abban mutatkozik meg érdekességük, hogy számot adnak Krležának a művészi eredetiségről vallott nézeteiről, valamint a modernizmushoz való viszonyulásáról a kortárs európai művészet vonatkozásában.

Esztétikai érzékenységet jól példázza, hogy Krleža volt az, aki a modern törekvéseket elsőként vonta be a horvát irodalomba. A hazai irodalom és művészet elenyésző hatást gyakorolt rá, annál inkább szélesítették látókörét — már húszévesen is — olyan írók, mint Nietzsche, Flaubert, Dosztojevszkij, Ibsen, Strindberg. E korai hatásokból alakult ki Krležának az a sajátos alapállása, melyet erős érzelmi kötődés jellemzett a hazai környezet történelmi és társadalmi körülményeinek alakulásához, ugyanakkor pedig egy szellemileg teljesen szabad esztétikai kozmopolitizmus. Nietzsche volt a filozófus, aki a legnagyobb hatást gyakorolta Krležára. Ez nem azt jelenti, hogy teljes egészében elfogadta volna, hanem azt, hogy a rá jellemző „kettős optika” lényegmeghatározó módon épült bele látásmódjába. Žmegač antinomikus mentalitásként határozza meg Krleža e jellegzetességét.

A skandináv íróknak a Glembay-ciklusban kimutatható hatását taglalva, amelyre maga az író hivatkozik, Žmegač a különbségekre hívja fel a figyelmet. Arra, hogy a drámaforma esszéisztikus adaptációjának lehetünk itt tanúi, minthogy a párbeszéd csak látszólag szövődik naturalisztikus elemekből, közege valójában egy magas szintű, intellektuális kultúra, a történet pedig az egyes nézetek ütközéséből, esszéisztikusan megfogalmazott szópárbajokból áll össze. A gondolat és a gondolat megfogalmazása az elsődleges a szereplők esetében. „Szembeötlő jellemvonása a legtöbb epizódnak, amelyekben történik valami fizikailag konkrét, hogy a párbeszédben mindjárt gondolati kommentár, meta-reflexió tárgyává lesz.” Így a skandináv drámákkal ellentétben, ahol a múlt hazugságainak a leleplezésén van a fő hangsúly, Krležánál a történelmi-társadalmi szituáció intellektuális feldolgozása kerül előtérbe.

A *Filip Latinovicz hazatérése* című regény elemzésekor Žmegač megállapítja, hogy egyfelől az európai művészregény hagyományához kötődik, sőt önvizsgálata alapján visszavezethető Goethe *Werther*éhez. E hagyomány alakulástörténetének legfontosabb állomását a romantika művésztértelemezése képezi, minthogy ekkor válik először reprezentatív személyiséggé a művész, jelezve az emberi individuum felfogására jellemző változásokat. Másfelől a Filip Latinovicz a lélektani regény és a vallomásirodalom vonulatához kapcsolódik, minthogy a súlypont a külső eseményekről a lélek bensőjébe tevődik át az önvizsgálat és visszatekintés (introspekció és retrospekció) egymást kiegészítő, belső tevé-

kenységeként. Struktúráját tekintve a huszadik század azon regényei közé sorolható, amelyet Proust művei képviselnek. Az „eltűnt idő” keresése több síkon is lejátszódik Krleža regényében. Filip kétszeresen is idegen, kívülálló. Hazatérése a rég nem látott gyerekkori szintérre, noha esély az eltűnt idő megtalálására, végül is a távolság, az idegenség felszámolásának a lehetetlenségét teszi nyilvánvalóvá. Művész volta idegenségének egy más relációban történő megismétlődését eredményezi. Filip alkotói törekvésének lényege, hogy az emlékezés materiális alakot öltön. Proust regényeiben azonban, Krležával ellentétben, egy bonyolultsága ellenére is koherens világ tárul elénk, míg „Krleža költői valósága élesen disszonáns, megtépzott, mert a különböző helyszínek — kifinomult európai civilizációk és ugyanakkor a pannón elmaradottság — egyidejűségének bemutatásából tevődik össze. Az összeütközés itt a történelmi egymásutániség és a fizikai egyidejűség összekapcsolódásának a következménye”.

Žmegač részletesen elemzi a szóban forgó regény impresszionista és expresszionista sajátosságait. A századforduló osztrák impresszionizmusának jellegzetes jegyeire bukkan Filip széttöredezettség-élményét vizsgálva, és kimutatja a Hofmannsthal és Georg Trakl hasonló világrészékelésével való párhuzamosságot. A regény expresszionista jegyeinek elemzésekor pedig a „Sikoly” motívumát emeli ki, amely a korszak egész művészetén végigvisszhangzik. Markáns expresszionista és impresszionista jegyei ellenére sem sorolható, Žmegač szerint, egyik irányzat alkotásai közé sem Krleža e regénye. Itt a hangsúly a benyomásokon van: „a Filip Latinovicz nem impresszionista regény, hanem regény az impresszionizmusról”. Filip benyomásai a bizonytalan identitástudat motívumában csúcsosodnak, s ez Ernst Mach filozófiájával cseng össze, aki az érvessztés és tárgy hullámzás metafizikai vonatkozásait vizsgálja, sőt „azt is mondhatnánk — írja Žmegač —, hogy Krleža magas hőfokú regényalakjai és szituációi tették Mach állításait igazán szemléletekkel és mélyekkel”. Nietzsche hatása a Filip Latinovicz hazatérését is átjárja. A létezés értelmetlenségének átélése, átlátása Nietzsche létélményének egyik alapvonása ugyan, de szerinte megszűnt filozófiai kérdés lenni. Vele szemben Filip „a maga »nihilizmusát«, az értelem koordinátáinak elvesztését lidércnyomásként éli meg, semmiképp sem a szabadság forrásaként. Az élet és a történelem ellentmondásaira Nietzsche felülnézetből tekint, a szellem játéknak tárgyát látja benne, Filip számára viszont mindezek a tragikus hasadtság fájó jelei”.

A bábuk univerzuma című záró tanulmány, amely Krleža létélménye és világlátása egyik legátfogóbb elemzésének tekinthető, a *Bankett Blitvában* című regény záró részében olvasható *Bábuk* drámaszinopszis elemzésével indul. Ez a szinopszis nemcsak a regénybe való szerves beépülése miatt figyelemreméltó, s nemcsak a szóban forgó regény vonatkozásában döntő fontosságú, hanem Krleža egész életművére kiterjedő-

en is. Az emberek mint bábok metafora valamennyi művében megtalálható különböző variációkban, a korai drámáktól kezdődően a *Zászlók* című regényéig. Az emberek mint bábok metafora történelmi és társadalmi-politikai vonásai mindenkor hangsúlyosak Krležánál, végső jelentésében azonban többet jelent ennél: összegezése annak a hiánynak, amelyet az író a szubjektum legfőbb értékének tekint. Krleža a költőt tartja elérendő „antropológiai modellnek”, a költő fogalmát nem történelmileg értve, hanem a kreatív ember gyűjtőfogalmaként. Žmegač ebben a témakörben sem marad adós európai kontextus felvázolásával. Kötetének egésze az európaiság nálunk ritkán átélhető, átlátható tudatával ajándékozza meg az olvasót.

JUHÁSZ Erzsébet

KÉT TÁBORRENDSZER EPIKUS SZEMBEESÍTÉSE

Lengyel József: *Szembesítés*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988

Nemcsak a könyveknek általában: az ún. eretnek könyveknek is sajátos sorsa van, természetesen. Hisz ami bennünk egy-egy konkrét időben és konkrét irodalomszociológiai közegben eszmei, ízlésbeli vagy netán „szexuálkölcsösi” szempontból istenkáromlásnak, közízlést sértőnek vagy amorálisnak, ily módon pedig „kiadhatatlannak” is minősül, az ugyanott, ugyanabban az olvasói közegben, ám merőben más „konkrét időben” a legzavartalanabb recepciót is megérheti.

Ez történt Lengyel József félig posztumusz regényével is, amely a hatvanas évek gazdag légernovella-termésének egyféle lezárásaként és szintéziseként íródott, azonban csupán „nem hivatalos” kiadványként és kis példányszámban forgott értelmiségi közkézen —, most pedig, tizenhárom évvel az író halála után, a népszerű és nagy példányszámú „ra-re” sorozatban is napvilágot látott.

Hogy miért csak most? Magából a regényszövegből kockáztatva megkiolvasni a lehetséges feleletek egyikét: nyilván azért, mert az *Igéző* (1961) és az *Elévvült tartozás* (1964) novellái után ez a Lengyel-mű vállalkozott a sztálini rendszernek mint rendszernek a legátfogóbb, legradikálisabb és legközvetlenebb megragadására, sőt szembesítésére is ama másik, nem egy vonatkozásban vele rokon rendszerrel, amely szintén kiépítette és a „tökélyig” fejlesztette a maga monstre-lágereit.

A szembesítés epikus alkalmát az író oly módon teremtette meg, hogy az *Újra a kezdet* (1964) c. kisregényének forradalmárát, Banicza Istvánt, a tizenkilences vöröskatonát, az egy évtizedig Horthy-börtönökben sánylóddó, majd Mauthausen is megjárt mérnököt ezúttal a moszkvai magyar követség első tanácsosaként szerepelteti, aki 1948-ban, a re-

génycselekmény idején azt a feladatot kapja, hogy diplomáciai úton segítse a mintegy négyezer Szibériába hurcolt magyar életben maradt kis hányadának, tragikus maradékának — alig száz embernek! — Magyarországra való hazatérését. Köztük pedig Lassú Endrének, Banicza egykori mozgalmi társának és eszmei nevelőjének a hazatérését is, aki önvallomások reflexióiban nyomatékosan s némi önkritikával emlékeztet a maga modelljének, avagy a *Visegrádi utca* című, Kun-frakció riportázsregény ifjú Lengyel Józsefének magatartáskrédójára, a „kíméletlen jóratörekvés” programtételére...

A kétféle táborrendszer egyaránt személyes tapasztalatainak s e szörnyű tapasztalásból következő emberi, erkölcsi, ideológiai, életérzés- és magatartásbeli konzekvenciáknak a szembesítésére hivatott tehát a regény két kulcsszereplője — utóbbi prototípusa, mint jeleztük, maga az író —, s e regénybeli funkció megvalósítására mindössze egy napnyi cselekménykeret áll a rendelkezésükre. A „kémkedés és diverzánsság” képtelen vádjával, sőt — micsoda vicces koholmány! — „Dimitrov megölésének szándékával” inkriminált Lassú Endre ugyanis — tizenöt havi kínvallatás és megtörés, csaknem tízévi láger és deportáció után — a Moszkva környéki Alekszandrovbán kijelölt kényszerlakhelyéről egy reggel beszőkik a magyar követségre, s éjjel sikeresen visszaszökik a legálisan el nem hagyható lakhelyre.

E jelen idejű *külső* cselekményt aztán Lengyel József mindenekelőtt e két kulcsszereplő múltjának emlékfoslányaival dúsitja, s így a *belső* történések időkeretét csaknem két évtizednyire tágítja ki. Miközben ezúttal is gyakran él kedvelt elbeszélőtechnikájával, az emlék- és álmokképek filmszerű pergetésével.

Amire viszont a Lengyel-életműben ilyen mértékben még nem volt példa, s ami technikájában izgalmasan összetetté, szövevényessé és modernné teszi a *Szembesítést*: az író a szóban forgó *külső/belső* cselekményt öt látószögből láttatja, öt nagy, párbeszédekkel is átszőtt *belső* monológ révén. Lassú és Banicza mellett ugyanis még három szereplő vesz részt a jelenbeli történésben s a jelen és múlt idejű események értelmezésében, árnyalásában és ellentéteztetésében: a *Trend Richárd valomásai* továbbírásaként született két családregegy-figura — özvegy Trendné, azaz Banicza Ilona diplomatafeleség, és fia, ifjú Trend Richárd, a rokonszenves kamasz —, valamint Jelena Andrejevna, Lassú Endre láger-, majd regényvégi élettársa. A mű hét fejezete közül hatban következetesen érvényesül ez a külön-külön látószögből való konfessziós láttatás, az ötödikben azonban, sajnálatos módon, ezt a konzekvensen végigvezetett elbeszélőtechnikát narrációs cselekményszövés zavarja meg: az elbeszélő nézőpont itt hol a szereplőké, hol magáé az íróé, a mindent tudó-mindent látó hagyományos epikusé, aki ebben a fejezetben minden szereplőjébe amúgy „kívülről lát bele”, és szuverénül mondja, halmozza, meséli, mi minden is történik azokban „odabent”...

A regény másik módszertani alapproblémája a szépprózai és publicisztikai megoldások kettőssége. A Lassú és Banicza nagy szembesítő párbeszédét tartalmazó első és harmadik fejezetre jellemző ez leginkább, ahol a két rendszer karakterizálása, a második világháborút követő évek nemzetközi viszonyainak ecsetelése s a korabeli Magyarország belpolitikai állapotaival kapcsolatos tételek formába öntése jobbára közírói eszköztár révén valósul meg, s ezáltal helyenként elnehezül/eltompul a két főszereplő konfrontálódására hivatott nagy párbeszéd eleven-sége és életessége. Esetenként azonban más fejezetekben is zavaró, hogy a remek, gyakran prózavers intenzitású vallomásos részleteket értekező prózai vagy publicisztikai szövegegységek váltják fel.

Végül egy szerkezeti problémát is meg kell említeni. Úgy tűnik ugyanis, az alkotói hatás hőfokát valamelyest csökkenti az a kompozíciós megoldás, hogy a rendszerek s a főszereplői életutak nagy sorskérdéseinek szembesítésére már az első (majd a harmadik) fejezetben sor kerül; a tömény drámaiságot előlegező, dramaturgiailag is igen hálás szereplői alaphelyzetből — a *kétféle* lágert megjárt kommunisták találkozásából — ily módon nem fokozatosan, állandó feszültségnöve-
léssel bontakozik ki a kulmináció, hanem egyszeriben, azaz „túl korán”...

Nem hibátlan regény, nem remekmű tehát a *Szembesítés*, de mindenképpen jelentős alkotás nemcsak a szerző egész életművének, hanem a korszerű magyar és nemzetközi lágerirodalomnak a távlatából nézve is. Tovább írja/tovább mondja a XX. századi történelem jobb- és baloldali rondabugyrainak eszméltető krónikáját, s Lassú Endre, a néhai „kíméletlen jóratörekvő” és Banicza István követségi tanácsos alakjával, személyiség szerkezetük sztálini időkkal determinált bonyolultságának remek feltárásával tovább gazdagítja a forradalom és forradalmár sajtóságosan e századi — két lágerrendszer közt feszülő — drámájának összképét.

BOSNYÁK István

IGAZMONDÓ SZUBJEKTÍV KRITIKA

Tarján Tamás: *Szentivánéji Vízkereszt*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988

Ha létezik ideális kritikus, akit színház — minden munkatársával — és közönség egyaránt kívánhat és szerethet, akkor Tarján Tamás mindenképpen az. Nem azért, mert udvarolna, gátlástalanul dicsérne, hanem mert miközben vizsgál, elemez, s bírál is, kivételes megértéssel, anyagi jószándékkal, élvezetes és érthető módon viszonyul az előadásokhoz. Egy-egy színházi est számára élmény, s kritikáiban olvasói szá-

mára is élménnyé tudja tenni őket. Mert biztos szakmai tudással, de sohasem fölényeskedve, alapos dráma- és színházismerettel teszi dolgát, s mert amint érti, ugyanúgy nélkülözhetetlen s sajátos szenzibilitással érzi is a színház végtelenül bonyolult, komplex világát, művészetét.

Hogy Tarján Tamás színházérzékeny kritikái kivétel nélkül férfiasan célratorőek, azt már az írások első mondatai félreérthetlenné teszik. A *Cseresznyés kert* előadását, amely a megjelenítés lágyabb gyakorlatával szemben érdekesebb, ilyenkor modernebb kíván lenni, magától értetődően a stílushoz igazodó új fordítás jellemzésével kezdi: „— *Husi!* — csücsörít rá a Párizsból jött, úrhatnám ifjú inas, Jása az elkerekedő szemű Donyasára...” Egy időben az erőteljes miskolci színházban többször vendégeskedett rendezőként és színészként Major Tamás, természetesen, hogy Tarján ezzel a ténnyel kezdi kritikáit. Mivel egyszerre a dicséret és a bírálat alapja lehet, hogy az Újvidéki Színház „másfél-másfél éves időközökben mutatta be” Csehov három drámáját a kritika — mert a vállalkozás ciklusjellege sajátos koncepciót mutat, s mert az idő rövidsége nem szolgálta mindegyik bemutató kiérlelttségét — a három bemutató dátumának pontos közlésével indul. Máskor összeköti a színház népszínházi létformáját és a bemutatott mű „népszínházi repertoárra kíváncsozó” föltételeit. A vidéki társulatok pesti vendéjátékainak kérdésével kezdi azt a kritikát, amely egy jellegzetesen vidéki produkció kapcsán készült, s ezt nem folyóírat-, hanem éppen napilapkritikában teszi szóvá, ott, ahol ez hatásosabb. Nemcsak az előadást, hanem az író is pontosan jellemzi Esterházy Péter Spionjátékáról írt bírálatának kezdése: „Bejön egy férfi — nem fiatal, idős, nem középkorú: kortalan —, felrúgnán hétköznapi öltözkében, minden porcikájából sistergő ambícióval, s beszélni kezd hozzánk. Gesztusai a mesterkéeltségig kiszámítottak, mondatait, sőt szavait is külön-külön hangsúlyozza: látnivalóan alakít.”

Mindezeknél is példászerűbbek azonban azok a Tarján-kritikák, melyek a legszínházibb elem, a látvány leírásával, jelzésével kezdődnek. „Homok mindenütt. Vastagon szétterítve, dombba kupacosítva” — olvassuk egy *Csongor és Tünde*-előadás kezdetén. „Mindenből több van a kelletténél” — kezdi azt az *Übű király*-bírálatát, amely szerint a rendező a forma szempontjából „dúskál az ötletekben, valósággal körülkeríti a közönséget, a nézőteret is az 'übűség' terrorja alá vonja.” A cariolanus Katona József, Színházbeli előadásáról bevezetőként ezt látja fontosnak közölni: „Kellemetlen, feszengető félhomály. Visszaverődő, a rozsdás falaktól elmocskolt fényfoltok. Vakoskodás. Mintha az éjszakába készülne zuhanni a pusztuló világ. Szembántóan megnyíló fénykapu a színpad mélyén: a bizonytalan forrású, túl sok világosság kontrasztja a sötétet. Föl-le kattintott kézilámpák vallató élessége. Kaszaboló, izgatott sugarak: kardok, kaszák villanása. Nagyra nőtt, orgyilkos árnyak az alakok sarkában. A sajátjuk vagy másoké. A ref-

lektorok lerántják az arcról az álarcot, vagy épp kámzsában hagyják a fejeket." S ebből a néhány mondatból az egész előadás koncepciója és mondanivalója is kiteszik. Az élmény szinte tartalmi kivonat, ahogy ez kiteszik a nyomban ez után következő rövid tartalomismertetésből. Majd visszatérünk a díszlethez, a látványhoz, melyről megtudjuk, hogy „városperemi”, „világvégi”, „huzatos”, „rideg”. Ezt egy látszólag felesleges kitérő követi, a kritikus egy külföldi előadást említ, mely a tömeg arcátlanságára emlékezteti, nem véletlenül, a magyar *Coriolanus*-ban a nép „csupán népség”. A továbbiakban a dráma műfaji értelmezéséről szól, arról, hogy monodrámának vélik egyesek, de nem így az előadás rendezője, aki elsősorban a drámán belüli viszonyok feltárását tartja fontosnak. Ezek közül emel ki egyet a kritikus, a legfontosabbnak tartottat, amely kapcsán nemcsak a drámáról, hanem a színészi játékról, a rendezésről, sőt a fordításról is véleményt mondhat. Következik a szerepek és a szereplők jellemzése, még a népbeliekre is van egy-egy tömondatnyi, jelzőnyi pontos minősítése („sertepertélő öreg”, „idő előtt stréberségnek indult ifjonc”), a főszereplő alakításának jellemzése, majd az összegezés.

Hogy mintaszerű kritika a *Coriolanus* előadásáról készült, abban közrejátszhatott, hogy ezt folyóirat számára írta, tehát alaposabb, terjedelmesebb is, részletesebb is. Ehhez hasonló, csak még alaposabb *Az ember tragédiája* néhány előadása alapján készült, szinte egész könyvet előlegező áttekintés, amely az egyre népszerűbb mű néhány, éppen az előadásokból következő új értelmezés, magyarázat lehetőségét veti fel. Ebben az irodalomtörténet számára sem mellőzhető írásban Tarján Tamás annak bizonyítására törekszik, hogy a dráma — s nemcsak *Az ember tragédiájára* kell gondolni — színre állításai színházon túli, irodalomtörténeti s irodalomtudományi tanulságokkal is szolgálhatnak. Fontos írás, amelyet jól egészítenek ki Tarján kötetének hosszabb-rövidebb kritikái. Sajátos, a kritikus rangját is, hozzáértését is, s szellemes írástudását is igazolja, hogy a mintegy száz bírálat kapcsán egyetlen egyszer sem merül fel az olvasóban, vajon igaza van-e a kritikusnak. Az igazság — bár a pontos fogalmazás eleve ezt magában foglalja — egyáltalán nem érdekes, hogy most mégis megemlítem, annak mindenekelőtt a Kosztolányitól kölcsönzött mottó — „...igazságot tenni mindig annyi, mint az igazság egy részét hangsúlyozni” — lehet az oka. Tarján Tamás kritikái valóban maradéktalanul követik a mindannyiunk mestere megfogalmazta elvet: az igazságot írja meg, azt, amely nem teljes, de hiteles, mert értő és érző szakember avatott tolla rögzítette.

SZÍNHÁZ

CLAVIGO

Két ízben láttam *Clavigót*. Ezt a kritika írása szempontjából mellőzhető tényt csupán azért említtem, mert két szinte teljesen más megjelenítést láttam. Egy nagyon jót, s egy már-már elfogadhatatlant, gyengét. Hogy a két „változat” közül melyik honosodik meg, nem tudni — reméljük, hogy az első, a jó —, de kétségtelenül tanulságos mindkettőről beszámolni.

Goethe a több mint kétszáz évvel ezelőtt írt szomorújátékot, így nevezték akkortájt a tragédiát, „modern anekdotának” mondta, miközben kevésbé a megírás körülményeire gondolt — arra, hogy egy társaságban felolvasott Beaumarchais emlékiratainak legújabb kötetéből, mire soros szeretője szinte felszólította, hogy a csábítás és bosszú egymásba fonódó meséjéből írjon drámát, amit ő fel is vállalt, s egy hét sem teltelt bele, felolvasta a *Clavigót* —, bár ezek is anekdotába illőek, hanem magára a történetre, melynek „hőse egy határozatlan, félig nagy, félig kis ember”. Az írótól tudjuk azt is, hogy a dráma fő jelenetét, melyben a hűgán, Marie-n esett gyalázat megtorlására a Párizsból Madridba siető fivér, Pierre Beaumarchais találkozik a csábító Clavigóval, Goethe „szó szerinti fordításban” átvette az emlékiratokból, „lezárásul — pedig — egy angol ballada végét” vette kölcsön, ám a főbb szereplők tragédia végén halála nyilván nemcsak az angol balladán, hanem a romantikus divaton múltott. Mert kétségtelenül vérbeli romantikus mű a *Clavigo*, hogy erre utalhat Goethének az a megjegyzése is, amit egyik barátja leplezetlen bírálatára — „ilyen szemetet ne írj nekem többet” — tett, miszerint „nem árt, ha az ember egyszer-egyszer olyasvalamit is ír, ami a közfelfogáshoz — ezen nyilván a romantikus ízlést kell érteni — csatlakozik”. Nem tudom, hogy a 18. század végén s a következő század elején mennyire volt népszerű ez a Goethe-mű, tény viszont, hogy a több évtizedes fáziseltolódásban szenvedő múlt század eleji magyar vándorszínészet műsorán szerepelt a *Clavigo* (az első fennmaradt, még kézírásos színházi plakátunk a mű 1816-beli szabadkai előadásának nyomát őrzi!), de az is tény, hogy régóta, szinte teljesen eltűnt a színházak repertoárjáról. Nyilván nem alaptalanul. Felfedezése ezért is váratlan, meglepő. Csakhogy az újvidéki *Clavigo* nem Goethe művét támasztja fel haló poraiból, hanem a mű átdolgozása alapján készült.

Goethe: *Clavigo*. Újvidéki Színház. Átdolgozta: D. Drasarova. Ford.: Zsilka László. Rendező: Vladimir Milosin (Szkopje), Díszlet: Krszto Dzsizdov (Szkopje), Jelmez: Branka Petrović. Zene: Zlatko Oridjanszki (Szkopje). Színészek: Venczel Valentin (Clavigo), Bicskei István (Carlos), Soltis Lajos (Pierre Beaumarchais), Sz. Rövid Eleonóra (Marie), Ladik Katalin, Páthy Mátyás, Banka János, Szilágyi Nándor.

A szlovák nyelvű átdolgozás, D. Drasarova munkája, valójában lényegesen más, mint Goethe műve. Rövidebb is, tömörebb is, elsősorban mert a romantikus mese teljes terjedelmében ma már aligha lenne érdekes, s lényeges vonásaiban, főbb szereplőinek jelleme és ábrázolása szempontjából is más. Clavigo nem határozatlan, hanem fölöttébb célratörő karrierista, aki a gazdag lány vagyonát arra használja fel, hogy folyóiratot alapítson, s ennek útján hírnévre s pozícióra tegyen szert. Barátja, Carlos az átdolgozásban háttérbe szorul. Nem irányítója Clavigo életének és cselekedeteinek, hanem szélárnyékban meghúzódó barát, aki a társadalmi hierarchia lépcsőjén észrevétlenül halad felfelé, kihasználva Clavigo sikereit. Pierre Beaumarchais sem csupán bosszúálló fivér, hanem miután megtudja, hogy Carlos és Clavigo feljelentették, elfogatási parancsot eszközöltek ki ellene, elveszti józan esztét, és az egész rendszer ellen fordul. Elhíreszteli, hogy húga meghalt, így akarja fellázítani Clavigo lelkiismeretét, kétségbeejtve veszítet okozni, s lévén, hogy a csábító visszakönyörögte magát Marie kegyeibe, Pierre terve nem is látszik rossznak. Csakhogy Marie valóban meghal, Pierre pedig akaratlanul megöli Clavigót. Illik tehát rá a tragédiavégi jellemzés: „veszélyes őrült”; meggondolatlanul fejjel rohan a falnak, nem törődik azzal, hogy miféle pusztítást okoz.

Nyilvánvaló, hogy az átdolgozás tartalmaz olyan mozzanatokat, amelyek félreismerhetetlenül napjainkban, sőt *itt és most* időszerűek — helyzetek, szereplők tekintetében egyaránt. Gondoljunk csak a sajtóval való gátlástalan manipulálásokra vagy a józan ész figyelmeztetését meghallani nem akarókra.

Milcsin rendezése láthatóan nem mentes, nem is lehet, az időszerű kihallásoktól, ám ezeket végtelenül intelligensen tartalmazza, aki gondolkodik, nyitott szemmel jár az utcán és a színházban, annak nem nehéz felismernie az előadás aktuális jelzéseit. A rendező egyfelől elszórazottat bennünket a romantikus mesével, másfelől viszont igyekszik ezt ellenpontosítani is, miközben mindenekeklőtt a játék, a mozdulatok visszafogottságára alapoz. A merev etikett szerint élő spanyol világ képviselőinek mozdulatai, beszéde már-már bábszerűen szaggatottak, olyanok ők, mint borostyánba zárt élő rovarok, vagy jégkockába fagyott emberek. S ez a sajátos kimertség egymás közötti viszonyukat is jellemzi. A játék stílusát követő szó- és mozgásrendszer metszett, kemény előadást eredményez, melyben a színészek kivétel nélkül s pontosan működnek, mindig minden idegszálukkal részesei a színpadi cselekménynek, a játéknak, mint ahogy a kompozícióba beleillik a ketrec zártságát és a tér nyitottságát egyaránt kifejező, jól világított díszlet, s ahogy a hideg színpadképbe belesimulnak a ruhák, Pierre-ét kivéve, aki gesztusaival is, ruhájával is, s egész habitusával más, mint a merev spanyolok, szertelenség, lezserség jellemzi.

Jól, pontosan megvalósított elképzelés.

Másodízben viszont egy másik *Clavigót* láttam.

Eltűnt a mozdulatok és a helyzetek metszettsége, a jellemek, a viszonyok, s az egyes alakítások éle határozatlanán lágyult. Mintha a színészeket magával ragadta volna a romantikus mese, belefeledkeztek volna s sem Pierre vértolulások agyának pusztító hatását, sem a Clavigo—Carlos kettős izgalmas korszerűségét nem vagy csak alig lehetett érezni. Szinte érdektelenné romantizálták az előadást. Megfejtethetlen, miért.

Milyen lesz a folytatás, melyik változatában fog élni ez az alapfokon jól megtervezett s napi aktualitást is hordozó színpadra állítás?

Két ennyire eltérő főpróbája ugyanannak a rendezői koncepciónak lehetetlenné teszi, hogy a színészek játékaról írjunk. Kár, mert nemcsak a főbb szerepek alakítói — Venczel Valentin, Bicskei István, Soltis Lajos és Sz. Rövid Eleonóra —, hanem az epizodisták — Ladik Katalin, Pásthay Mátyás —, sőt a Szolga valóban kis szerepét játszó Szilágyi Nándor is az első változatban valóban pontosan építették fel a rájuk bízott alakokat, külön-külön és együttesként is jelentősnek ítéltető működésük, színészi munkájuk. Kivétel nélkül érdemükként említhető, hogy játékkal árnyalták, gazdagították mind az egyes szerepeket, mind pedig a szereplők egymás közötti viszonyát. S az sem mellékes, hogy többnyire másmilyenek is voltak, mint amilyeneknek ismerjük, megszoktuk őket.

Ugyanakkor másodszorra mindent tönkre is tettek.

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

KOSTA BOGDANOVIC ALAPFORMÁI

Radivoj Cirpanov Munkásegyletem, Újvidék, 1988. szeptember

A belgrádi Kosta Bogdanović számomra sokáig a kortárs jugoszláv művészet egyik legtalányosabb figurájának tűnt. Nem tudtam megérteni, hogyan lehetséges, hogy az az ember, aki bámulatos elméleti dolgozatokat ír a vizuális kommunikációról és az értelmes látás titkairól, gyakorló képzőművészként megelégszik a legelementárisabb, első látásra teljesen banálisnak látszó gesztusokkal. Hogy csak 1978-as belgrádi kiállításáról idézzek: a jobb sorsra érdemes hófehér rajzlapot arra pazarolta, hogy véletlenszerű elrendezésben tiszta vizet csöpögtessen rá, vagy fényérzékeny téve, a napsugár segédletével alig észrevehető nyomokat hagyjon rajta. S tette ezt olyan monomániás konoksággal, hogy az ember akár halálra is unhatta magát tárlatain. Amennyire követni

tudtam munkásságát, világa az évek során alig változott: azok a minimális alakzatok, melyeket korábban a víz vagy a napsugár hagyott a rajzlapon, fokozatosan ceruza segítségével kerültek ugyanoda, később pedig fába faragva, fémbe öntve jelentek meg. Az újvidéki Radivoj Ćirpanov Munkásegyletem galériájában most az utóbbi két változatból kaptunk ízelítőt, s hogy meglepetésünk óriási, azt semmi okunk eltitkolni: Bogdanović banalitásaiból csigalassúsággal ugyan, de a legnagyobbakéhoz mérhető opus sarjadt ki.

Az egyedüli probléma, hogy ennek indoklásához — mint az igazán nagy művek esetében lenni szokott — az ember nemigen talál megfelelő szavakat. Szinte kilátástalan feladatnak tűnik leírni azt a végtelenül bonyolult erőteret, ami az egykori suta alakzatokból újabban sugárzik, érzékeltetni azt a józan egyszerűséget, ami e sugárzást előhívja, s ugyanakkor nem téveszteni szem elől, hogy a művész milyen zseniálisan egyensúlyoz az olyan ellentétek határmezsgyéjén, mint a kemény és a lágy, az optikai és a haptikai, az organikus és az anorganikus, illetve a természetes és a mesterséges. Mindezt igazából nem leírni, hanem csak megmutatni lehet. Annyi mindenesetre elmondható, hogy az utóbbi két-három évben Bogdanović alaposan megkínozta formáit: addig gyúrta, faragta, préselte, reszelte és festegette őket, míg azok egyfajta nagyon ambivalens életet nem kezdtek élni. Egyfelől vitathatatlan, hogy organikusá lettek, hiszen úgyszólván mindig az élet alapesetét, a lép-lényt, illetve a tömlős állat mindent bekebelező, vonagló és pulzáló formáját idézik. Másfelől azonban Bogdanović gondoskodik róla, hogy ezt a túlburjánzó életerőt egy kicsit lehűtse, bizonytalanná tegye, józan keretek között tartsa. Érezhető ez már a tárlatot indító sorozat láttán is. Négy fekete amfor alakzat sorakozik egymás mellett. Mindegyik valami vitális, terjeszkedni próbáló óriássejt benyomását kelti. Mind a négy olyan erővel lüktet, hogy a felületből való reliefszerű kidomborodásuk szemlátomást nem külső döntés kérdése hanem a motívum lényegéből fakad. Ha azonban közelebb lépünk hozzájuk, kiderül, hogy e pulzálásnak a művész nagyon gondosan megszabta a határait. A fekete felületet egy kissé lecsiszolta, megkoptatta, hogy egyrészt az alakzat vonaglását egy érdes faktúrával semlegesítse, másrészt pedig épp a csiszolás következtében felvillanó pöttyeknek köszönhetően derül ki, hogy az organikus forma hordozója egy hideg, tehetetlen, végsőként anorganikus anyag: a réz.

A tárlaton látható többi munka is nagyon hasonló problémákat vet fel: egyfelől adott a tökéletes biztonsággal megtalált és helyére tett „természetes” alakzat, másfelől pedig a mű egésze anyagával, faktúrájával, tömegével, színével vagy megmunkálásának módjával kioltja azokat az erőket, melyeket a motívum működésbe hoz. Így lesz Bogdanović minden munkája egyfajta súlyos lebegés. A lebegés annak köszönhető, hogy az egészen belül a vizuális erőterek hajszálpontosan sem-

legesztik egymást, a dolog súlyát pedig az adja meg, hogy sokféle erőről van szó, melyek konfrontálása rendkívül árnyalt, a megoldások pedig nemegyszer nemzetközi viszonylatban is teljesen újszerűeknek számítanak. Vonatkozik ez mindenekelőtt domborműveire. Első látásra mind roppant egyszerűeknek tűnnek: adott egy sík, melyből alig észrevehetően domborodik ki egy végsőig lecsupaszított, amorf alakzat. De ha jól megfigyeljük ezeket a munkákat, a téralakítás egészen váratlan módzatait fedezhetjük fel rajtuk. Azt például, hogy Bogdanović a szokásostól eltérően nemcsak plasztikailag ellenőrizi a teret, hanem *mindenekelőtt* grafikailag. A valóságos kitüremlést a felületbe karcolt vonalkötegekkel fokozza vagy épp enyhíti, miközben hihetetlenül ambivalens térhatásokat ér el. A jó művekre jellemző módon azonban ezeket a finomságokat az ember szinte észre sem veszi, hiszen Bogdanović vonalai egyúttal önmagukban is érvényes gesztusok: vagy kaligrafikus eleganciájukat csodáljuk, vagy mesteremeres pontosságukra figyelünk fel, vagy tudatalatti lelki energiák bravúros kifejeződését érezzük bennük, de az is előfordul, hogy e mozzanatok nagyon finoman mind összemosódnak. Ilyen esetben jobban tesszük, ha meg sem próbáljuk elemezni, vagyis részekre szedni a látványt, hiszen ez egyet jelentene a bogdanović-i komplex egyszerűség megsértésével. A művész legnagyobb érdemét ugyanis épp ebben látom: egy hihetetlenül sokrétű, többszörösen is összetett képi nyelvet használ, de ezt olyan magától értetődő természetességgel teszi, mint ahogy a nap süt, vagy a fa növekszik.

Azt hiszem, ebből érthetők meg korábbi, banálisnak tűnő gesztusai is: Bogdanović a képzőművészetet csak elméletileg tanulta és tanította könyvekből, a gyakorlatban viszont olyan elementáris jelenségek voltak a mesterei, mint a napsugár, a víz vagy az észrevétlenül terebélyesedő, de kemény sziklákat is szétfeszíteni képes fa. Éppen ezért sohasem voltak, nem is lehettek művészetben nagy, látványos fordulatok, radikális szakítások és vakmerő újrakezdések. A nyomhagyás alapformáiból olyan szívós következetességgel nőtt ki világa, akár a magból a növény, hogy közben szinte észrevétlenül olyan egyszerűvé csupaszodjon, mint a növény magva.

SEBŐK Zoltán

KRÓNIKA

MIND KEVESEBB KÖNYV — Október utolsó hetében rendezték meg Belgrádban a hagyományos könyvvásárt, amelyen az idén 236 hazai és 67 ország mintegy 1100 kiadója vett részt. Szemmel látható volt, hogy a hazai könyvkiadók anyagi gondjainak következtében mind kevesebb az új könyv, különösen csökkent az élő hazai irodalom címszavainak száma. Ugyanakkor viszont növekvőben van a szórakoztató és kommersz kiadványoké. Az új hazai kiadványok közül ki kell emelni Krleža ötvenkötetes összegyűjtött művei utolsó öt kötetének megjelentetését, valamint Ranko Marinković műveinek hatkötetes válogatását. Három belgrádi kiadó összefogásának eredményeképpen jelent meg a vásárra Stevan Raičković három új verskötete, amelynek jelentős részét tartalmazni fogja a Forumnál jövőre magyar nyelven megjelenő válogatás is. A zágrábi Znanje Hit sorozatában láttuk Borislav Pekić *Atlantida* (Atlantisz) című két-kötetes regényét. A tanulmánykötetek közül nagy érdeklődést váltott ki Sveta Lukić *A mai intellektuális próza* című könyve, valamint Ivanka Udovički Ivo Andrić kritikai és esszéírói munkásságáról szóló tanulmánya.

A külföldi kiállítóknál főleg Umberto Eco, Joszif Brodskij, Milan Kundera és az új Nobel-díjas Nagib Mahfúz könyvei iránt nyilvánult meg az átlagosnál jóval nagyobb érdeklődés. Megfigyelhetjük továbbá, hogy Andrić, Krleža és Crnjanski után most a legtöbbet fordított jugoszláv író Danilo Kiš és Milorad Pavić, de a nyugat-európai kiadóknál mind nagyobb az érdeklődés Mirko Kovač, Borislav Pekić és David Albahari könyvei iránt.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — Olaszország egyik legnagyobb irodalmi elismerését, a Tevere nemzetközi irodalmi díjat, amelyet negyedik éve ítélnek oda prózaíróknak, az idén Danilo Kiš kapta meg. Sergio Moricco, a zsűri elnöke a következőképpen indokolta meg a döntést: „Tavaly a választás Ernest Jungerre esett, századunk egyik legnagyobb írójára, aki éppen ebben a században élt át sok bizonytalanságot és ellentmondást. Az elismeréssel csak aláhúztuk a prózaíró különös termékenységet, aki noha kilencvenkét éves, tele van fiatalos életkedvvel, amit be is bizonyított a díj átvételekor. Az idén Danilo Kišnek ítéljük oda a díjat, akiről azokban az országokban, amelyek nyelvére lefordították műveit, úgy vélekednek, hogy korunk egyik legnagyobb írója. A díjjal a zsűri felhívta a figyelmet az ötven évnél alig idősebb íróra aki először kapja ezt a nagy elismerést.” A díjávétel alkalmából Danilo Kiš nyilatkozott a *Magyar Szó* olvasóinak is: „Ismerve a magyarországi olvasóközönséget, feltételezem, hogy a jugoszláviai magyarok is szeretnek olvasni. Azt üzenem nekik ezért, hogy legyenek hűek a magyar olvasói hagyományokhoz, amely mindig gazdag volt” — mondta.

A Forum Könyvkiadó egyébként eddig a következő Danilo Kiš-köteteket jelentette meg magyar nyelven: *Kert, hamu* (1967), *Korai bánat* (1971), *Fővenyőre* (1973), *Borisz Davidovics síremléke* (1978), *Holtak enciklopédiája* (1986), ezenkívül négy (kétnyelvű) verskötetet is kiadott Danilo Kiš fordításában — Ady Endre, József Artila és Radnóti Miklós verseit 1961-ben, valamint Tolnai Ottó gyermekverseit (a belgrádi Nolit-tal közösen) 1969-ben.

A szarajevói *Odjek* című folyóirat háromévenként kiosztásra kerülő Miroslav Krleža Irodalmi Díját a bírálóbizottság (Alojz Benac, Zoran Glušević elnök, Novak Kilibarda, Tome Momirovski, Sadulin Musabegović, Ali Podrimja, Krunoslav Pranjić, Arif Tanjović, Lev Kreft, Radovan Vučković és Jovan Zivlak) szavazattöbbséggel Ranko Marinkovićnak ítélte oda *Összegyűjtött műveiért*, amelyet a zágrábi Globus adott ki az idén. Az esélyesek között volt még Stanko Lasić, Szlavko Janevski, Milorad Pavić, Miodrag Pavlović, Danilo Kiš, Ivan Slamnig, Derviš Šušić, Viktor Žmegavac és Alija Isaković.

A díjat első ízben még Krleža életében, 1979-ben ítéltek oda Marko Ristićnek. 1982-ben Oskar Davičo, 1985-ben pedig Radomir Konstantinović érdemelte ki ezt a rangos irodalmi elismerést.

A legjobb szerbhorvát nyelven jelentet meg novelláskötetért járó Andrić-díjat az idén Filip Davidnak ítéltek oda a BIGZ kiadásában megjelent *Princ vatre* (Tűzherceg) című könyvéért. A Ljubiša Jeremić (elnök), Velimir Visković, Mirko Kovač, Nikola Kovač, Miodrag Perišić, Dubravka Ugrešić és Jovanča Đenović összetételű zsűri indoklásában az igényes alkotói megmunkálás mellett a novellák sajátos világát emelte ki, amelyben a valóság sajátos módon ötvöződik a fantasz-tikummal.

Filip David díjnyertes kötetéről következő számunkban közlünk méltatást.

A szerbhorvát nyelven megjelent legjobb esszé-kötetért járó Đorđe Jovanović-díjat az idén Sveta Lukić kapta *Moderna intelektualna proza* (A mai intellektuális próza) című kötetéért, amelyet a belgrádi Novo delo adott ki. A zsűri jelentése szerint Sveta Lukić köteté „jelentős alkotás, mert kidolgozza ennek az európai irodalomban a 18. században megjelenő műfajnak az elméletét, valamint elvégzi széles körű áttekintését is”.

Sveta Lukić most díjazott munká-

ját kéziratból lefordítva a Forum Könyvkiadó már 1985-ben megjelentette magyar nyelven.

Az 1988. évi Szirmai Károly Irodalmi Díjat a Bori Imre, Bányai János és Utasi Csaba összetételű bírálóbizottság egyhangúlag Tolnai Ottónak ítélte oda *Prózák könyve* című tavaly megjelent novelláskötetéért. A díjat Tolnai „modern hangvételével, időszerű témaválasztásával és irodalomfelfogásának nem konvencionális jellegével érdemelte ki” — áll a zsűri jelentésében.

KÉPZŐMŰVÉSZETI ESEMÉNYEK

— Negyvenkilenc ország legjobb képzőművészei állították ki munkáikat június 30-ától szeptember végéig Rijekában a XI. Nemzetközi Rajzkiállításán, amelynek anyagát november folyamán a zágrábi közönség is megtekinthette. Számunkra különösen fontos ez a kiállítás, mert a nagy tekintélyű nemzetközi zsűri szelekciója után négy vajdasági képzőművész is lehetőséget kapott a bemutatkozásra. A tárlaton kiállított nagyszámú rajzot a szervezők témakörök szerint csoportosították. Vojimir Dedeić tito-verbászi szobrász munkáit a „festői rajzok” közé sorolták. Milan Kešelj újvidéki festő és grafikus ceruzarajzai a modern, számítógépes kort idézik meg az urbánus tájképek között kaptak helyet. Ugyanitt állították ki Dušan Letić kumándi autodidakta festő rajzát, amelyben a bánáti falu romantikája a racionális, érzéketlen, mechanikus emlékezéssel ötvöződik. Penovác Endre topolyai képzőművész két rajzát a tájképek között láthatuk, amelyeken figyelemreméltó a technikai felkészültség, s ez egyrészt az újvidéki képzőművészeti akadémia, másrészt a trieri modern képzőművészeti körök hatásának eredménye. A hófehér szántóföldre ránehezedő hatalmas, szürke ég láttán pedig arról bizonyosodhatunk meg, hogy Penovác Endre a szülőföldjéhez kötődő motívumot egyetemes emberi érvényűvé tudja emelni.

A pécsi Vasarely Múzeumban október folyamán sor került Zlatko Prica pécsi születésű, ma Zágrábban élő festőművész kiállítására. A karalógusban Újvári Jenő a következőképpen köszöntötte a képzőművészt: „Egy eszéki költő, Pavle Blažek, Pécshez írt szerenádjában kedves, régi arcokat köszönt: Ivan Česmicki tiszteletre méltó, nyugodt alakját; Matija Peter Katančićot, szívében Valpovóval, August Senoát gimnazista egyenruhában, a pozsegai Miroslav Kraljevićet, s »Az öreg Széchenyi téren az ifjú / Miroslav Krleža. / Délre figyel, úgy látszik, onnét / vár valakit.« Mi, itteniek ezentúl most már Zlatko Pricát is e nevek között köszöntjük, mint modern korunk egyik legsajátosabb, legegységibb, kivételes tehetségű mesterét.”

A Pécsen kiállított *Tarai motívumokkal* az idén megismerkedhetett már Szabadka, Apatin és Titoverbász közönsége is. Egyik motívumában — az oldalára billent bérkában — a festő megtalálta azt a jelképet, melynek segítségével az egyszerű és az örökké tartót egyaránt megragadhatja. A vízszintes végtelenbe nyúló horizontba ágyazott függőleges figurák, a gracióz nőalakok néma dialógust folytatnak az eltűnt idővel. A természettel folytatott kreatív párbeszéd ezeken a képeken valamiféle antik áhítatot sugároz, időt és határokat nem ismerő örökkévalóságot jelenít meg.

Az ősi falak, a híres középkori katedrális, a dzsámi és a Zsolnay-kerámiák, a Csontváry-képek és az op artos Vasarely-művek között élő műértő pécsi közönség azonban nemcsak Prica festményeinek üzenetét tudja befogadni, hanem arra is büszke, hogy megőrizte és mesterien restaurálta a művész szülőházát is.

1948 óta, amikor Almási Gábor és Sáfrány Imre művészete fémjelzte a szabadkai képzőművészeti életet, minden évben megrendezik az Októberi találkozó című tárlatot. Az idei, jubileumi kiállítás október 10-e és november 10-e között várta a lá-

togatókat. A szervezők mindenkit meghívtak a találkozóra, aki csak képzőművészettel foglalkozik Szabadkán. Joggal állíthatjuk, hogy fordulópontot jelent a rendezvény történetében az idei év, de nem a kiállított alkotások értéke, hanem ellenkezőleg: sikertelensége miatt. A szervezői elképzelés vallott ezúttal elsősorban kudarcot, mert egy adott pillanatot akart megragadni, mert a tárlatnak nem volt határozott koncepciója. Nagyon sok felkért képzőművész nem tett eleget a felhívásnak, mások alacsony színvonalú munkákat küldtek be, de voltak olyanok is, akiknek az alkotásai nem feleltek meg a válogatást végző zsűri ízlésének. A tizenöt kiállító végül is megmentette ennek a rendezvénynek a becsületét, egy-egy kiemelkedő munkára is felfigyelhetünk, mindent összevetve azonban azt mondhatjuk el, hogy az Októberi találkozó megbizonyította, hogy lejárt az idejük az öncélú rendezvényeknek, amelyek csak az eredmények számszerű kimutatását tűzik ki célul. Sokkal célszerűbb lenne, ha a jövőben a szervezők határozott programmal állnának elő, s a kiállítást is nagyobb szakmai ismeretek birtokában, a művészek érdeklődésének figyelembe vételével állítanák össze.

Abból az alkalomból rendezték meg Torok Sándor kiállítását, október 9-e és 19-e között a szabadkai Népszínház előcsarnokában, hogy a festőművész megkapta Szabadka város Októberi díját. Torok Sándor már évtizedek óta igen aktív művész, aki sajátos, összetéveszthetetlen képzőművészeti kifejezésformát kísérletezett ki, s tárlatától sem várunk semmi különösebbet, csak a már megszokott színvonalat. Habár kiállításán felfedezhetők a rögtönzés jegyei, mégis kellemesen meglepődünk. 1984-ben keletkezett, cím nélküli alkotásán új központi motívumot, egy vörös négyzetet fedeztünk fel, s a többi képének dinamikája is felerősödött, színei változatosabbakká váltak, képei gazdagodtak. A katalógus nélküli, sebtében összeállított tár-

lat éppen ezért a város idei jelentős művészeti rendezvényei közé sorolható.

Az *Új Symposion* és a jugoszláviai szlovák *Nový život* című folyóirat szervezésében a Forum klubjában megrendezték a Csehszlovák kísérleti költészet című kiállítást. A tárlatra a *Nový život* és a csehszlovákiai kísérleti költők mintegy kétéves együttműködésének eredményeképpen

került sor. A kiállított munkák az *Új Symposionban* magyarul is megjelentek, s hamarosan a Matica srpska évkönyvében is közlik őket. Martin Klimeš, Jiří Valoch, Petr Ševčík, Helena Hátelová, Jiří Hůla, Pavel Rudolf, Miroslav Klivar, Karel Adamus J. H. Kocman és Vladimíra Sedalková vizuális alkotásait október 25-étől november 8-áig tekinthették meg az érdeklődők.

- Bata János: Grass és a Hal, avagy ironikusan szeretni, illetve szeretve ironizálni (esszé)* 2208
Varga Zoltán: Kétneműség és történelem (esszé) 2213

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Gerold László: Belső tájak fényképei (Fehér Ferenc: Vállalt világ)* 2231
Bordás Győző: „A szavak: árulók” (David Albahari: Jednostavnost) 2233
Juhász Erzsébet: Teremtő párbeszéd az európai hagyományokkal (Viktor Žmegač: Krležini evropski obzori) 2236
Bosnyák István: Két táborrendszer epikus szembesítése (Lengyel József: Szembesítés) 2239
Gerold László: Igazmondó szubjektív kritikus (Tarján Tamás: Szentivánéji vízkerezt) 2241

S z í n h á z

- Gerold László: Clavigo* 2244

K é p z ő m ű v é s z e t

- Sebők Zoltán: Kosta Bogdanović alapformái* 2246

KRÓNIKA

- Mind kevesebb könyv; Díjak, elismerések; Képzőművészeti események 2249

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1988. november. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 15 000, fél évre 7500 dinár. Egyes szám ára 1500, kettős szám ára 3000 dinár; külföldre egy évre 30 000, fél évre 15 000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079.